

ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA

2016/4

AZ ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA ALAPÍTVÁNY FOLYÓIRATA

ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA

2016/4

AZ ALKALMAZOTT PSZICHOLÓGIA ALAPÍTVÁNY – APA – FOLYÓIRATA

Alapítás éve: 1998

Megjelenik a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem,
az Eötvös Loránd Tudományegyetem
és a Debreceni Egyetem együttműködésének keretében,
a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával.

A szerkesztőbizottság elnöke

Prof. dr. Hunyady György
E-mail: hunyady.gyorgy@ppk.elte.hu

Szerkesztőbizottság

Demetrovics Zsolt	Faragó Klára
Jekkelné Kósa Éva	Juhász Márta
Kalmár Magda	Katona Nóra
Király Ildikó	Kiss Enikő Csilla
Molnárné Kovács Judit	N. Kollár Katalin
Münnich Ákos	Szabó Éva
Urbán Róbert	

Főszerkesztő

Szabó Mónika
E-mail: szabo.monika@ppk.elte.hu

A szerkesztőség címe

ELTE PPK Pszichológiai Intézet
1064 Budapest, Izabella u. 46.

Nyomdai előkészítés

ELTE Eötvös Kiadó
E-mail: info@eotvoskiado.hu

Kiadja

az ELTE PPK dékánja
ISSN 1419-872 X

TARTALOM

Kriminálpszichológiai kalandozások. Szerkesztői előszó a tematikus számhoz	7
<i>Kököneyi Gyöngyi, Szabó Edina</i>	
Az önkontroll kriminológiai fogalmának kritikai elemzése	15
<i>Szabó Judit, Kököneyi Gyöngyi</i>	
Kísérlet a pszichopátia vizsgálatára önbeszámolás mérőeszközzel	29
<i>Magi Anna, Eisinger Andrea, Szabó Mónika, Demetrovics Zsolt, Kököneyi Gyöngyi</i>	
A pszichopátiás személyiségzavar altípusai: Elsődleges és másodlagos változat	49
<i>Szabó Edina, Galambos Attila, Szabó Judit, Kököneyi Gyöngyi</i>	
Büntetés-végrehajtásban dolgozók nézetei a reintegrációról	71
<i>Hegedűs Judit, Ivaskevics Krisztián</i>	
Constructive and destructive dialogues between victims and offenders	93
<i>Papp Z. Zsuzsanna, Fellegi Borbála, Szegő Dóra</i>	
Könyvismertetés (<i>Neuroeconomics of Prosocial Behavior: The Compassionate Egoist</i>)	113
<i>Galambos Attila</i>	

TEMATIKUS SZÁM

SZEMELVÉNYEK A KRIMINÁLPSZICHOLOGIÁBÓL

Szerkesztők: Kökönyei Gyöngyi és Szabó Edina

KRIMINÁLPSZICHOLÓGIAI KALANDOZÁSOK.

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ A TEMATIKUS SZÁMHOZ

KÖKÖNYEI Gyöngyi¹

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet
MTA-SE-NAP B Genetikai Agyi Képző Műhely Kutatócsoport,
Magyar Tudományos Akadémia, Semmelweis Egyetem
kokonyei.gyongyi@ppk.elte.hu

SZABÓ Edina

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Doktori Iskola
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet
MTA-SE-NAP B Genetikai Agyi Képző Műhely Kutatócsoport,
Magyar Tudományos Akadémia, Semmelweis Egyetem
szabo.edina@ppk.elte.hu

A kriminálpszichológia hazai történetének kitűnő és részletes áttekintése során Szabó Judit (2010) arra a következtetésre jut, hogy a hazai kriminológiai gondolkodásban a pszichológia a szociológiai szemlélettel szemben jelentősen háttérbe szorul, holott a kriminológia, a kriminalisztika és a büntetés-végrehajtás területén a pszichológiai ismeretek és kutatási eredmények jelentősen támogatnák a gyakorlati munkát is. Jelen tematikus számmal szeretnénk íze-
lített mutatni abból, hogy néhány hazai kutatóműhely milyen témakörökkel foglalkozik, illetve empirikus kutatásaik milyen fókusszal történnek. Természetesen a kötetben helyet foglaló témáknál jóval gazdagabb a hazai kriminálpszichológia területéhez sorolható elméleti, kutatási vagy gyakorlati munka. Mind folyóiratcikkek, mind könyvek, illetve könyvfejezetek vagy akár doktori disszertációk is bizonyítják ezt. A kötet szerkesztőiként bízunk abban, hogy az ezen a területen dolgozó kutató vagy gyakorló pszichológusok a kötetet forgatván kedvet kapnak ahhoz, hogy munkáikat rendszeresen publikálják, s ezáltal gyarapítsák a hazai szakemberek tudását, illetve serkentsék az egyes kutató- és gyakorlókörök együttműködését.

A kriminálpszichológia területeit tekintve a jelen kötet öt tanulmánya közül három inkább a kriminológiai pszichológia és kettő inkább a büntetés-végrehajtási vagy börtönpszichológia területéhez kapcsolódik. A kriminológiai pszichológia arra keresi a választ, hogy a bűnözés

¹ A jelen tanulmány megírását az MTA-SE-NAP B Genetikai és Agyi Képző Műhely Kutatócsoport, Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Agykutatási Program, Semmelweis Egyetem, KTIA_NAP_13-2-2015-0001 számú pályázata támogatta.

hátterében milyen egyéni pszichológiai és társadalom-lélektani tényezők állnak, a büntetés-végrehajtási vagy börtönpszichológia pedig elsősorban a szabadságvesztés pszichés működésre gyakorolt hatásait, valamint a rehabilitáció és a reszocializáció kérdéseit állítja középpontba (Münnich, 2006).

A kriminológiai kutatások egy részét természetszerűen az a kérdés foglalkoztatja, hogy melyek azok a tényezők, amelyek a kriminális viselkedés kialakulásában részt vesznek. Ezen a téren a Gottfredson és Hirschi (1990) nevével fémjelzett szociológiai modell, nevezetesen az alacsony önkontroll modell erőteljes uralkodása figyelhető meg. A szerzőpáros önkontroll-definíciója mentén kialakított mérőeszközök, különösen a Grasmick-féle Alacsony Önkontroll Skála (Grasmick et al., 1993) alkalmazása dominálja a szakterületet. Jelen kötetben *Szabó Judit és Kököneyi Gyöngyi* arra vállalkozik, hogy ezt a kriminológiában uralkodó elméletet a pszichológia oldaláról vegye górcső alá. A szerzők felteszik azt a kérdést, hogy a szociológus szerzők önkontroll fogalma mennyiben feleltethető meg a pszichológiai szakirodalomban megtalálható önkontroll fogalomnak. Érdemes már most megjegyezni, hogy jelen kötet tanulmányának szerzői nem vitatják az alacsony önkontrollképességek bűnelkövetés kialakulásában vagy akár fennmaradásában játszott szerepét. Longitudinális vizsgálatok, például az 1970-es évek elején indult, s a mai napig folyó új-zélandi Dunedin-vizsgálat is, a gyermekkori önkontrollképességek és a serdülőkori, illetve felnőttkori bűnelkövetés között „dózis-válasz” összefüggést találtak. Nevezetesen, azoknak a gyermekeknek, akiknek az önkontrollképességei 3 és 5 évesen rosszabbak – tehát kevésbé tudnak késleltetni, kitartani, alacsony a frusztrációs toleranciájuk, alig tudnak várni a sorukra, nyughatatlanok, nehéz egy feladattal lekötni a figyelmüket –, nagyobb az esélyük arra, hogy felnőttként többször összeütközésbe kerüljenek a törvénnyel, összehasonlítva a jobb önkontroll-képességű gyerekekkel. S ez az összefüggés a szocioökonómiai helyzet és az intelligencia statisztikai kontrollálását követően is megmaradt (ld. Moffitt et al., 2011). Mindezek alapján az önkontroll valóban egy olyan folyamatnak tűnik, amelynek fejlesztése csökkentheti a bűnelkövetés kialakulásának esélyét (Wilson et al., 2001).

A kriminalitással foglalkozó pszichológiai munkák egy része a pszichopátia jelenségének feltárására, megértésére fókuszál. Hazánkban Kulcsár Zsuzsanna 1991-ben megjelenő könyvében foglalta össze az 1970–80-as években végzett, főként pszichofiziológiai jellegű kutatási eredményeket, illetve fogalmazott meg tentatív elképzeléseket a zavar kialakulására vonatkozóan. Később is több elméleti összefoglaló íródott ebben a témában (pl. Kököneyi, 2004), olyan is, amely éppen jelen folyóirat hasábjain jelent meg (Körmendi és Szklenárik, 2013). A pszichopátia mint személyiségzavar – mely különböző affektív (pl. büntudat és empátia hiánya), interperszonális (pl. mások kihasználása a saját célok elérése érdekében) és viselkedésses jegyek (pl. impulzivitás) együttes jelenlétével írható körül (Cleckley, 1941; Hare, 2004) – jelentős figyelmet kapott a nemzetközi szakirodalomban. Számos empirikus adat támasztja alá ugyanis, hogy a bűnelkövetők csoportján belül a pszichopata bűnelkövetők egy sajátos alcsoportot alkotnak. A pszichopátia megfelelő hazai szintű tanulmányozásához azonban mindenképpen szükség lenne a megfelelő mérőeszköz(ök) bevezetésére. A klasszikusnak számító, Robert D. Hare nevével fémjelzett Pszichopátia Szűrőlista (Psychopathy Checklist Revised, PCL-R; Hare, 1991) mellett a szakirodalomban újabb mérőeszközök kapnak teret. Tehát

a pszichopátia operacionalizálása terén – s ezzel összefüggően konceptualizálása körül is (ld. Leedom és Almas, 2012 tanulmányát) – ma már versengő modelleket találunk. Ezek a modellek nagy hangsúlyt fektetnek a normál populációban megjelenő pszichopátiára, illetve pszichopátiás vonásokra (Lilienfeld et al., 2015), valamint a szubklinikus formákra is (ld. például Sötét Hármas; Paál, 2014).

Jelen kötetben *Magi Anna és munkatársai* egy olyan mérőeszköz alkalmazhatóságát tesztelik, amelyet nem bűnelkövető populációra fejlesztettek ki, és azóta számos kutatásban használtak. A Levenson-féle Pszichopátia Kérdőív (Levenson és mtsai, 1995) egy olyan önbeszámoló módszer, amely a Hare-féle elképzeléshez hasonlóan két faktor segítségével operacionalizálja a pszichopátia fogalmát. A nemzetközi szakirodalomban a mérőeszköz pszichometriai mutatóit tekintve vegyes eredmények adódnak. Jelen kötet tanulmányának szerzői is arra a következtetésre jutnak, hogy a nem bűnelkövető populációban ennek a kérdőívnek az alkalmazása nem biztos, hogy a legszerencsésebb, legalábbis a serdülő korosztályban. El kell ugyanakkor ismerni, hogy felnőtt populáció alkalmazásával elképzelhető, hogy kedvezőbb pszichometriai mutatók adódnak majd magyar mintán is.

Érdemes megemlíteni, hogy az elmúlt két évtizedben jelentősen megnőtt azoknak a vizsgálatoknak a száma, melyek a pszichopátia gyermek-, illetve serdülőkori előzményeire koncentrálnak. Bár a pszichopátia felnőttkori személyiségzavar bizonyos aspektusai már gyermekkorban is tettenérhetők. A témában végzett vizsgálatok különösen a pszichopátia affektív komponensére, vagyis az ún. rideg-érzéketlen (*callous-unemotional*, CU) vonásokra koncentrálnak (Frick, 2009). Egyre több kutatás bizonyítja ugyanis, hogy ezek a vonások az antiszociális fiataloknak olyan csoportját jelölik, akik különösen súlyos és tartós viselkedési problémákat mutatnak, továbbá olyan emocionális, kognitív és személyiségjellemzőkkel bírnak, melyek a felnőttkori pszichopátiában is megfigyelhetők (Frick et al., 2014a, 2014b).

A fiataalkori pszichopátiás vonások vizsgálatára általában a pszichopátia leghatározottabb mérőeszközének, vagyis a Pszichopátia Tulajdonságlistának (Psychopathy Checklist-Revised; PCL-R; Hare, 1991) a gyermekkori változatait alkalmazzák. Ide tartozik az ún. Psychopathy Checklist: Youth Version (PCL:YV; Forth et al., 2003), valamint az Antisocial Process Screening Device (APSD; Frick és Hare, 2001). Bár a PCL:YV megbízható és valid mérőeszköze a fiataalkori pszichopátiás vonásoknak, hátránya, hogy meglehetősen időigényes (pl. félig strukturált interjúhoz kötött), illetve kizárólag bűnelkövető fiatalok mintáján alkalmazható. Ezzel szemben az APSD normál, egészséges fiatalok körében is használható, és létezik szülői, tanári, illetve önbeszámoló változata is (Frick és Hare, 2001; Muñoz és Frick, 2007). Korlátja ugyanakkor, hogy – a PCL:YV-hez hasonlóan – csupán néhány tétellel méri fel a pszichopátia meghatározásában központi jelentőségű rideg-érzéketlen vonásokat.

Kifejezetten a gyermekkori CU vonások mérésére fejlesztették ki végül az Inventory of Callous-Unemotional Traits mérőeszközt (ICU; Frick, 2003), melynek magyar változatát (Ridegség és Érzéketlenség Kérdőív; Pataky et al., 2011) több kutatócsoport is alkalmazza (Szabó E. et al., 2016). Úgy tűnik, hogy a felnőtt pszichopátákhoz hasonlóan a CU vonásokkal jellemezhető antiszociális fiatalok is zavart mutatnak a negatív érzelmi ingerek, egész pontosan a distresszkeltő jelzések felismerésében, illetve feldolgozásában (Brook et al., 2013; Herpers et al., 2014), ami hatással lehet az empátia kialakulására (Blair et al., 2001; Eisenberg, 2000).

Mindez pedig a korai, illetve az érzelmi feldolgozást fejlesztő intervenciók fontosságára hívja fel figyelmet, melyek segítségével talán megelőzhető lenne a pszichopátiás személyiségzavar kialakulása.

Jelen kötetben Szabó Edina és munkatársai arra mutatnak rá, hogy maga a pszichopátia sem feltétlenül egy homogén csoportot jelöl ki, s ennek a prevenció, illetve az intervenció kéréseire jelentős konzekvenciái lehetnek. Az elsődleges és másodlagos pszichopátia megkülönböztetése – elméleti szinten – egészen Karpman (1941) nevéig vezethető vissza. Újabban azonban empirikus úton is törekednek a különböző alcsoportok megkülönböztetésére, mert nemcsak a „felszíni” jellemzőkben feltételezhetünk különbséget az alcsoportok között, hanem etiológiai tényezők mentén is. Jelen pillanatban azonban nehéz megmondani, hogy a pszichopátiás személyiségzavaron belül milyen lehet az elsődleges és másodlagos pszichopáták aránya. További, elsősorban nagyobb elemszámú prospektív vizsgálatokra van szükség, ahol az adatokat – és elméleti modelleket – szofisztikáltabb matematikai-statisztikai eljárások alkalmazásával lehet tesztelni.

A kriminálpszichológia, s ezen belül is a börtönpszichológia egyik központi kérdése, hogy a bűnelkövetők rehabilitációja és reintegrációja, azaz összefoglalóan reszocializációja milyen módokon támogatható. A reintegráció, azaz a volt elkövető társadalomba való visszailleszkedésének (Popper, 1970) sikere nagyon sok tényezőn múlhat. A reintegráció első fázisa még a fogvatartás idejére esik, így a büntetés-végrehajtáson belül a nevelőknek (reintegrációs tiszteknek) jelentős szerepe lehet ebben a folyamatban. Hegedűs Judit és Ivaskevics Krisztián (2016) tanulmányukban a büntetés-végrehajtásban dolgozók reintegrációs nézeteit térképezték fel kvalitatív módszerek segítségével. Eredményeik arra engednek következtetni, hogy a büntetés-végrehajtásban dolgozók fontosnak tartják a reintegrációs esélyek javítását, s ehhez úgy vélik, hogy a reintegrációs programoknak az alaptevékenység részeként, megfelelően differenciált működésmóddal és a civil szférát is bevonva kell működniük, ugyanis csak így lehetnek a visszaesés elkerülésében hatékonyak. Az interjúkból az is kitűnt, hogy megfelelő reintegráció biztosításához elengedhetetlen a büntetés-végrehajtásban dolgozó személyek testi-lelki jóllétének a támogatása. Érdemes megemlíteni, hogy a „Büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” elnevezésű kutatásról Csóti (2015) szerkesztésében megjelent kötet tanulmányai éppen ezt a kérdéskört járják körül, jól illusztrálva, hogy a büntetés-végrehajtás területén melyek azok a központi kérdések, amelyek a hazai szakemberek fókuszában vannak.

A reintegráció resztoratív alapú modellje azt a nézetet képviseli, hogy az elkövetők a jóvátétellel és a közösség érdekében végzett tevékenységükkel ismét a közösség befogadott tagjaivá válhatnak (ld. részletesebben Szabó J. 2012-es tanulmányát). Papp Z. Zsuzsanna és munkatársai a jóvátételi igazságszolgáltatás keretén belül elemzik a bűnelkövető-áldozat kommunikációt. A kötetnek ez az angol nyelvű tanulmánya rámutat arra, hogy a bűnelkövetés esetében nem elég az elkövetők oldaláról vizsgálni, érdemes az áldozat perspektíváját és szükségleteit is feltérképezni, illetve feltárni, hogy ez milyen kommunikációs módokkal kapcsolódik össze.

A (hazai) harmadlagos prevenciós programok sikerességének biztosításához a visszaesés okainak feltárása elengedhetetlennek tűnik. A visszaesést magyarázó vizsgálatokra már az

1980-as években itthon is találunk példát. Például Boros (1984) a bűnelkövetők reprezentatív mintájának adatain elemzi ezt a kérdést. Az újabb megközelítések arra hívják fel a figyelmet, hogy a „bűnözői karriertől” való elfordulást, kilépést – dezisztanciát – befolyásoló tényezők megismerése is informatív lehet a harmadlagos prevenciók kialakítása szempontjából (ld. Szabó J., 2011).

Bár a kötet öt tanulmánya a kriminálpszichológia egy-egy területén megjelenő kérdések csupán szűk szeletére tud rámutatni, a kötet véleményünk szerint így is demonstrálta, hogy a hazai kriminálpszichológiai témákkal foglalkozó szakemberek fontos kérdéseket céloznak meg, amelyek nemcsak a nemzetközi szakirodalom, de a hazai gyakorlat szempontjából is jelentősek lehetnek. A hazai kurrens szakirodalmat böngészve az említetteken kívül egyébként számos további fontos és izgalmas téma bontakozik ki. A profilalkotás (Boros, 2004; Lehoczky, 2011), vagy a börtönbe kerülést követő stresszel való megküzdés (Kovács, 2011), vagy éppen a lázadás (Fliegeauf, 2009) kérdésköre, csak hogy néhányat említsünk. A börtönvilág szemléletes bemutatása természetesen nemcsak a pszichológia eszköztárával lehetséges. A kulturális antropológia szemüvegén keresztül például Fiáth Titanilla (2012) érzékelteti a börtönvilág jellegzetes témáit.

A kötet legvégén *Galambos Attila* egy olyan könyvet mutat be, amely a kooperációt mint proszociális viselkedést a neuro-közgazdaságtan szemszögéből elemzi. A könyv szerzői amellett érvelnek, hogy több, pontosabban legalább két okból lehetünk együttműködőek vagy vonhatjuk vissza a kooperációt más emberektől. Ez a könyv ugyan nem kriminálpszichológiai keretben íródott, úgy véljük azonban, hogy a proszociális viselkedés tanulmányozásának számos fontos implikációja lehet a kriminálpszichológiai kutatások és gyakorlat szempontjából.

Ajánljuk a kötetet azoknak a pszichológus és nem pszichológus kollégáknak, akiket a kriminálpszichológia témái érdekelnek vagy abban érdekeltek akár elméleti, akár gyakorlati oldalról. *Különösképpen ajánljuk a kötetet Boros Jánosnak 70. születésnapja alkalmából*, aki mind elméleti, mind empirikus munkáival jelentősen gyarapította a hazai kriminálpszichológiai szakirodalmat.

IRODALOM

- BLAIR, R. J. R., COLLEDGE, E., MURRAY, L., MITCHELL, D. G. V. (2001): A selective impairment in the processing of sad and fearful expressions in children with psychopathic tendencies. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 29(6). 491–498.
- BROOK, M., BRIEMAN, C. L., KOSSON, D. S. (2013): Emotion processing in Psychopathy Checklist – assessed psychopathy: A review of the literature. *Clinical Psychology Review*, 33(8). 979–995.
- BOROS J. (1984): Elítélt kategóriák komplex vizsgálata. A „Társadalmi beilleszkedési zavarok” kutatási főirány kutatóinak munkaértekezlete, Pilisszentkereszt. Kézirat, 132–143.
- BOROS J. (2003): A bűnözői profilalkotástól a tanúkihallgatásig: törekvések a mai kriminálpszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle*, LVIII. 2. 275–292.
- BOROS J., CSETNEKY L. (2000): *Börtönpszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest.

- CLECKLEY, H. (1941): *The mask of sanity*. C. V. Mosby, St. Louis, MO.
- CSÓTI S. (2015. szerk.): *Körletmozaikok 2015*. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai.
- EISENBERG, N. (2000): Emotion, regulation, and moral development. *Annual Review of Psychology*, 51(1). 665–697.
- FIÁTH T. (2012): *Börtönkönyv. Kulturális antropológia a rácsok mögött*. Háttér Kiadó, Budapest.
- FLIEGAUF G. (2009): A börtönbeli erőszak jellemzői és dinamikája. A konfliktuskezelés tárgyalásos módszereinek alkalmazása. In: BORBÍRÓ A., KISS A., VELEZ E., GARAMI L. (szerk.): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II*. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, Budapest.
- FORTH, A., KOSSON, D., HARE, R. (2003): *The Hare Psychopathy Checklist: Youth Version, Technical Manual*. Multi-Health Systems Inc., New York.
- FRICK, P. J. (2003): *The Inventory of Callous-Unemotional Traits*. Unpublished rating scale. University of New Orleans.
- FRICK, P. J. (2009): Extending the construct of psychopathy to youth: Implications for understanding, diagnosing, and treating antisocial children and adolescents. *Canadian Journal of Psychiatry. Revue Canadienne De Psychiatrie*, 54(12). 803–812.
- FRICK, P. J., HARE, R. D. (2001): *The Antisocial Process Screening Device*. Multi-Health Systems, Toronto, Ontario, Canada.
- FRICK, P. J., RAY, J. V., THORNTON, L. C., KAHN, R. E. (2014a): Annual research review: A developmental psychopathology approach to understanding callous-unemotional traits in children and adolescents with serious conduct problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 55(6). 532–548.
- FRICK, P. J., RAY, J. V., THORNTON, L. C., KAHN, R. E. (2014b): Can callous-unemotional traits enhance the understanding, diagnosis, and treatment of serious conduct problems in children and adolescents? A comprehensive review. *Psychological Bulletin*, 140(1). 1–57.
- GOTTFREDSON, M. R., HIRSCHI, T. (1990): *A general theory of crime*. Stanford University Press, Stanford, CA.
- GRASMICK, H. G., TITTLE, C. R., BURSIK, R. J. JR., ARNEKLEV, B. K. (1993): Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi’s general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30. 5–29.
- HARE, R. D. (1991): *The Hare Psychopathy Checklist-Revised*. Multi-Health Systems, Toronto, Ontario.
- HARE, R. D. (2004): *Kimélet nélkül – A közünk élő pszichopaták sokkoló világa*. Háttér Kiadó, Budapest.
- HEGEDŰS J., IVASKEVICS, K. (2016): Büntetés-végrehajtásban dolgozók nézetei a reintegrációról. *Alkalmazott Pszichológia*, 4. 71–92.
- HERPERS, P. C. M., SCHEEPERS, F. E., BONDS, D. M. A., BUITELAAR, J. K., ROMMELSE, N. N. J. (2014): The cognitive and neural correlates of psychopathy and especially callous–unemotional traits in youths: A systematic review of the evidence. *Development and Psychopathology*, 26(1). 245–273.

- KARPMAN, B. (1941): On the need of separating psychopathy into two distinct clinical types: The symptomatic and the idiopathic. *Journal of Criminal Psychopathology*, 3. 112–137.
- KOVÁCS Zs. (2011): A kontroll, a stresszel való megküzdés és a pszichés közérzet alakulása a börtönbe kerülést követően. *Börtönügyi Szemle*, 2. 39–50.
- KÖKÖNYEI Gy. (2004): Pszichopátia és kriminalitás. *Belügyi Szemle*, 2004/6. 164–177.
- KÖRMENDY A., SZKELNÁRIK P. (2013): A pszichopátia elméletei. *Alkalmazott Pszichológia*, 13. 29–55.
- KULCSÁR Zs. (1991): *Pszichopátia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LEEDOM, L. J., ALMAS, L. H. (2012): Is psychopathy a disorder or an adaptation? *Frontiers in Psychology*, 3. 549.
- LEHOCZKY Á. (2011): Irányzatok a bűnügyi profil-alkotásban. *Belügyi Szemle*, 6. 62–81.
- LEVENSON, M. R., KIEHL, K. A., FITZPATRICK, C. M. (1995): Assessing Psychopathic Attributes in a Noninstitutionalized Population. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68. 151–158.
- LILIENTHAL, S. O., LATZMAN, R. D., WATTS, A. L., SMITH, S. F., DUTTON, K. (2014): Correlates of psychopathic personality traits in everyday life: results from a large community survey. *Frontiers in Psychology*, 5. 740.
- MAGI A., EISINGER A., SZABÓ M., DEMETROVICS Zs., KÖKÖNYEI Gy. (2016): Kísérlet a pszichopátia vizsgálatára önbeszámolós mérőeszközzel. *Alkalmazott Pszichológia*, 4. 29–48.
- MOFFITT, T. E., ARSENAULT, L., BELSKY, D., DICKSON, N., HANCOX, R., HARRINGTON, H. L., CASPI, A. (2011): A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108. 2693–2698.
- MUÑOZ, L. C., FRICK, P. J. (2007): The reliability, stability, and predictive utility of the self-report version of the Antisocial Process Screening Device. *Scandinavian Journal of Psychology*, 48(4). 299–312.
- MÜNNICH I. (2006): Kriminálpszichológia. In: BAGDY E., KLEIN S. (szerk.): *Alkalmazott pszichológia*. Edge 2000 Kiadó, Budapest. 310–328.
- PAÁL T. (2014): A Sötét Hármás: a nárcizmus, a machiavellizmus és a pszichopátia evolúciós gyökerei. In: GYURIS P., MESKÓ N., TISLJÁR R. (szerk.): *Az evolúció árnyoldala. A lelki betegségek és az alternatív szexualitás darwini elemzése*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 136–161.
- PAPP, Z. Zs., FELLEGI, B., SZEGŐ, D. (2016): Constructive and destructive dialogues between victims and offenders: testing the needs-based model of reconciliation in a restorative justice setting. *Alkalmazott Pszichológia*, 4. 93–102.
- PATAKY, N., KÖRMENDI, A., BOZSIK, C., INÁNTSY-PAP, J., HALÁSZ, J., GÁDOROS, J. (2011): Investigation of callous/unemotional traits and interpersonal characteristics among Hungarian adolescents – preliminary research results. *Psychiatria Hungarica*, 26(6). 427–433.
- POPPER P. (1970): *A kriminális személyiségzavar kialakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ, E., HALÁSZ, J., DEMETROVICS, Z., KÖKÖNYEI, Gy. (2016): *Callous-unemotional traits and the processing of emotional stimuli among high-risk adolescents: Testing the moderating role of emotional and behavioural problems*. Manuscript. Under review.

- SZABÓ E., GALAMBOS A., SZABÓ J., KÖKÖNYEI GY. (2016): A pszichopátiás személyiségzavar altípusai: elsődleges és másodlagos változat. *Alkalmazott Pszichológia*, 4. 49–70.
- SZABÓ J. (2010): A magyar kriminálpszichológia múltja és jelene, különös tekintettel a kriminológiai pszichológiára. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis*, XLVII. 137–170.
- SZABÓ J. (2011): Fókuszban a kilépés: „Hogyan térnek jó útra a bűnelkövetők?” *Belügyi Szemle*, 7–8. 62–83.
- SZABÓ J. (2012): A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*, 2. 73–88.
- SZABÓ J., KÖKÖNYEI GY. (2016): Az önkontroll kriminológiai fogalmának kritikai elemzése. *Alkalmazott Pszichológia*, 4. 15–28.
- WILSON, D. B., GOTTFREDSON, D. C., NAJAKA, S. S. (2001): School-Based Prevention of Problem Behaviors: A Meta-Analysis. *Journal of Quantitative Criminology*, 17. 247–272.

AZ ÖNKONTROLL KRIMINOLÓGIAI FOGALMÁNAK KRITIKAI ELEMZÉSE

SZABÓ Judit

Országos Kriminológiai Intézet
judit.szabo@okri.hu

KÖKÖNYEI Gyöngyi¹

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet
MTA-SE-NAP B Genetikai Agyi Képző Migrén Kutatócsoport,
Magyar Tudományos Akadémia, Semmelweis Egyetem
kokonyei.gyongyi@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunkban a bűnözés általános elmélete (Gottfredson és Hirschi, 1990) és központi fogalma, az önkontroll kritikai elemzésére vállalkozunk. A tárgyalt elmélet a kriminológia egyik legismertebb és empirikusan legtöbbet vizsgált teóriája, amelynek értelmében a bűnelkövetés oka az önkontroll alacsony szintje. A kriminológiában ez a modell jelenti az önkontrollal kapcsolatos kutatások egyik domináns elméleti keretét, az önkontroll definíciójában azonban némiképp eltér a pszichológiai elméletekben és kutatásokban alkalmazott konstrukció(któl). Az önkontroll kriminológiai/szociológiai és pszichológiai konceptualizálása közötti különbség a tárgyalt fogalom operacionalizálása terén is érvényesül, ami megnehezíti a bűnelkövetés hátterének megismerését célzó kutatások eredményeinek értelmezését.

Tanulmányunkban röviden összefoglaljuk a bűnözés általános elméletével kapcsolatos kutatások fontosabb következtetéseit, és a releváns pszichológiai szakirodalomból is merítve áttekintjük az elmélet problémás vonatkozásait. Álláspontunk szerint a bűnözés általános elmélete az azt alátámasztani látszó tekintélyes mennyiségű empirikus adat ellenére nem tűnik alkalmasnak az alacsony önkontroll és a bűnelkövetés közötti összefüggés koherens és mélyreható magyarázatára. Amellett kívánunk tehát érvelni, hogy a pszichológia elméleti és empirikus ismeretei elengedhetetlenek a kriminális viselkedés hátterének – azon belül az önkontrollfunkciók szerepének – feltárásához és egyes kriminológiai elméletek empirikus

¹ A jelen tanulmány megírását az MTA-SE-NAP B Genetikai Agyi Képző Migrén Kutatócsoport, Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Agykutatási Program, Semmelweis Egyetem, KTIA_NAP_13-2-2015-0001 számú pályázata támogatta.

tesztelhetőségének megvalósításához. A problémafelvetés nemcsak elméleti, hanem gyakorlati jelentőséggel is bír, amennyiben a kriminológiai elméletek a bűnmegelőzés módszereinek és eszközeinek megalapozásához is hozzájárulnak.

Kulcsszavak: bűnözés általános elmélete, bűnelkövetés, kriminológia, önkontroll, operacionálizálás

BEVEZETÉS

Az egyik legnépszerűbb kriminológiai teória Gottfredson és Hirschi (1990) általános bűnözésemélete.² A modell a bűnelkövetést kizárólag az alacsony önkontroll és a bűnalkalmak (ún. lehetőségek) közötti interakció eredményének tekinti, bár e két tényező összefüggésének vonatkozásában a szerzők olykor önmaguknak is ellentmondanak (vö. Hirschi és Gottfredson, 1993, 50.; Grasmick et al., 1993, 10.). Az elmélet egyik gyenge pontja éppen az, hogy nem mond szinte semmit sem a bűnalkalmakról, sem az interakció természetéről, sőt, egy helyen a szerzők megjegyzik, hogy „*az önkontroll és a lehetőség bizonyos bűncselekmények esetén interakcióba léphet egymással, de általában egymástól függetlenek*” (Hirschi és Gottfredson, 1993, 50.). Bármit is jelentsen ez, a szerzők világossá teszik, hogy a bűnelkövetés szempontjából az alacsony önkontrollt tartják meghatározó tényezőnek.

Gottfredson és Hirschi úgy vélik, a kriminológiában oly népszerű bűnözői karrierkutatások és az azokra épülő elméletek túlbonyolítják a bűnözés jelenségének magyarázatát, amikor számos különböző tényező interakcióinak időbeli változásaira koncentrálnak. Álláspontjuk szerint az utánkövetéses kutatások feleslegesek, hiszen a bűnözés meghatározó prediktora, vagyis az önkontroll szintje, nem változik az idő múlásával, és az

egyéni különbségek keresztmetszeti kutatásokkal is tettenérhetők (Hirschi és Gottfredson, 1993). Zárójeles megjegyzésként teszszük hozzá, hogy a szerzők által bírált fejlődéskriminológiai kutatások némelyike már jóval a tárgyalt elmélet megszületése előtt összefüggést talált a gyermekkori önkontrollképessegek és a későbbi bűnelkövetés között.

A szerzők nemcsak a bűnelkövetéssel, hanem más, ún. analóg viselkedésformákkal is összefüggésbe hozzák az alacsony önkontrollt, ilyen például a dohányzás, a szerencsejáték, az alkohol- és drogfogyasztás. Úgy vélik, az önkontroll alacsony szintje nemcsak a törvénybe ütköző tettek, hanem valamilyen olyan cselekményre hajlamossá tesz, amelyek rövid távon jutalmazónak bizonyulnak, és hosszú távú negatív következményeik vannak.

Az önkontroll alacsony szintje és a deviáns viselkedésformák, különösen a bűnelkövetés közötti összefüggést sok empirikus eredmény támasztja alá (ld. Moffitt et al., 2011), így az elmélet – formálisan – megáll. Ha azonban a felszín alá nézünk, és megpróbáljuk a modellben leírtak alapján értelmezni és operacionálizálni az önkontrollt, komoly nehézségekbe ütközünk. A helyzetet tovább bonyolítja az a tény, hogy bár a tárgyalt elmélet szociológus alkotói tagadják az önkontroll pszichológiai jelenség voltát, a lélektanban alkalmazott terminusokkal írják körül teóriá-

² Szeretnénk köszönetet mondani a tanulmány két lektorának a hasznos és kritikus megjegyzéseikért.

juk központi konstruktumát. Álláspontunk szerint érdemes közelebbről megvizsgálni a bűnözés általános elmélete szerinti alacsony önkontroll fogalmát és áttekinteni a modellre vonatkozó empirikus eredményeket, hogy képet kaphassunk arról, mennyire alkalmas az elmélet a bűnelkövetői viselkedés magyarázatára. Úgy véljük, a kritikai elemzés hitelesebb és teljesebb, ha a kriminológiai mellett az önkontrollal kapcsolatos pszichológiai szakirodalomból is szemezgetünk, terjedelmi okok miatt csak illusztratív jelleggel. *Szeretnénk jelezni, hogy nem azt gondoljuk, hogy az önkontrollfolyamatok nem játszanak szerepet a bűnelkövető viselkedés kialakulásában, hanem a bűnözés általános elméletében megfogalmazott elképzeléseket, és így az önkontroll definiálását tartjuk problémásnak.*

AZ ÖNKONTROLL FOGALMA ÉS AZ ALACSONY ÖNKONTROLL ELEMEL

A bűnözés általános elméletének központi fogalma az önkontroll, amelyen Gottfredson és Hirschi (1990, 87.) a bűnelkövetéstől történő tartózkodásra való hajlamot (*tendency*) értik. Az önkontroll olvasatukban a viselkedés hosszú távú költségeinek mérlegelésére és ennek eredményeként a deviáns, illetve kriminális viselkedéstől történő tartózkodásra való képességet jelenti. A szerzők tehát olyan látens változóként határozzák meg az önkontrollt, amelynek alacsony szintje a deviáns cselekmények elkövetésének nagyobb valószínűségével jár együtt, és amelynek tekintetében az egyének különböznek egymástól. Bár az alacsony önkontrollt egydimenziós diszpozícióként konceptualizálják, hat elemre vagy jellemzőre bontják azt. Jelentős probléma, hogy ezt a hat jellemzőt an-

nak alapján állapítják meg, hogy a kriminális viselkedésből „mi olvasható ki”. Azaz ha a bűnelkövetés izgalmas és kockázatos, akkor az alacsony önkontroll eleme a kockázatkeresés (89. o.). Elméletük szerint az önkontroll alacsony szintjével rendelkező egyének impulzívok, érzéketlenek mások fájdalmával és distresszével szemben, kockázatkeresők, a fizikai tevékenységeket preferálják a mentálisakkal szemben, meggondolatlanok és szegényes verbális készségekkel rendelkeznek, amely jellemzők okán nagyobb valószínűséggel bonyolódnak bűncselekmények elkövetésébe, mint a magas önkontrollal rendelkező társaik.

Gottfredson és Hirschi megközelítése számos szempontból bírálható. A legszembevetőbb problémája – az elméleti tautológia folytán – az önkontroll meghatározása. Az elmélet az alacsony önkontrollal magyarázza és definiálja is a bűnelkövetést. Ez nemcsak elméleti szempontból kifogásolható megoldás, de egyben a konstruktum operacionalizálása terén is komoly nehézségeket okoz. E helyütt fontos megemlíteni, hogy a tautológia problémája a tárgyalt téma kapcsán a pszichológiai szakirodalomban is megjelenik. Az önkontroll- vagy önszabályozási deficitet a kutatók gyakran magával a problémás viselkedéssel azonosítják. Rawn és Vohs szerint (2011) az önkontroll pszichológiai folyamatait gyakran összekeverik azok végeredményével, pedig azokat élesen szét kell választani. Úgy érvelnek, hogy bizonyos helyzetekben éppen a rizikós viselkedés az, amely magas önkontrollt igényel. Egy olyan viselkedés kifuttatása például, amely a személy számára intraperszonálisan averzív jellegű (pl. kipróbálni egy adott legális vagy illegális szert), de adott helyzetben interperszonálisan kíváncsi és szociális elfogadással és/vagy a szociális kirekesztés elkerülésével jár,

nagyfokú önkontrollt igényel. Ennek megfelelően az antiszociális viselkedés nem mindig alacsony önkontrollképességet jelez, hanem olykor akár épp az ellenkezőjét.

Ha a tautológia hibáján túl is lépünk, észre kell vennünk, hogy Gottfredson és Hirschi bűnözésméletténe önkontroll fogalma meglehetősen sajátos, amennyiben például alacsony önkontroll összetevőként azonosítja a fizikai tevékenységek preferálását a mentálissal szemben vagy akár az érzéketlenséget, illetve a szegényes verbális készségeket. Ezek távol állnak a pszichológiai szakirodalomban önkontroll címszó alatt tárgyalt folyamatoktól, azaz például a viselkedéskontrolltól (válaszgátlástól), a késleltetés képességétől, a szociális tilalmak (morális tilalmak) betartásától, a kitartástól vagy akár a jutalom önszabályozásától (Kulcsár, 1974).

Továbbá az önkontroll sokféle módon konceptualizálható. A szakirodalomban különbséget tesznek például a vonás- és az állapot szintű, a tudatos és az automatikus önkontrollfolyamatok között (pl. Baumeister és Heatherton, 1996; Muraven és Baumeister, 2000), de sok más kategorizáció is létezik. Sokat vitatott kérdés például az önkontroll és az impulzivitás (ld. pl. Steinberg, 2008), illetve, a kockázatkeresés közötti összefüggés is (ld. pl. Kuhn, 2013). Mindezek említésével csupán a tárgyalt elmélet önkontroll fogalmának differenciálatlan voltára kívánunk rávilágítani.

Némiképp ironikus, hogy bár a szerzők kifejezetten elutasítják az önkontroll személyiségvonásként történő értelmezését (ld. Gottfredson és Hirschi, 1993. 49.), lélektani terminusokkal jellemzik azt. Megjegyezzük továbbá, hogy az érzéketlenséget például a pszichopátiás személyiséggel (ld. Frick és Viding, 2009), a szegényes verbális készségeket pedig a kriminalitással (ld. Perkins et

al., 2011) is régóta rendre összefüggésbe hozzák a pszichológiai szakirodalomban, így azok 1990-ben, a tárgyalt elmélet megszületésekor talán már nem hatottak az újdonság erejével a kriminológiában, legfeljebb a „cso-magolás” változott. Az önkontroll eleminek meghatározása a tárgyalt elméletben egyébként is önkényesnek tűnik, mert nem empirikus eredményeken alapul, illetve mert a teória pszichometriai szempontú tesztelése rendre kedvezőtlen eredményeket hoz. Bár számos kutatás alátámasztja a bűnelkövetés és az alacsony önkontroll közötti összefüggést, Gottfredson és Hirschi önkontroll-konstrukciójának egy- vagy többdimenziós volta tekintetében korántsem konzisztensek az eredmények (pl. Longshore et al., 1996; Marcus, 2003). Érdemes továbbá megemlíteni, hogy a kockázatvállalás és az impulzivitás eltérő idegrendszeri és fejlődési folyamattal rendelkezik, ami felveti a kérdést, hogy vajon állhat-e egyetlen azonos látens változó a háttérükben (ld. Steinberg et al., 2008). Továbbmenve, a pszichológiai szakirodalom is tele van vitás kérdésekkel a témával kapcsolatban.

Csak hogy egy szemléletes példát említsünk, például az impulzivitás – amely a tárgyalt elméletben az önkontroll elemei között szerepel – önálló vonás (Deyoung, 2011), egyes személyiségfaktorok része (Costa és McCrae, 1990) vagy többdimenziós konstrukciójú (Whiteside és Lynam, 2001). Úgy véljük tehát, hogy a bűnözés általános elmélete, bár egy releváns tényezőt emel a rizikófaktorok közé, az önkontroll definiálása terén – kezdve a tautológia problémájával – jelentős hibákat vét. Legjobb esetben is csak a felszínt kapargatja, hisz nyilvánvaló módon nem alkalmas a bűnelkövetés szempontjából releváns viselkedéskontroll mechanizmusainak magyarázatára.

A pszichológiai megközelítések alapján egyértelműen úgy tűnik, hogy az önkontroll egyes összetevőit és/vagy folyamatait érdemes pontosan definiálni, és differenciáltan és szisztematikusan vizsgálni, annak érdekében, hogy feltárhassuk, hogy mely összetevők milyen módon járulnak hozzá egy komplex viselkedésforma, pl. a bűnelkövetés kialakulásához. Ennek alapvető feltétele az, hogy az önkontroll „ernyőfogalma” alá zárólag olyan jellemzőket/folyamatokat soroljunk, amelyek a viselkedés, a gondolkodás és az érzelmek gátlásához, megváltoztatásához, azaz az önkontroll folyamataihoz (Muraven és Baumeister, 2000) tartoznak. Például Gottfredson és Hirschi elméletében az alacsony önkontroll elemei között szereplő szegényes verbális készség és a fizikai tevékenységek preferenciája valóban mutat empirikus összefüggést a bűnelkövetéssel, de az önkontroll elemei közé sorolása megkérdőjelezhető. Ez a példa jól illusztrálja, hogy miért érdemes kritikusan kezelni ennek az elméletnek az önkontroll fogalmát.

Elismerjük ugyan, hogy a pszichológiai elméletek is különböző módokon konceptualizálják és operacionalizálják az önkontroll fogalmát vagy annak egyes elemeit, de közös bennük, hogy a viselkedés, gondolatok, érzelmek szabályozásának jellemzőit próbálják megragadni.

AZ ÖNKONTROLL MÉRÉSE ÉS A TAUTOLÓGIA PROBLÉMÁJA

Gottfredson és Hirschi elméletükben nem foglaltak egyértelműen állást az önkontroll

operacionalizálásának és mérésének kérdésében, amely hiányosság megnehezíti az elmélet empirikus ellenőrzését. Tény, hogy az alacsony önkontroll Gottfredson és Hirschi (1990) által meghatározott elemei félrevezetők, mivel ezek okán sokan pszichológiai konstruktumként értelmezték az önkontrollt, pedig a szerzők éles kritikával illették az alacsony önkontroll és a bűnözési hajlam közé egyenlőségjelet tevő megközelítéseket, és leszögezték, hogy az alacsony önkontroll az ő olvasatukban nem a bűnelkövetésre hajlamosító predispozíció vagy más pszichológiai természetű jelenség (Hirschi és Gottfredson, 1993). Mivel azonban elméletükben nem határozták meg az önkontroll mérésének módját és eszközét, a teória tesztelésére vállalkozó kutatók magukra maradtak a problémával.

A Hirschi és Gottfredson által meghatározott önkontroll mérésére többféle önbecsölős kérdőívet hoztak létre. Grasmick és munkatársai (1993) például kidolgoztak egy 24 ítemes, az önkontroll hat összetevőjének megfelelően hat alszámból álló skálát,³ amelynek tételei nagyrészt a CPI-ből (California Psychological Inventory; Gough, 1956) kerültek átemelésre. Bár az Alacsony Önkontroll Skálát (Low Self-control Scale) pszichometriai tulajdonságai és faktorstruktúrája okán érték kritikák (DeLisi et al., 2003; Marcus, 2004), az a mai napig az egyik legnépszerűbb önkontroll-mérőeszköz a kriminológiában. Keane és kollégái (1993) egészen más megközelítést alkalmaztak az önkontroll mérésére, mint a másik kutatócsoport; az önkontroll egyes konkrét viselkedéses mutatóira – pl. a biztonsági öv bekötésének megfigyelésére

³ A Grasmick-féle Alacsony Önkontroll Skálából néhány példatétel: „Jobban érdekel, hogy mi történik velem rövid távon, mint hosszú távon”; „Gyakran csinálom olyat, ami az adott pillanatban örömet okoz nekem, akkor is, ha ez valami távolabbi célom rovására megy”; „Ha másokat idegesít, amit teszek, az az ő bajuk, nem az enyém”; „Az izgalom és a kaland fontosabb számomra, mint a biztonság.”

és a véralkoholszintre – támaszkodva alakították ki mérőeszközüket. A kialakult vitában Hirschi és Gottfredson (1993) az önkontroll konkrét viselkedéses megnyilvánulására való rákérdézés mellett foglaltak állást, annak nagyobb megbízhatóságára hivatkozva.

Az egyes önbeszámolás kérdőívek megbízhatóságának összehasonlítása tárgyában élénk diskurzus bontakozott ki a szakirodalomban (Piquero, 2009). Az egyik jelentős kutatás Tittle és munkatársai (2003) nevéhez fűződik, akik Grasmick és munkatársai skálája mellett két, konkrét viselkedésekre rákérdező kérdőívet alkalmaztak az önkontroll és a devianciák, illetve a bűnözés közötti összefüggés mérésére. A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy az alacsony önkontroll és a bűnözés közötti kapcsolat a kérdőívek tételeinek jellegétől függetlenül igazolható, és a konkrét viselkedések nem bírnak jobb prediktív értékkel, mint pl. a Grasmick-féle skála. Az ellentétes állásponton lévő Marcus (2003) egy saját mérőeszközt – az ún. Retrospektív Viselkedéses Önkontroll Skálát – hozott létre, amelyet három különböző mintán összehasonlított a Grasmick-féle skálával. Saját mérőeszköze megbízhatóságára és validitására vonatkozó eredményei sokkal meggyőzőbbek, mint a Grasmick-skáláéra, és következtetéseit további kutatások is megerősítik (Ward et al., 2010).

Az önkontroll mérése több komoly módszertani problémát is felvet, amelyek egy része a tárgyalt elmélet kritikájaként is felfogható, míg más részük független az elméleti kerettől. Utóbbiakra példa az alacsony önkontrollnak a válaszadásra gyakorolt hatása, illetve a társas kíváncsiság problémája (ld. Piquero, 2008). A bűnözés általános elméletét is érintő módszertani aggályok a faktorstruktúrával, illetve az önkontroll és más változók közötti átfedésekkel kapcsolatosak.

Az egyik legvitatottabb kérdés az elmélet kapcsán az önkontroll egydimenziós vagy többdimenziós konstruktum volta és mérési módja. Gottfredson és Hirschi feltételezését, amely szerint az alacsony önkontroll egy egydimenziós, látens változó, messze nem minden kutatás tudta maradéktalanul alátámasztani (Marcus, 2004).

Az alacsony önkontroll mérésével kapcsolatban a szakirodalomban a leggyakrabban a „körkörös logika” problémája merül fel, amely egyben a tárgyalt elmélet alkalmazhatóságának egyik legkomolyabb kritikája is (Arneklev et al., 2004; Geis, 2000). A tautológia, ahogy arról az önkontroll fogalma kapcsán már szót ejtettünk, magából az elméletből ered, és rányomja a bélyegét az operacionalizálásra és a mérésre. Ahogy arra Akers (1991) rámutatott, könnyen a tautológia hibájába esünk, ha egy jelenséget azzal próbálunk mérni, amit egyben magyarázni is kívánunk vele. Ha tehát az alacsony önkontroll a bűnelkövetés oka, akkor nem lehet előbbi megállapításának kritériuma a bűncselekmény elkövetése. Mivel azonban az elméletben nincs semmiféle támpont az önkontroll konstruktum méréséhez, ezt a gordiuszi csomót megítélésünk szerint nem lehet átvágni.

ALACSONY ÖNKONTROLL ÉS BŰNELKÖVETÉS

Gottfredson és Hirschi az alacsony önkontroll és a bűnözés közötti összefüggést időtől, helytől, kultúrától, demográfiai jellemzőktől és bűncselekménytípustól függetlennek, univerzálisnak tekintik. Az alacsony önkontroll és a bűnelkövetés, illetve az azzal analóg viselkedésformák között feltételezett kapcsolat rendre megerősítést nyer az empirikus kuta-

tásokban (pl. DeLisi és Vaughn, 2008; Pratt és Cullen, 2000), általában a különböző demográfiai változóktól függetlenül (Piquero, 2009). Az összefüggés faji-etnikai hovatartozástól és kultúrától független volta például az Egyesült Államokban (pl. Vazsonyi és Belliston, 2007) és a világ más részein (pl. Vazsonyi et al., 2004) is alátámasztást nyert. Az alacsony önkontroll nemcsak a kriminális részvétel tényével, hanem annak mértékével és súlyával is összefüggést mutat (DeLisi et al., 2003; Vazsonyi et al., 2004). Utánkövetéses vizsgálatok eredményeiből azt is tudjuk, hogy a tárgyalt konstruktum a bűnisméltés robusztus és megbízható prediktora, illetve szoros összefüggést mutat a krónikus, azaz karrierbűnözéssel (pl. DeLisi és Vaughn, 2008; Kivivouri et al., 2012; Benda et al., 2005). Az már kevésbé egyértelmű, hogy az összefüggés valamennyi bűncselekménytípus esetében fennáll-e. A fehérgalléros bűnözés, illetve a gazdasági bűncselekmények vonatkozásában például rendre nem sikerült igazolni a tárgyalt hipotézist (Piquero et al., 2008; Tittle és Grasmick, 1997). Bár a fehérgalléros bűnözés „kakukktójás” volta nem rombol sokat az eredeti elmélet tekintélyén, mert sok vonatkozásban különbözik a bűncselekmények többségétől, ez a probléma megkérdőjelezi az elmélet általános érvényét.

Kritikára adnak alapot azok a kutatási eredmények is, amelyek szerint az alacsony önkontroll és a bűnelkövetés közötti összefüggés erősebbnek mutatkozik a keresztmetszeti, mint az utánkövetéses kutatásokban, ráadásul utóbbiakban igen markánsan kirajzolódnak a társas tanuláselméleti változók hatásai is (Pratt és Cullen, 2000). Az önkontroll magyarázóerejének longitudinális elrendezésben történő csökkenése arra utal, hogy a bűnelkövetésre, illetve annak időbeli

mintázatára – Gottfredson és Hirschi tételével ellentétben – korántsem csak az önkontroll szintje gyakorol befolyást. A kriminális életutakra ható biológiai, társadalmi és pszichológiai tényezők azonosításával és interakcióik feltárásával foglalkozó életpálya és fejlődéskriminológiai kutatások fénykorában ez talán kevésbé meglepő megállapítás.

AZ ÖNKONTROLL KIALAKULÁSA ÉS ÁLLANDÓSÁGA

Az önkontroll Gottfredson és Hirschi (1990) szerint nem veleszületett, hanem szerzett jellemző, amely gyermekkorban alakul ki a szocializáció során. A gyermek viselkedésének ellenőrzésére, a deviáns viselkedés felismerésére és büntetésére irányuló szülői-nevelői gyakorlat és a kötődés befolyásolja az önkontroll kifejlődését, amelynek szintje kb. az első tíz életévet követően viszonylag állandó marad (Piquero, 2009). Ezen a későbbiek során sem az informális, sem a formális szocializációs hatások nem képesek jelentősen változtatni. Ebből következik, hogy az elmélet szerint nem sok remény van a felnőttkorú bűnelkövetők kriminalitásának befolyásolására.

Az önkontroll kialakulására vonatkozó megállapítások az alacsony önkontroll és a bűnelkövetés kapcsolatához képest jóval alulkutatottabb és kevésbé konzisztens empirikus bizonyítékokkal alátámasztott részei az elméletnek (Goode, 2008). Egyes kutatási eredmények megerősíteni látszanak azokat (pl. Vazsonyi és Belliston, 2007), mások kétségeket fogalmaznak meg az önkontroll tízéves kort követő állandósága (Hay és Forrest, 2006) és a szülők kizárólagos vagy legalábbis meghatározó befolyása tekintetében (Cullen et al., 2008). Több kutatás eredményei ugyanis arra hívják fel a figyelmet, hogy az

önkontroll alakításában a családin kívül egyéb társas hatások is szerepet játszanak, például az iskola (Burt et al., 2006; Pratt et al., 2004). Fontos és empirikusan is alátámasztott bíráló, hogy a bűnözés általános elmélete figyelmen kívül hagyja a társas tanulás szerepét az önkontroll kialakulásának folyamatában (Cullen et al., 2008). Beaver és munkatársai (2010) a genetikai tényezők ignorálását nehezményezik a szülői-nevelői hatásokkal foglalkozó kriminológiai kutatásokban.

Az önkontroll időbeli állandóságának tétele sem nyert egyértelműen bizonyítást (Burt et al., 2006; Pratt és Cullen, 2000), sőt, több eredmény is arra utal, hogy az önkontroll nemcsak az egyének között mutat variabilitást, hanem az egyénen belül is (pl. Hay és Forrest, 2006). Tittle és Grasmick (1997) például szignifikáns U alakú összefüggést talált az önkontroll és az életkor között. Ellentmond az önkontroll állandósága tételének például Baumeister és kollégái (1994) empirikusan alátámasztott elmélete is, amely az önkontrollt a tapasztalatoktól és a körülményektől függően felhalmozódó vagy kimerülő erőforrásként írja le, ahogy azok a kutatási eredmények is, amelyek szerint az önkontroll gyakorlással fejleszthető (Muraven et al., 1999). A tárgyalt jelenséget kognitív, illetve idegtudományi és fejlődési perspektívából vizsgáló kutatások is alapot adnak a kritikára. Gondoljunk csak a viselkedéskontrollban meghatározó szerepet játszó agyterületek, különösen a prefrontális lebeny felnőttkorba nyúló éréseire (Casey et al., 2005).

KÖVETKEZTETÉSEK

A bűnözés általános elméletét megalkotása óta az azt alátámasztó empirikus bizonyíté-

kok ellenére sok kritika érte, elsősorban tautologikus és leegyszerűsítő volta miatt, és mert figyelmen kívül hagyja a kriminális viselkedés szempontjából releváns egyéb tényezőket (ld. Goode, 2008; Piquero, 2009). Bár területi okok miatt csak vázlatosan tudtuk áttekinteni a főbb bírálati szempontokat, és csupán szemezgetni tudunk az önszabályozás, illetve önkontroll több könyvtárnyi szakirodalmából, annyi nyilvánvalónak tűnik, hogy az önkontroll és a kriminalitás kapcsolatának problémája jóval összetettebb Gottfredson és Hirschi koncepciójánál. A gyenge önkontrollfunkcióknak a deviáns viselkedésformák, így a bűnelkövetés kialakulásában betöltött meghatározó szerepe ugyan valóban nehezen vitatható, e megállapítás elfogadása azonban korántsem érv a tárgyalt elmélet plauzibilis volta mellett. Nem mindegy ugyanis, hogy mit értünk önkontrollon, hogyan konceptualizáljuk és operacionalizáljuk azt, és hogyan magyarázzuk a kriminális viselkedéssel való összefüggéseit. Gottfredson és Hirschi szándékaik szerint társadalomtudományi elméletet alkottak, amelyben az önkontrollt szociológiai és nem pszichológiai entitásnak tekintik, ám annak elemeit, illetve az alacsony önkontroll jellemzőit lélektani terminusokkal írják le. A pszichológiai fogalmak beemelése így indokoltá teszi a teória lélektani szempontú elemzését is.

Az elmélettel kapcsolatos kritikai szempontok egymással szorosan összefüggésben állnak. Az önkontroll meghatározásának és konceptualizálásának hiányosságai – így elsősorban a tautológia problémája, illetve az önkontroll és elemei kapcsolatával és természetével összefüggő kérdések – a konstruktum operacionalizálására és mérésére is rányomják bélyegüket, mindez pedig komoly aggályokat vet fel az elmélet ellenőrizhető-

ségével kapcsolatban. Számunkra úgy tűnik, hogy Gottfredson és Hirschi elmélete inkább a pszichológia, mint a szociológia területére merészkedik, nemcsak mert az előbbi tudomány rendelkezik az emberi viselkedés egyéni mozgatórugóinak megismerésére többé-kevésbé alkalmas eszközökkel, hanem mert a szerzők annak ellenére, hogy deklaráltan szociológiai elméletet kívántak létrehozni, maguk is lélektani fogalmakat alkalmaznak központi konstruktumuk leírására. Az elméletet alátámasztani látszó empirikus eredmények nagy része véleményünk szerint annak tulajdonítható, hogy az önkontroll elemeinek nevezett változók többsége valóban összefügg a kriminalitással, ám ez önmagában nem támasztja alá, hogy ezen összefüggés hátterében az önkontroll egységes és látens változója húzódna meg. Továbbá egyes kutatási eredmények (pl. Connor et al., 2009) arra utalnak, hogy az önkontroll egydimenziós konstruktumként való felfogása és mérése elfedi az egyes összetevői által a különböző bűncselekménytípusok elkövetésére gyakorolt specifikus hatásokat.

A kriminológiai elméletek nem öncélú tudományos produktumok, és általában nem csak a bűnözés magyarázata a feladatuk. A teóriák a gyakorlati szakemberek számára is egyfajta útmutatóul szolgálhatnak, például a bűnmegelőzés módjára és eszközeire vonatkozó következtetések is levonhatók belőlük. Ha elfogadjuk az elméletnek az önkontroll felnőttkorban való befolyásolhatatlanságára vonatkozó tételét, azzal a szituációs bűnmegelőzésen kívül szinte az összes megközelítést, illetve módszert kizárjuk a kriminálprevenció lehetséges eszközei köréből. Amellett, hogy ez az álláspont nem éppen gyakorlatorientált szemléletet tükröz, tekintélyes szakirodalom áll rendelkezésre a cáfolatára. Hogy csak a harmadlagos megelőzés területén marad-

junk, a bűnismétlés megelőzését célzó programok egy része többé-kevésbé hatékonynak bizonyul (pl. Andrews és Bonta, 2010), ami ellentmond az önkontroll időbeli állandósága tételének vagy annak, hogy önmagában az önkontroll magyarázná a bűnelkövetést.

Érdemes megemlíteni, hogy a bűnözés általános elméletével szemben született kritikák hatására Hirschi (2004) revidálta elméletét és újradefiniálta az önkontrollt, egy meghatározott cselekmény lehetséges költségeinek mérlegelésére való tendenciaként határozva meg azt. Úgy vélte, az önkontroll gyakorlása az egymással versengő érdekek kognitív értékelését igényli. Elmélete két alapvető módosítást tartalmaz az eredeti teóriához képest. Egyrészt az alacsony önkontroll Gottfredson és általa (1990) meghatározott hat jellemzőjének elvetését, illetve az ún. gátló tényezőkkel (*inhibitors*) történő felcserélését javasolja. Utóbbiak olyan tényezők, amelyeket az egyén egy bűncselekmény elkövetésével kapcsolatos döntés során figyelembe vesz, ilyen pl. az anyához vagy az iskolához való kötődés.

A másik módosítás a korábbi modellhez képest, hogy Hirschi bővíti a költségek fogalmi körét is; nemcsak a hosszú távú költségeket, hanem valamennyi költséget relevánsnak tekint. Igaz, magát a költség fogalmát nem definiálja, és a mérése módjára sem tesz javaslatot, de az általa leírtakból arra lehet következtetni, hogy költségek alatt a szubjektíven megélt negatív következményeket kell érteni (Intravia et al., 2011). Hirschi szerint a társadalmi kontrollok/társas kötelékek és az önkontroll közötti kapcsolat lényege, hogy minél több gátló tényezővel rendelkezik, az egyén annál több költséget vesz figyelembe, amely visszatartó erővel bír a bűnelkövetéssel szemben. Hirschi ezzel egyenlőséjelet

tesz a társas kötelékek/kontroll és az önkontroll közé. Egy 9 itemes Dichotomizált Inhibitor Skálát is kidolgozott a kötődés és az elköteleződés mérésére.

A Hirschi revideált elméletére építő szakirodalom még viszonylag csekély a bűnözés általános elméletével foglalkozó munkákhoz képest, de úgy tűnik, nem volt hiábavaló próbálkozás az önkontroll-elmélet módosítása (összefoglalóért ld. pl. Intravia et al., 2011; Morris et al., 2011).

Kétségtelen, hogy az általános bűnözés-elmélet a megalkotása óta eltelt több mint két évtizedben komoly katalizátora volt a kriminológiai kutatásoknak, és a mégoly jogos kritikák ellenére sem állítható, hogy diszkreditálta volna magát. Conner és munkatársai (2009) egyetértésben úgy véljük azonban, a kriminológiai szakirodalomban kialakult domináns állásponttal szemben szerencsésebb volna az alacsony önkontrollt nem egy egydimenziós vonásnak tekinteni, és különböző összetevőit a pszichológia eszközeivel konceptualizálni és mérni a tárgyalt összefüggést. Amiben azonban a legkevésbé értünk egyet az elméletalkotókkal, az az utánkötéses vizsgálatok szükségességének és az önkontroll egyeduralmának, valamint sta-

tikus voltának kérdései. A kriminológiai szakirodalomban megjelenő újabb tanulmányok is erre hívják fel a figyelmet. Pratt (2016) például a *European Journal of Criminology* folyóirat egyik tanulmányában kifejezetten amellet érvel, hogy az önkontroll és a bűnelkövetés kapcsolatának tanulmányozását az életút (*life-course*) mentén érdemes vizsgálni. A kriminális viselkedés hátterében álló kockázati és védő tényezők és interakcióik feltárásához ugyanis elengedhetetlenek az utánkötéses vizsgálatok, és e tényezők körében az önkontroll csupán egy lehet a többi pszichológiai, biológiai és társadalmi változó sorában. Továbbá, ha elfogadnánk az önkontroll vagy más, a bűnelkövetéssel összefüggésbe hozott tényező megváltoztathatatlan voltát, azzal egyben a bűnmegelőzés rendszerére is súlyos csapást mérnénk, különös tekintettel a bűnismétlés megelőzését célzó harmadlagos prevenciós gyakorlatra. A kriminológia és társtudományai azonban nem érhetik be kevesebbel, mint hogy a kriminálpolitikai gyakorlatban is kamatoztatható, de legalábbis annak létjogosultságát meg nem kérdőjelező ismeretekkel gyarapítsák a bűnelkövetés magyarázatára és kezelésére vonatkozó tudást.

SUMMARY

A CRITICAL ANALYSIS OF THE CRIMINOLOGICAL CONCEPT OF SELF-CONTROL

The aim of our paper is to provide a critical analysis of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime (1990) and self-control, its central concept. The model under review is one of the most known and empirically tested theories in criminology, according to which the primary cause of crime is low self-control. This model serves as the main theoretical framework for criminological research on self-control, while psychological studies rely on very different constructs of self-control and adopt a more differentiated approach. The discrepancies between criminological/sociological and psychological conceptualisations of self-control also prevail

in the operationalization and measurement of the concept, rendering the interpretation of the results of research focusing on the causal background of criminality more difficult.

In our paper we briefly summarize the most important conclusions of research on the general theory of crime, and drawing also on relevant psychological literature review the problematic aspects of the model. Our viewpoint is that despite the vast amount of empirical data that seem to support it, the general theory of crime is not a suitable framework for the coherent and thorough explanation of the link between low self control and crime. In our paper we argue that psychology's theoretical and empirical knowledge is essential for the exploration of the background of criminal behaviour – including the role of self-control – and for the empirical testing of certain criminological theories. Raising these questions is not only of theoretical, but also of practical importance, as criminological theories contribute to the establishment of crime prevention tools and methods.

Keywords: general theory of crime, crime, criminology, self-control, operationalization

IRODALOM

- AKERS, R. L. (1991): Self-control as a general theory of crime. *Journal of Quantitative Criminology*, 7(2). 201–211.
- ANDREWS, D. S., BONTA, J. (2010): *The psychology of criminal conduct*. LexisNexis, Newark.
- ARNEKLEV, B. J., ELIS, I., MEDLICOTT, S. (2006): Testing the General Theory of Crime: Comparing the effects of „imprudent behaviour” and an attitudinal indicator of „low self-control”. *Western Criminology Review*, 7(3). 41–55.
- BAUMEISTER, R. F., HEATHERTON, T. F. (1996): Self-regulation failure: An overview. *Psychological Inquiry*, 7. 1–15.
- BAUMEISTER, R. F., HEATHERTON, T. F., TICE, D. M. (1994): *Losing control: How and why people fail at self-regulation*. Academic Press, San Diego.
- BEAVER, K. M., FERGUSON, C. J., LYNN-WHALES, J. (2010): The association between parenting and levels of self-control. *Criminal Justice and Behavior*, 37. 1045–1065.
- BENDA, B. B., TOOMBS N. J., CORWYN R.F. (2005): Self-control, gender, and age: a survival analysis of recidivism among boot camp graduates in a 5-year follow-up. In: BENDA, B. B., PALLONE, N. J. (eds.): *Rehabilitation issues, problems, and prospects in boot camp*. Haworth, New York. 115–132.
- BURT, C. H., SIMONS, R. L., SIMONS, L. G. (2006): A longitudinal test of the effects of parenting and the stability of self-control: negative evidence for the general theory of crime. *Criminology*, 44. 353–396.
- CASEY, B. J., TOTTENHAM, N., LISTON, C., DURSTON, S. (2005): Imaging the developing brain: what have we learned about cognitive development? *Trends in Cognitive Sciences*, 9. 104–110.
- CONNER, B. T., STEIN, J. A., LONGSHORE, D. (2009): Examining self-control as a multi-dimensional predictor of crime and drug use in adolescents with criminal histories. *The Journal of Behavioral Health Services Research*, 36. 137–149.

- COSTA, P. T., MCCRAE, R. M. (1990): Personality disorders and the five-factor model of personality. *Journal of Personality Disorders*, 4. 362–371.
- CULLEN, F. T., UNNEVER, J. D., WRIGHT, J. P., BEAVER, K. M. (2008): Parenting and self-control. In: GOODE, E. (ed.): *Out of control: Assessing the general theory of crime*. Stanford University Press, Stanford. 6–74.
- DELISI, M., VAUGHN, M. G. (2008): The Gottfredson-Hirschi critiques revisited: Reconciling self-control theory, criminal careers, and career criminals. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 52. 520–537.
- DELISI, M., HOCHSTETLER, A., MURPHY, D. S. (2003): Self-control behind bars: A validation study of the Grasmick et al. scale. *Justice Quarterly*, 20. 241–263.
- DEYOUNG, C. G. (2011): Impulsivity as a personality trait. In: VOHS, K. D., BAUMEISTER, R. F. (eds.): *Handbook of self-regulation*. The Guilford Press, New York. 485–504.
- FRICK, P. J., VIDING, E. (2009): Antisocial behavior from a developmental psychopathology perspective. *Development and Psychopathology*, 21. 1111–1131.
- GEIS, G. (2000): On the absence of self-control as the basis for a general theory of crime: a critique. *Theoretical Criminology*, 4. 35–53.
- GOODE, E. (2008): Out of control? An introduction to the general theory of crime. In: GOODE, E. (ed.): *Out of control: Assessing the general theory of crime*. Stanford University Press, Stanford. 3–25.
- GOTTFREDSON, M. R., HIRSCHI, T. (1990): *A general theory of crime*. Stanford University Press, Stanford CA.
- GRASMICK, H. G., TITTLE, C. R., BURSIK, R. J. JR., ARNEKLEV, B. K. (1993): Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30. 5–29.
- HAY, C., FORREST, W. (2006): The development of self-control: Examining self-control theory's stability thesis. *Criminology*, 44. 739–774.
- HIRSCHI, T. (2004): Self-control and crime. In: BAUMESITER, R. F., VOHS, K. D. (eds.): *Handbook of self-regulation: Research, theory and application*. Guilford, New York. 537–552.
- HIRSCHI, T., GOTTFREDSON, M. (1993): Commentary: Testing the General Theory of Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30. 47–54.
- KEANE, C., MAXIM, P. S., TEEVAN, J. J. (1993): Drinking and driving, self-control and gender: Testing a general theory of crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30. 30–46.
- KIVIVUORI, J., LINDERBORG, H., TYNI, S., AALTONEN, M. (2012): *The robustness of self-control as a predictor of recidivism*. Research brief 25/2012, National Research Institute of Legal Policy. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/152576>.
- KUHN, E. S. (2013): Decision-making, impulsivity and self-control: Between-person and within-person predictors of risk-taking behavior. *University of New Orleans Theses and Dissertations*. Paper 1643. <http://scholarworks.uno.edu/td/1643>.
- KULCSÁR ZS. (1974): *Személyiség-pszichológia*. Egységes jegyzet. Tankönyvkiadó, Budapest.

- LONGSHORE, D., TURNER, S., STEIN, J. A. (1996): Self-control in a criminal sample: An examination of construct validity. *Criminology*, 34. 209–228.
- MARCUS, B. (2003): An empirical examination of the construct validity of two alternative self-control measures. *Educational and Psychological Measurement*, 63. 674–706.
- MARCUS, B. (2004): Self-control in the general theory of crime: Theoretical implications of a measurement problem. *Theoretical Criminology*, 8. 33–55.
- MOFFITT, T. E., ARSENEAULT, L., BELSKY, D., DICKSON, N., HANCOX, R., HARRINGTON, H. L., ..., CASPI, A. (2011): A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108. 2693–2698.
- MURAVEN, M. R., BAUMEISTER, R. F. (2000): Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle? *Psychological Bulletin*, 126. 247–259.
- MURAVEN, M., BAUMESITER, R. F., TICE, D. M. (1999): Longitudinal improvement of self-regulation through practice: Buliding self-control strength through repeated exercise. *Journal of Social Psychology*, 139. 446–457.
- PERKINS, S. C., SMITH-DARDEN, J. P., GRAHAM-BERMANN, S. A. (2011): The relation of violence exposure and ethnicity to intelligence and verbal-performance discrepancies in incarcerated male adolescents. *Violence and Victims*, 26(4). 496–512.
- PIQUERO, A. R. (2008): Measuring self-control. In: GOODE, E. (ed.): *Out of control: Assessing the general theory of crime*. Stanford University Press, Stanford. 26–37.
- PIQUERO, A. R. (2009) Self-control theory: Research issues. In: KROHN, M. D., LIZOTTE, A. J., HALL, G. P. (eds.): *Handbook on crime and deviance*. Springer, New York. 153–168.
- PIQUERO, N. L., SCHOEPFER, A., LANGTON, L. (2008): Completely out of control or the desire to be in complete control? How low self-control and the desire for control relate to corporate offending. *Crime & Delinquency*, 56. 627–647.
- PRATT, T. C. (2016): A self-control/life-course theory of criminal behavior. *European Journal of Criminology*, 13. 129–146.
- PRATT, T. C., CULLEN, F. T. (2000): The empirical status of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime: A meta-analysis. *Criminology*, 38. 931–964.
- PRATT, T. C., TURNER, M. G., PIQUERO, A. R. (2004): Parental socialization and community context: A longitudinal analysis of the structural sources of low self-control. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 41. 219–243.
- RAWN, C. D., VOHS, K. D. (2011): People use self-control to risk personal harm: An intra-interpersonal dilemma. *Personality and Social Psychology Review*, 15. 267–289.
- STEINBERG, L. (2008): A social neuroscience perspective on adolescent risk-taking. *Developmental Review*, 28. 78–106.
- STEINBERG, L., ALBERT, D., CAUFFMAN, E., BANICH, M., GRAHAM, S., WOOLARD, J. (2008): Age differences in sensation seeking and impulsivity as indexed by behavior and self-report: evidence for a dual systems model. *Developmental Psychology*, 44. 1764–1778.
- TITTLE, C. R., GRASMICK, H. G. (1997): Criminal behavior and age: A test of three provocative hypotheses. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 88. 309–342.
- TITTLE, C. R., WARD, D. A., GRASMICK, H. G. (2003): Self-control and crime/deviance: Cognitive vs. behavioral measures. *Journal of Quantitative Criminology*, 19. 333–366.

- VAZSONYI, A. T., WITTEKIND, J. E. C., BELLISTON, L. M., VAN LOH, T. D. (2004): Extending the general theory of crime to „the East”: Low self-control in Japanese late adolescents. *Jornal of Quantitative Criminology*, 20. 189–216.
- VAZSONYI, A. T., BELLISTON, L. M. (2007): A cross-cultural and cross-national test of self-control theory. *Criminal Justice and Behavior*, 34. 505–530.
- WARD, J. T., GIBSON, C. L., BOMAN, J., LEITE, W. L. (2010): Assessing the validity of the Retrospective Behavioral Self-control Scale: Is the General Theory of Crime stronger than the evidence suggests? *Criminal Justice and Behavior*, 37. 336–357.
- WHITESIDE, S. P., LYNAM, R. W. (2001): The Five Factor Model and impulsivity: Using a structural model of personality to understand impulsivity. *Personality & Individual Differences*, 30. 669–689.

KÍSÉRLET A PSZICHOPÁTHIA VIZSGÁLATÁRA ÖNBESZÁMOLÓS MÉRŐESZKÖZZEL¹

MAGI Anna

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Doktori Iskola
magi.anna@ppk.elte.hu

EISINGER Andrea

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Doktori Iskola
eisinger.andrea@ppk.elte.hu

SZABÓ Mónika

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Intézet
szabo.monika@ppk.elte.hu

DEMETROVICS Zsolt

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet
demetrovics.zsolt@ppk.elte.hu

KÖKÖNYEI Gyöngyi²

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet
MTA-SE-NAP B Genetikai Agyi Képző Működő Migrén Kutatócsoport,
Magyar Tudományos Akadémia, Semmelweis Egyetem
kokonyei.gyongyi@ppk.elte.hu

¹ Jelen tanulmány adatai az ISM KAB-KT-02-17 számú kutatási pályázat keretében megvalósult Drogh és deviancia kutatásból származnak, amelyet az Országos Gyermekegészségügyi Intézet munkatársai végeztek 2003-ban (kutatás-vezetők: Aszmann Anna, Szabó Mónika és Kökönyei Gyöngyi). A kutatásról készült jelentés a http://www.ogyei.hu/aktivitas/drog_deviancia oldalról letölthető.

² A jelen tanulmány megírását az MTA-SE-NAP B Genetikai és Agyi Képző Működő Migrén Kutatócsoport, Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Agykutatási Program, Semmelweis Egyetem, KTIA_NAP_13-2-2015-0001 számú pályázata támogatta.

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A Levenson-féle Önbeszámolós Pszichopátia Skála (LSRP; Levenson et al., 1995) egyike az első önbeszámolós, normál populációra tervezett pszichopátiás vonásokat megcélzó mérőeszközöknek. Jelen tanulmány az LSRP belső struktúrájának, alkalmazhatóságának és megbízhatóságának szisztematikus vizsgálatát mutatja be. *Módszer:* A nem intézeti populáció köréből 549 fő (átlagéletkor: 16,07 év, SD = 1,141; 58,8% fiú), az intézeti populáció köréből pedig 195 fő (átlagéletkor: 16,51 év, SD = 1,306; 100% fiú), összesen 744 fő (átlagéletkor: 16,19 év, SD = 1,201, 69,6% fiú) adatain hasonlítottuk össze az LSRP 1, 2 és 3 faktoros modelljeit konfirmatív faktorelemzéssel. Ezek alapján elemeztük a csoportok közötti invarianciát, illetve a struktúrák mintázatát alcsoportonként. *Eredmények:* Az elemzés a 3 faktoros modellt (Egocentrizmus, Ridegség, Antiszocialitás) azonosította a legjobb illeszkedés mentén, mely részleges (konfigurális és metrikus) invarianciát mutat az alcsoportok tekintetében. Az intézeti fiúk csoportján belül a Ridegség nem mutatott összefüggést a többi alfaktorral, míg a nem intézeti fiúk esetében minden kapcsolat az elvártaknak megfelelően alakult. *Következtetések:* A vizsgálatok a 3 faktoros struktúra (Egocentrizmus, Ridegség, Antiszocialitás) dominanciájára utalnak. A mérőeszköz mind az intézeti, mind a nem intézeti fiúcsoportok esetében kellő megbízhatósággal alkalmazható, bár az utóbbiakkal, és kiemelten a lányokkal kapcsolatban további vizsgálatokra van szükség. *Kulcsszavak:* pszichopátia, LSRP, Egocentrizmus, Ridegség, Antiszocialitás, konfirmatív faktorelemzés, mérési invariancia

BEVEZETÉS

A pszichopátiás személyiségzavar az affektív, kognitív és viselkedési jegyek olyan speciális konstellációja, melyek egocentrikus, manipulatív, ellenséges működésben manifesztálódhatnak (Hare, 1996). A pszichopátia jelentős anyagi és szociális terhet ró a társadalomra, hiszen a zavar egyik meghatározó jellemzője az általános közöny a szociális normákkal és más személyek jogaival kapcsolatban, továbbá erőteljes kapcsolatot mutat az agresszív viselkedéssel, és prediktív erővel bír az általános és az erőszakos kriminális visszaesés tekintetében is (Hare és Newman, 2006). Az ilyen jellegzetességekkel bíró személyek, bár eltérő gyakorisággal (Cooke és Michie, 1999), korokon és kultúrákon átívelve felbukkannak minden emberi

közösségben (Cooke, 1998). Prevalenciája a nyugati kultúrákban 0,6–1,2% közé tehető normál populációs vizsgálatok szerint, míg bűnelkövetői populációkban ez az érték 15–30% között mozog (Kiehl és Hoffman, 2011).

A zavarral kapcsolatos újkori elméletekkel közel egyidős a kérdés, hogy az érintettek populációja mennyire homogén. Az egyes megközelítésekben általában két altípus képe rajzolódik ki, az elsődleges és másodlagos pszichopátáké, melyek között a különbségtelt először Karpman (1941, 1948) javasolta. A két altípus – a feltételezések szerint – a nagymértékben hasonló manifesztációjuk mellett lényeges pontokon eltérő személyiségjegyekkel és etiológiai háttérrel rendelkezik (részletesen lásd jelen lapszámban Szabó et al., 2016).

Ahogy egyéb személyiségzavarok esetében is, vita alapját képezi, hogy a pszichopáták vajon az emberek egy jól elkülöníthető csoportját/csoportjait képezik speciális, csak rájuk jellemző tulajdonságokkal és jól meghatározható etiológiai háttérrel (kategorialis megközelítés, pl. Harris et al., 2001; Harris et al., 1994), vagy inkább olyan jellegzetességek speciális konstellációjáról beszélhetünk, melyek bizonyos mértékben és eltérő mintázattal normál populációs viszonylatban is azonosíthatóak, ezáltal lényegesen több tényező etiológiai háttérrel (dimenzionális megközelítés, pl. Edens et al., 2006). Ez utóbbi megközelítés alapozza meg azon kutatási irányt, mely a pszichopátiás vonásokat normál, nem fogvatartotti populációk körében (is) vizsgálja.

A pszichopátia mérése

A pszichopátia legszélesebb körben elfogadott és alkalmazott mérőeszköze a Psychopathic Checklist – Revised (PCL-R; Hare, 2003), mely 20 tétel segítségével próbálja megragadni a zavar lényegét:

1. Felületes, megnyerő báj
2. Önmaga értékességének grandiózus érzete
3. Kóros hazudozás
4. Szélhámos/manipulatív
5. Büntudat és lelkiismeret-furdalás hiánya
6. Felületes érzelmek
7. Hidegség/empátiahiány
8. A saját tettekért való felelősség hiánya
9. Stimulációra való igény/hajlam az unalomra
10. Parazita életstílus
11. Gyenge viselkedéses kontroll
12. Korai viselkedési problémák
13. A realiztikus, hosszú távú tervek hiánya
14. Impulzivitás

15. Felelőtlenység
16. Fiatalkori bűnelkövetés
17. A feltételes szabadon bocsátás visszavonása
18. Kriminális „sokrétűség”
19. Promiszkuitás
20. Számos rövid házassági kapcsolat.

A tételeket képzett szakemberek háromfokú skálán (0-1-2) értékelik egy félig strukturált interjú, valamint olyan egyéb kiegészítő információk alapján, melyeket a vizsgálati személy hivatalos dokumentációjából és a környezetében fellelhető személyekkel folytatott kiegészítő interjúkból gyűjtenek.

Bár az eddigi empirikus eredmények alapján a mérőeszköz magas bejósoló erővel bír mind az ismételt bűnelkövetés, mind az intézményen belüli adaptáció tekintetében, mely legitimizálja az eszköz elterjedtségét (Walters, 2003), számos kritika merült fel a PCL-R-rel kapcsolatban. Ezek leginkább a magas – mind idői, mind humán – erőforrásigényekkel kapcsolatosak, illetve, ahogyan az a tételekből is látható, a mérőeszköz nagy hangsúlyt helyez a kriminalitásra. Ennek megfelelően az empirikus adatok túlnyomó többsége is fogvatartotti minták vizsgálatából generálódott. Kiterjesztheségét tovább korlátozza, hogy elsősorban felnőtt férfiakat vizsgáltak, így az eredmények a zavar nemi és életkori mintázódásáról limitált információval szolgálnak.

A PCL-R leghangsúlyosabb kritikáira reagálva az elmúlt évtizedekben számos önkitöltős, elsősorban normál populációra szabott skála látott napvilágot.

Bár az önbeszámoló mérőeszközök lényegesen költségkímélőbbek a különböző interjúkon alapuló módszerekhez képest, azonban ezen eszközök esetében is felmerülnek bizonyos korlátok. Mivel az adatok

önbeszámoláson alapulnak, így az eredményeket egyaránt torzíthatja a szociális kíváncsiság, illetve a vizsgálati személy aktuális hangulata, motivációja is. Egy olyan populáció esetében, melynek a manipulativitás az egyik meghatározó karakterisztikuma, különösen figyelembe kell vennünk ezt is mint lehetséges torzítást. Továbbá a vizsgálati személyek őszintesége esetén is felmerülhet, hogy egyes vonásokra vonatkozó kérdéseket nem értenek teljes mértékben, vagy nem rendelkeznek megfelelő szintű önismerrtel ahhoz, hogy válaszolni tudjanak rájuk (Lilienfeld, 1994).

Az önbeszámoló pszichopátia-mérőszközöket erőteljes kritika érte a nem megfelelő mértékben specifikált skáláik és a konvergens validitás hiánya (Hare, 1996), továbbá a fogvatartotti minták esetében történő alkalmazásuk kapcsán, mivel igen erőteljes motivációt feltételezhetünk a tudatos torzításra az eredmények jövőbeli következményei miatt (Hare, 1993). Ugyanakkor az empirikus eredmények gyarapodásával úgy tűnik, hogy ezek az eszközök mégis használhatóak. Levenson és munkatársainak (1995) felvetése alapján, ha a tételek a különböző antiszociális viselkedéseket szociálisan elfogadottabb formában fogalmazzák meg, akkor az ilyen karakterisztikumokkal jellemezhető személyek könnyebben vallják magukénak ezeket a viselkedéseket, továbbá a pszichopátiás interperszonális attitűddel jellemezhető személyek esetében feltételezhető egy olyan átfogó metaattitűd, mely alapján a vizsgált vonások vonzónak tűnhetnek.

A legismertebb és legszélesebb körben használt önkítöltős mérőszközök közé tartozik a 187 tételes Pszichopátiás Személyiségleltár (Psychopathic Personality Inventory, PPI; Lilienfeld és Andrews, 1996), illetve a 26 tételes Levenson-féle Önbeszá-

molós Pszichopátia Skála (Levenson's Self-Report Psychopathy Scale, LSRP; Levenson et al., 1995).

Ez utóbbi mérőeszközt a dimenzionális megközelítés szellemében alakították ki, mely szerint amennyiben a pszichopátiás jellegzetességekre mint vonásokra tekintünk, jelenlétük a normál, nem fogvatartotti populáció keretei között is azonosíthatóak. Fontos kiemelni, hogy az eszköz alskáláinak elnevezése alapján azt gondolhatnánk, hogy a kérdőív direkt kísérletet tesz a pszichopátia különböző altípusai jellegzetességeinek elkülönítésére, azonban – ahogyan azt a későbbiekben láthatjuk – az alskálák inkább a PCL-R (Hare, 2003) kétfaktoros elrendezésű megközelítése alapján kívánják reprezentálni a szóban forgó zavart, így az Elsődleges Pszichopátiás Vonások alskála a PCL-R (Hare, 2003) Affektív/Interperszonális faktorának tartalmát célozza meg, a Másodlagos Pszichopátiás Vonások alskála pedig a PCL-R (Hare, 2003) Szociális Deviancia faktorát szándékozza képviselni olyan formában, mely a nem fogvatartotti populáció esetében is megbízható eredményeket produkál.

Pszichopátia különböző populációk körében

Legtöbb információval felnőtt férfi fogvatartottakról rendelkezünk a pszichopátiás vonásokkal kapcsolatban. Az utóbbi pár évtizedből származnak információink azzal kapcsolatban is, hogy életkor szempontjából mikorra tehető a pszichopátiás vonások megjelenése, és egyes szerzők szerint akár már 3 éves kor körül is azonosíthatóak a pszichopátiás zavar egyes prekurzorai (Kimonis et al., 2015). A gyermekkori pszichopátiás vonások jelenléte (és nem feltétlenül tartalma) szempontjából viszonylagos egyetértés tapasztalható a szakértők körében, és ennek

hatására egyre gyakrabban – bár még mindig alacsony számban – jelennek meg tanulmányok, melyek ezen vonások manifesztációját és működését vizsgálják 18 év alatti populációk körében. Bár ezen tanulmányok többsége elsősorban a rideg-érzéketlen vonások szerepét hangsúlyozza (Frick et al., 2014), az utóbbi években a grandiózus-manipulatív, illetve a vakmerő-impulzív vonások tekintetében megnövekedett érdeklődés tapasztalható (Salekin, 2016). Bár maga az LSRP fiatal felnőttek körében került kialakításra, található limitált számú publikáció olyan vizsgálatokról is, mely kamaszok körében alkalmazta sikerrel a mérőeszközt (pl. Horan et al., 2015), magyar mintán azonban nincs tudomásunk a hasonló fókuszú, azaz serdülők körében végzett publikált vizsgálatokról.

Az LSRP struktúrája

A mérőeszköz eredeti faktorstruktúrája (Levenson et al., 1995) két alsókát tartalmazott: az Elsődleges Pszichopátiás Vonások alsókát az önző, hideg, nem törődő és manipulatív orientációt, a Másodlagos Pszichopátiás Vonások alsókát pedig az impulzív, reaktív és gyenge viselkedéskontrollt méri.

Az elmúlt években több kutatás vizsgálta a mérőeszköz faktorstruktúráját konfirmatív faktorelemzéssel, azonban több esetben is igen gyenge illeszkedést találtak a kétfaktoros modell kapcsán. Lynam és munkatársai (1999) normál populációt vizsgáló tanulmányukban különböző módosításokkal javították az illeszkedési mutatókat (pl. a 26. tétel mindkét faktorhoz tartozzon). Brinkley és munkatársai (2001) szintén ezen módosított kétfaktoros modell illeszkedését találták megfelelőbbnek férfi fogvatartottak mintáján.

Ugyanakkor egy fogvatartott nőt vizsgáló tanulmány (Brinkley et al., 2008) már a módosított modell esetében sem talált meg-

felelő illeszkedést. Ezért a szerzők feltáró faktorelemzést végeztek, és a faktorsúlyok alapján 7 tétel kizárásával – melyek 0,4 alatti faktorsúlyokkal rendelkeztek – a következő három faktort azonosították: Egocentrizmus (10 tétel; egocentrikus, manipulatív és machiavellista interperszonális stílus), Ridegség (4 tétel; rideg, ragadozó hozzáállás) és Antiszocialitás (5 tétel; dühös, impulzív és antiszociális hozzáállás).

Sellbom (2011) férfi fogvatartottak, valamint nő és férfi hallgatók mintáján vizsgálta az LSRP faktorstruktúráját. Egyaránt tesztelte az egyfaktoros, az eredeti kétfaktoros (Levenson et al., 1995), a Lynam és munkatársai (1999) által módosított kétfaktoros, a Brinkley és munkatársai (2008) által azonosított háromfaktoros, illetve egy kibővített háromfaktoros modellt, mely utóbbiba beemelte azokat a tételeket is, melyek az eredeti Brinkley-féle kutatásban egy liberálisabb 0,3-es határérték feletti faktorsúlyokkal rendelkeztek.

Az 5 modell közül a Brinkley és munkatársai (2008) által feltárt háromfaktoros megoldás bizonyult a legjobbnak, azonban ebben az esetben is csak a férfi hallgatók mintáján volt megfelelő az illeszkedés, így a kapott modifikációs index alapján újrastuktúrázta a modellt (a 3. és 25., valamint a 7. és 20. tételek reziduálisai közötti korreláció tilalmának feloldásával). A modell ebben a formában már mindhárom vizsgált mintában megfelelő illeszkedést mutatott. Ezek alapján Sellbom (2011) azt a következtetést vont le, hogy az Elsődleges Pszichopátiás Vonások alsókát érdemes az Egocentrizmus és a Rideg affektus tényezőire bontani, melyet azon eredményei is alátámasztottak, hogy ezen két alsókát eltérő korrelátumokkal rendelkezik mindamellett, hogy egymással is szoros kapcsolatot mutatnak.

Salekin és munkatársai (2014) hallgatók mintáján vizsgálták a kérdőív pszichometriai jellemzőit és validitását, egyaránt tesztelve a kétfaktoros, a Brinkley és munkatársai (2008) által kidolgozott 19 tételes háromfaktoros, valamint egy kibővített, mind a 26 tételt magába foglaló háromfaktoros modellt. A legjobb illeszkedési mutatókat a 19 tételes háromfaktoros modell mentén találták a férfiak és a nők esetében is, ugyanakkor konstruktumvaliditás tekintetében az eredeti kétfaktoros megoldás bizonyult megfelelőbbnek.

Összességében az eddigi eredmények alapján mind a 2, mind a 3 faktoros struktúra mellett található érveket, azonban azon tanulmányok száma igen alacsony, melyek mind normál populáció, mind valamely szempont szerint sérülékeny populáció körében egyaránt vizsgálták, illetve ütköztették a modelleket.

Célkitűzés

Tanulmányunk célja a Levenson-féle Önbeszámoló Pszichopátia Skála alkalmazhatóságának és megbízhatóságának szisztematikus vizsgálata. Tesszük ezt a szakirodalomban fellelhető versengő faktorstruktúrák összevetésével, mely során egy olyan látens struktúra kiemelkedését várjuk, mely a mérőeszköz széles körű alkalmazhatóságát támasztja alá mind a nemek, mind a populáció vulnabilitása mentén. Ennek érdekében megvizsgáljuk az LSRP legjobban illeszkedő modelljének mérési invarianciáját ezen két csoportosítás tekintetében.

Végezetül: Hopwood és Donnellan (2010) személyiségvonásokat vizsgáló mérőeszközökre vonatkozó ajánlásai alapján, figyelembe véve a struktúrák pszichometriai jellemzői mellett azok tartalmi jelentőségét is, megvizsgáljuk a pszichopátiás vonások

tapasztalható mintázatát az egyes csoportokon belül.

MÓDSZER

Vizsgálati minta

Jelen tanulmányban egyaránt vizsgáltunk normál általános iskolai és középiskolai tanulókat (továbbiakban nem intézeti almintá), valamint hasonló életkorú hátrányos helyzetű gyermekeket állami javító- és nevelőintézetekből (továbbiakban intézeti almintá).³

A kutatásban összesen 783 fő vizsgálati személy vett részt. Közülük 14 fő esetében nem rendelkezünk életkorra vonatkozó adattal, illetve további 7 fő nem töltötte ki az LSRP kérdőívet. A fentiek alapján 21 fő adatait zártuk ki az elemzésekből. Tekintve, hogy az intézeti almintá esetében a lányok közül mindössze 18 fő adataival rendelkezünk, ezen alacsony elemszámú csoportot szintén kizártuk az elemzésekből. Így a jelen tanulmány vizsgálati mintáját összesen 744 fő képezi (átlagéletkor: 16,19 év, SD = 1,201). A nem intézeti almintát 549 fő (átlagéletkor: 16,07 év, SD = 1,141; 58,8% fiú), az intézeti almintát pedig 195 fő alkotja (átlagéletkor: 16,51 év, SD = 1,306; 100% fiú). A nemi megoszlás adatai összesen és almintánként az 1. táblázatban láthatóak.

Mérőeszközök

Levenson-féle Önbeszámoló Pszichopátia Skála (LSRP; Levenson's Self-Report Psychopathy Scale; Levenson et al., 1995). A kérdőív a normál populációban előforduló *pszichopátiás jegyeket* méri. A mérőeszköz 26 itemből áll, melyek közül 7 tétel fordított (5, 11, 14, 17, 19, 23, 24). A tételeket a vizsgálati személy négyfokú Likert-skálán ítéli

1. táblázat. Vizsgálati személyek nemi megoszlása

	Nem intézeti almintá	Intézeti almintá	Teljes minta
Fiú	323	195	518
Lány	226	–	226
Összesen	549	195	744

meg (1 – „Egyáltalán nem értek egyet”, 2 – „Inkább nem értek egyet”, 3 – „Inkább egyetértek”, 4 – „Teljesen egyetértek”). Számos tanulmány mutatott ki a pszichopátia elméleti hátterének megfelelő konstruktumokkal (pl. normál személyiségdimenziók, gátolatlanság, antiszociális viselkedés) elvárt irányú összefüggéseket normál populációs és fogvatartotti mintán egyaránt, melyek a mérőeszköz konstruktumvaliditását támasztják alá (pl. Levenson et al., 1995; Lynam et al., 1999; Brinkley et al., 2001; Brinkley et al., 2008; Sellbom, 2011; Somma et al., 2014; Salekin et al., 2014).

Eljárás

Az adatfelvétel teljes mértékben anonim, önkitöltős módon történt. A nem intézeti iskolai osztályokban felkészített kérdezőbiztosok (iskolaorvosok) közreműködésével osztályonként csoportosan zajlott. Az intézeti almintá esetében pedig az adott intézmény pszichológusa vagy pszichológushallgatók végezték az adatfelvételt, melyet az intézmény pszichológusai készítettek elő.

Statisztikai elemzések

Az elemzésekhez az IBM Statistical Package for the Social Science Statistics 22. (IBM Corp., 2013), valamint az MPlus 7.3 (Muthén és Muthén, 1988–2013) statisztikai programokat használtuk. Az LSRP (Levenson et al., 1995) kérdőív faktorstruktúrájának különböző modelljeit konfirmatív faktorelemzéssel (CFA) vizsgáltuk maximum likelihood

estimation with robust standard errors (MLR) becslőeljárás segítségével. A modellek adekvátságát a következő illeszkedési mutatók mentén ítéltük meg: abszolút illeszkedési mutató (χ^2 , khi-négyzet érték), megközelítés hibája (Root Mean Square Error Approximation Index, RMSEA) 90 százalékos konfidenciaintervalluma (CI) és szignifikanciaértéke (p), komparatív illeszkedési mutató (Comparative Fit Index, CFI), Tucker–Lewis Index (TLI) és sztenderdizált reziduális (Standardized Root Mean Square Residual, SRMR). A mutatók határértékei a 2. táblázatban láthatóak az eredményekkel együtt (Kline, 2011; Browne és Cudeck, 1993; Brown, 2006).

Vizsgáltuk továbbá a legjobban illeszkedő faktorstruktúra alminták közötti invarianciáját három, egymásra épülő szempontból az illeszkedési mutatók változása mentén:

- a *konfigurális* invariancia a faktorstruktúra csoportok közötti ekvivalenciáját feltételezi, ezek összehasonlítását teszi lehetővé;
- a *metrikus* invariancia a struktúra mellett a faktorsúlyok ekvivalenciáját is vizsgálja, és a csoportok között az egyéb konstruktumokkal mutatott strukturális kapcsolatok összehasonlítását nyújtja;
- a *skaláris* invariancia pedig az előbbieket a tengelymetszetek egyenlőségével egészíti ki, és a közvetlen csoportközi összehasonlításokat legitimizálja.

A tartalmi jellemzők vizsgálatához korrelációs elemzést használtunk az 1, 2 és 3 faktoros modell esetében is.

2. táblázat. Az LSRP különböző modelljeinek konfirmatív faktorelemzése az intézeti almintán

Modell	χ^2 (df)	RMSEA (CI) [szig]	CFI	TLI	SRMR
elfogadott értékek		<0,05 [>0,05]	>0,9	>0,9	<0,5
1. modell	517,493** (299)	0,061 (0,052–0,070) [0,021]	0,595	0,560	0,087
2. modell	506,104** (298)	0,060 (0,051–0,069) [0,038]	0,615	0,580	0,087
2b. modell	380,634** (272)	0,045 (0,034–0,056) [0,764]	0,799	0,760	0,064
2h. modell"	–	–	–	–	–
3. modell	211,459** (149)	0,046 (0,031–0,060) [0,652]	0,841	0,817	0,067
3m. modell	174,028 (148)	0,030 (0,000–0,047) [0,978]	0,934	0,923	0,061
3mb. modell	378,918** (276)	0,044 (0,032–0,054) [0,831]	0,809	0,776	0,071
3mh. modell	536,683** (296)	0,065 (0,056–0,073) [0,004]	0,554	0,511	0,113
3k. modell	420,238** (272)	0,053 (0,043–0,063) [0,310]	0,725	0,696	0,078
3km. modell	250,010* (205)	0,034 (0,015–0,047) [0,978]	0,902	0,890	0,065
3kmb. modell	318,274* (273)	0,029 (0,010–0,042) [0,998]	0,916	0,900	0,063
3kmh. modell	451,626** (293)	0,053 (0,043–0,062) [0,314]	0,706	0,674	0,104

Megjegyzés: df = szabadságfok. ** = $p < 0,001$. * = $p < 0,05$.

1. modell = 1 faktoros; 2. modell = 2 faktoros; 2b. modell = beágyazott 2 faktoros; 2h. modell = hierarchikus 2 faktoros; 3. modell = 3 faktoros; 3m. modell = 3 faktoros – módosított; 3mb. modell = beágyazott 3 faktoros – módosított; 3mh. modell = hierarchikus 3 faktoros – módosított; 3k. modell = kiterjesztett 3 faktoros; 3km. modell = kiterjesztett 3 faktoros – módosított; 3kmb. modell = beágyazott kiterjesztett 3 faktoros – módosított; 3kmh. modell = hierarchikus kiterjesztett 3 faktoros – módosított; " = nem azonosítható modell

EREDMÉNYEK

Konfirmatív (megerősítő) faktorelemzés

A különböző struktúrák illeszkedését konfirmatív faktorelemzéssel ellenőriztük az intézeti almintá esetében, valamint a nem intézeti mintán belül külön a fiúknál és a lányoknál. Három alapmodellből indultunk ki, melyek itemösszetételei a mellékletben láthatóak, és összesen 12 struktúrát vizsgáltunk, melynek eredményei a 2., 3. és 4. táblázatban láthatóak.

Az egyfaktoros modell (1. modell) a pszichopátia homogén jellegét célozza leképezni, és az összpontszám használatának lehetőségét nyújtja (Levenson et al., 1995; Brinkley et al., 2008).

A kétfaktoros modell (2. modell) az elsődleges és másodlagos pszichopátiás vonások faktorát különbözteti meg (Levenson et al., 1995), ennek beágyazott (bifaktoros) formája (2b. modell) pedig ezen két konstruktumtól függetlenül egy globális pszichopátia faktor jelenlétét feltételezi.

3. táblázat. Az LSRP különböző modelljeinek konfirmatív faktorelemzése a nem intézeti fiú almintán

Modell	χ^2 (df)	RMSEA (CI) [szig]	CFI	TLI	SRMR
1. modell	775,231** (299)	0,070 (0,064–0,076) [<0,001]	0,607	0,573	0,078
2. modell	709,266** (298)	0,065 (0,059–0,072) [<0,001]	0,661	0,630	0,076
2b. modell	511,068** (272)	0,052 (0,045–0,059) [0,297]	0,803	0,764	0,062
2h. modell	709,267** (298)	0,065 (0,059–0,072) [<0,001]	0,661	0,630	0,076
3. modell	372,835** (149)	0,068 (0,060–0,077) [<0,001]	0,754	0,718	0,067
3m. modell	262,097** (148)	0,049 (0,039–0,058) [0,565]	0,875	0,855	0,059
3mb. modell	533,173** (276)	0,054 (0,047–0,061) [0,182]	0,788	0,750	0,068
3mh. modell	671,098** (296)	0,063 (0,056–0,069) [0,001]	0,691	0,660	0,138
3k. modell	581,426** (272)	0,059 (0,053–0,066) [0,011]	0,739	0,713	0,069
3km. modell	457,838** (248)	0,051 (0,044–0,058) [0,387]	0,822	0,802	0,065
3kmb. modell	401,343** (271)	0,039 (0,030–0,046) [0,993]	0,893	0,871	0,052
3kmh. modell	635,876** (296)	0,060 (0,053–0,066) [0,007]	0,720	0,692	0,108

Megjegyzés: df = szabadságfok. ** = $p < 0,001$. * = $p < 0,05$.

1. modell = 1 faktoros; 2. modell = 2 faktoros; 2b. modell = beágyazott 2 faktoros; 2h. modell = hierarchikus 2 faktoros; 3. modell = 3 faktoros; 3m. modell = 3 faktoros – módosított; 3mb. modell = beágyazott 3 faktoros – módosított; 3mh. modell = hierarchikus 3 faktoros – módosított; 3k. modell = kiterjesztett 3 faktoros; 3km. modell = kiterjesztett 3 faktoros – módosított; 3kmb. modell = beágyazott kiterjesztett 3 faktoros – módosított; 3kmh. modell = hierarchikus kiterjesztett 3 faktoros – módosított

A 3 faktoros modell (3. modell; Brinkely et al., 2008) 19 tétel alkalmazásával az Ego-centrizmus, az Antiszocialitás és a Ridegség struktúrákat különbözteti meg. A kapott módosítási indexek alapján a modellt módosítottuk, és a 4. és 6. tétel közötti hibakorreláció tilalmát feloldottuk (3m. modell), majd vizsgáltuk ennek beágyazott változatát (3mb. modell) 26 tétellel. Sellbom (2011) ajánlása szerint a 3 faktoros modellt kiegészítettük további, az eredeti kutatás (Brinkley et al., 2008) eredményei alapján a 0,3-nél magasabb faktorsúlyú tételekkel (3k. modell), így

összesen 25 tétel került az elemzésbe. A faktortöltések és modifikációs indexek alapján ezen modell esetében a 4. és 6. tétel közötti hibakorreláció tilalmának feloldása mellett további tételek ismételt kiejtése is szükségesnek mutatkozott (3km. modell), végül ezen struktúra beágyazott változatát (3kmb. modell) is vizsgáltuk.

A modellek esetleges hierarchikus formája, szemben a beágyazott modellekkel, a pszichopátiát mint egy némileg különálló, homogén struktúrát nem az alfaktoroktól függetlenül, hanem egy magasabb szinten rep-

4. táblázat. Az LSRP különböző modelljeinek konfirmatív faktorelemzése
a nem intézeti lány almintán

Modell	χ^2 (df)	RMSEA (CI) [szig]	CFI	TLI	SRMR
1. modell	791,817** (299)	0,085 (0,078–0,093) [<0,001]	0,429	0,379	0,093
2. modell	752,838** (298)	0,082 (0,075–0,090) [<0,001]	0,473	0,425	0,093
2b. modell	567,097** (272)	0,069 (0,061–0,077) [<0,001]	0,658	0,591	0,070
2h. modell	752,841** (298)	0,082 (0,075–0,090) [<0,001]	0,473	0,425	0,093
3. modell	345,288** (149)	0,076 (0,066–0,087) [<0,001]	0,656	0,606	0,093
3m. modell	265,814** (148)	0,059 (0,048–0,071) [0,091]	0,794	0,762	0,075
3mb. modell	571,902** (276)	0,069 (0,061–0,077) [<0,001]	0,657	0,596	0,078
3mh. modell	801,604** (296)	0,087 (0,080–0,094) [<0,001]	0,414	0,356	0,193
3k. modell	619,694** (272)	0,075 (0,067–0,083) [<0,001]	0,579	0,536	0,089
3km. modell	445,985** (226)	0,066 (0,057–0,075) [0,003]	0,715	0,681	0,078
3kmb. modell	480,689** (272)	0,058 (0,050–0,067) [0,057]	0,758	0,711	0,066
3kmh. modell	625,639** (296)	0,070 (0,063–0,078) [<0,001]	0,618	0,580	0,102

Megjegyzés: df = szabadságfok. ** = $p < 0,001$. * = $p < 0,05$.

1. modell = 1 faktoros; 2. modell = 2 faktoros; 2b. modell = beágyazott 2 faktoros; 2h. modell = hierarchikus 2 faktoros; 3. modell = 3 faktoros; 3m. modell = 3 faktoros – módosított; 3mb. modell = beágyazott 3 faktoros – módosított; 3mh. modell = hierarchikus 3 faktoros – módosított; 3k. modell = kiterjesztett 3 faktoros; 3km. modell = kiterjesztett 3 faktoros – módosított; 3kmb. modell = beágyazott kiterjesztett 3 faktoros – módosított; 3kmh. modell = hierarchikus kiterjesztett 3 faktoros – módosított

rezentálja, így a 2 faktoros és 3 faktoros modellek esetében is vizsgáltuk a mérőeszköz lehetséges hierarchikus struktúráját (2h. modell, 3mh. modell és 3kmh. modell).

Az általunk vizsgált, beazonosítható struktúrával rendelkező modellek túlnyomó része esetében statisztikailag szignifikáns χ^2 értékeket kaptunk mindhárom vizsgált al-minta esetében, mely indikátor a modellek kevésbé adekvát illeszkedésére utalhat, azonban a magas elemszám miatt ezen mutató egyik esetben sem szolgált a struktúra elve-

tésének alapjául (Vandenberg és Lance, 2000; Brown, 2006). Egyedül az intézeti al-mintát vizsgálva a módosított 3 faktoros modell (3m. modell) értéke mutatott megfelelő illeszkedést (ld. 2. táblázat).

A három alapmodell (1, 2 és az eredeti 3 faktoros modell) mindegyike esetében az illeszkedési mutatók alapján gyenge illeszkedést tapasztaltunk. Legjobb illeszkedést mindhárom vizsgált al-minta adatai alapján a módosított 3 faktoros modell mutatott, azonban az értékek csak az intézeti al-minta

esetében ezek az elfogadható tartományba, és bár a nem intézeti fiúk esetében ezen struktúra mutatói az elfogadhatóság irányába mutatnak, a határértékeket nem érik el. A lányokra vonatkozóan a vizsgált struktúrák közül szintén a módosított 3 faktoros modell vonatkozásában jeleznek legmegfelelőbb illeszkedést a mutatók, azonban az elfogadhatósági tartománytól messze esnek (ld. 4. táblázat).

5. táblázat. Az LSRP 3 faktoros módosított modelljének tételszintű adatai

	Intézeti fiú minta	Nem intézeti fiú minta	Nem intézeti lány minta
tételszám	A		
Egocentrizmus			
1.	0,547	0,524	0,411
4.	0,359	0,496	0,479
6.	0,345	0,456	0,480
7.	0,515	0,534	0,715
9.	0,425	0,469	0,192
10.	0,491	0,543	0,364
12.	0,449	0,511	0,575
13.	0,545	0,562	0,323
20.	0,365	0,403	0,311
22.	0,507	0,501	0,433
Antiszoialitás			
2.	0,399	0,472	0,509
3.	0,586	0,600	0,438
8.	0,316	0,388	0,192
18.	0,468	0,340	0,292
25.	0,464	0,565	0,451
Ridegség			
14.	0,403	0,447	0,655
17.	0,661	0,547	0,368
19.	0,353	0,497	0,326
24.	0,552	0,592	0,697

$p < 0,001$; $p < 0,05$; Λ = standardizált faktortöltés

A struktúra tételszintű vizsgálata során az intézeti és a nem intézeti fiú minta esetében minden tétel faktorsúlya a liberálisabb, 0,3-es határérték mellett megfelelően alakult, azonban a lányok adatainál található olyan tétel, amely nem súlyozódik szignifikánsan az adott faktorra. A módosított 3 faktoros modell tételszintű adatait az 5. táblázat tartalmazza. Tekintve, hogy a lányok esetében a nem szignifikánsan, illetve 0,3 alatti értékkel súlyozódó tételek elhagyásával sem tudunk olyan struktúrát meghatározni, mely megfelelő illeszkedési mutatókkal rendelkezne, a további elemzéseket csak az intézeti és nem intézeti fiúk esetében végeztük el.

Az alminták összehasonlíthatóságának vizsgálata – mérési invariancia

Annak ellenőrzése érdekében, hogy az azonosított modell mindkét almintában megfelelően illeszkedik-e, illetve az összehasonlítás alapjául szolgálhat-e, teszteltük a mérési modellünk invarianciáját.

A módosított háromfaktoros modell konfigurális, metrikus és skaláris modelljének illeszkedési mutatóit, illetve ezek összehasonlítását a 6. táblázat tartalmazza.

Az invarianciatípusok hagyományos, χ^2 -különbségek alapján történő összehasonlítása részleges invarianciára enged következtetni: a konfigurális és metrikus modell esetében nem, míg a metrikus és a skaláris modell esetében szignifikáns különbség van a χ^2 mutatók között. Érdemes megemlíteni, hogy a konfigurális modell illeszkedési mutatói nem jók, így nagyon nehéz az invarianciákra vonatkozóan megfelelő következtést levonni.

Továbbá Cheung és Rensvold (2002), valamint Chen (2007) alapján javasolt a modellek χ^2 értékei alapján történő összehasonlítása mellett egyéb, többek között a CFI és

6. táblázat. Az LSRP módosított 3 faktoros struktúra konfigurális, metrikus és skaláris invarianciájának vizsgálata az intézeti és nem intézeti fiúk csoportjai esetében

	χ^2 (df)	RMSEA (CI) [szig]	CFI	TLI	SRMR	$\Delta\chi^2$ (Δ df)	szig	Δ RMSEA	Δ CFI
konfigurális modell	438,409** (296)	0,043 (0,034–0,051) [0,913]	0,892	0,875	0,060	–	–		
metrikus modell	451,612** (312)	0,042 (0,033–0,050) [0,955]	0,894	0,884	0,063	12,547 (16)	0,7056	–0,001	0,002
skaláris modell	530,290** (328)	0,049 (0,041–0,056) [0,595]	0,846	0,840	0,071	86,663 (16)	<0,001	0,007	–0,048

Megjegyzés: df = szabadságfok. ** = $p < 0,001$. D = változás.

az RMSEA értékek modellek közötti eltéréseinek vizsgálata is. A 300 fő feletti, illetve alminták szerint eltérő elemszám esetén a CFI tekintetében 0,010, az RMSEA tekintetében pedig 0,015 határértékeket elérő változások esetén ajánlott az invariancia elutasítása. Mások a CFI mutatója esetében szigorúbb kéréteket javasolnak, és a 0,002-nél nagyobb változást tekintik az invariancia elutasítása alapjaként (Meade et al., 2008). A 6. táblázat adataiból jól látszik, hogy a CFI és az RMSEA mutatók különbségei a metrikus invariancia jelenlétét valószínűsítik még akár a szigorúbb feltételek figyelembevételével is, azonban ezek alapján sem tudunk egyértelmű következtetésre jutni, és már a két csoport konfigurális modelljének mutatói sem utalnak kiváló illeszkedésre. Ezen adatok az eredmények óvatos értelmezésére intenek. A skaláris invariancia egyik mutató szerint sem teljesül, így a csoportok átlagainak összehasonlítása nem indokolt.

A modellek reliabilitása és tartalmi összehasonlítása

Leíró adatok és reliabilitás

Hopwood és Donnellan (2010) tanulmányukban óva intenek attól, hogy személyi-

ségjegyeket vizsgáló mérőeszközök esetében kizárólag pszichometriai adatokra támaszkodva elutasítsunk egy modellt. Az LSRP 2 faktoros modellje a szakirodalomban széles körben tárgyalta, így ezen okokból a további vizsgálatok során továbbra is mindhárom modellt vizsgáljuk. Ezáltal a különböző mérési modellek további összevetése érdekében megvizsgáltuk az egyes modellek alapján képzett alskálák belső konzisztenciáját, leíró adatait, illetve egymáshoz való viszonyát. Továbbá annak érdekében, hogy eredményeink a korábbi, illetve jövőbeni, akár skálánként kevesebb tételt alkalmazó vizsgálatokkal összevethetőek legyenek, a skálák tételszintű leíró adatait is közöljük. A skálák leíró statisztikai adatait és reliabilitását az intézeti al minta esetében a 7. táblázat, a nem intézeti fiúk almintája esetében pedig a 8. táblázat tartalmazza.

Az LSRP különböző skáláinak belső konzisztenciáját a Cronbach-féle alfa mutatóval vizsgáltuk. Az intézeti al minta adatain a skálák többsége esetében alacsony értékeket kaptunk (0,530–0,750). Az összpontszám (11., 14., 16., 17., 19., 20., 21., 23. és 24. tételek), valamint a 2 faktoros modell alskálái esetében (LSRP1: 11., 14., 17., 19. és 20. té-

7. táblázat. Az LSRP modelljei alapján képzett alskálák leíró adatai és belső konzisztenciái az intézeti alminta esetében

		LSRP Total	LSRP1	LSRP2	Egocentrizmus	Antiszocialitás	Ridegség
Leíró adatok							
N		140	158	162	167	173	180
tételszám		26	16	10	10	5	4
Skála	M	63,75	40,22	23,62	25,41	11,83	9,42
	SD	10,199	7,381	4,583	5,850	3,183	2,674
	MED	62	40	24	25	12	9
	MOD	55	37	25	25	12	9
	min	43	25	13	13	5	4
	max	97	62	35	40	20	16
Tétel	M	2,45	2,51	2,36	2,54	2,37	2,36
	SD	0,392	0,461	0,458	0,585	0,637	0,669
	MED	2,39	2,5	2,4	2,5	2,4	2,25
	MOD	2,12	2,31	2,5	2,5	2,4	2,25
	min	1,65	1,56	1,3	1,3	1	1
	max	3,73	3,88	3,5	4	4	4
α		0,750	0,716	0,530	0,738	0,568	0,567

Megjegyzés: M = átlag; SD = szórás; MED = medián; MOD = módusz; min = minimumérték; max = maximumérték; α = Cronbach-alfa

8. táblázat. Az LSRP modelljei alapján képzett alskálák leíró adatai és belső konzisztenciái a nem intézeti fiú alminta esetében

		LSRP Total	LSRP1	LSRP2	Egocentrizmus	Antiszocialitás	Ridegség
Leíró adatok							
N		277	287	305	298	315	311
tételszám		26	16	10	10	5	4
Skála	M	56,78	36,17	20,70	22,58	10,25	8,70
	SD	10,637	7,929	4,228	5,621	2,771	2,503
	MED	57	36	20	23	10	9
	MOD	57	39	20	25	10	8
	min	30	16	10	10	5	4
	max	94	64	36	40	18	16
Tétel	M	2,18	2,26	2,07	2,26	2,05	2,17
	SD	0,409	0,496	0,423	0,562	0,554	0,626
	MED	2,19	2,25	2	2,3	2	2,25
	MOD	2,19	2,44	2	2,5	2	2
	min	1,15	1	1	1	1	1
	max	3,62	4	3,6	4	3,6	4
	α	0,833	0,823	0,608	0,785	0,599	0,597

Megjegyzés: M = átlag; SD = szórás; MED = medián; MOD = módusz; min = minimumérték; max = maximumérték; α = Cronbach-alfa

9. táblázat. Az LSRP modelljei alapján képzett alskálák egymással mutatott kapcsolatai az intézeti (átló alatt) és nem intézeti fiúk (átló felett) esetében

	1	2	3	4	5	6
r^s	LSRP Total (N)	LSRP1 (N)	LSRP2 (N)	Egocentrizmus (N)	Antiszocialitás (N)	Ridegség (N)
1	–	0,934** (277)	0,733** (277)	0,864** (277)	0,615** (277)	0,636** (277)
2	0,903** (140)	–	0,463** (277)	0,926** (287)	0,356** (281)	0,663** (287)
3	0,759** (140)	0,454** (140)	–	0,406** (286)	0,855** (305)	0,323** (298)
4	0,837** (140)	0,895** (158)	0,460** (147)	–	0,336** (292)	0,407** (290)
5	0,747** (140)	0,514** (147)	0,881** (162)	0,536** (154)	–	0,240** (305)
6	0,350** (140)	0,457** (158)	0,080 (155)	0,102 (161)	0,054 (165)	–

Megjegyzés: r^s = Spearman-féle korrelációs együttható; ** = $p < 0,001$

telek; LSRP2: 5., 8., 21., 23. és 26. tételek) számos tétel kapcsán tapasztaltunk problémát, míg a 3 faktoros modellnél egyedül az Antiszocialitás skálában volt 1 ilyen tétel (8. tétel). Azonban ezen tételek elhagyása nem javított volna lényegesen a skálák reliabilitásán, valamint szem előtt tartva, hogy a csoportokon belüli elemzések hasonló tartalmat fedjenek le, végeredményként az összes skálát változatlanul alkalmaztuk.

A nem intézeti fiúk mintája esetében már elfogadhatóbb értékekkel talákoztunk, és a problémás tételek száma is lényegesen alacsonyabb volt: a 3 faktoros modell minden tétele, valamint az LSRP1 is megfelelő item-totál korrelációt mutatott, míg az összpontszámánál 4 (8., 16., 18. és 21. tételek), az LSRP2 tekintetében pedig mindössze 3 (16., 21. és 26. tételek) problémás tételt találtunk, melyek item-totál korrelációs együtthatója a határértékként megállapított 0,25 alatti értéket mutatott. Azonban a nevezett tételek kihagyása ezen almintá esetében sem eredményezett volna jelentős javulást a skálák belső konzisztenciája tekintetében, így a nem

intézeti fiúk esetében is változatlanul alkalmaztuk a skálákat.

Vonások együjtjárása

Csoportokon belül a különböző konstruktmok közötti összefüggések vizsgálatához korrelációs elemzést használtunk (9. táblázat). Az intézeti populáció esetében a különböző modellek alskáláit tekintve csak a kétfaktoros megoldás esetében találtunk olyan összefüggéseket, melyek a vizsgált változó-együttes valamiféle homogenitására utalnak (szignifikáns pozitív irányú együjtjárás: 0,454–0,903; $p < 0,001$). Azonban a 3 faktoros modell Ridegség alfaktora sem az Egocentrizmussal, sem az Antiszocialitással nem mutatott statisztikailag jelentős összefüggést.

Az LSRP összpontszáma legerősebb kapcsolatot a 3 faktoros modell Egocentrizmus alskálája esetében mutatott, a 2 faktoros modell esetében pedig, bár némileg alacsonyabb együjtthatóval, az LSRP2 mutatójával. Legalacsonyabb összefüggést az összpontszám estében a 3 faktoros modell Ridegség faktórával tapasztaltunk.

A nem intézeti fiúk esetében az elvártaknak megfelelően mind az összpontszám, mind a 2, illetve 3 faktoros modell alszála tekintetében szignifikáns, pozitív összefüggéseket tapasztaltunk (9. táblázat; 0,240–0,934; $p < 0,001$).

Az összpontszámmal legerősebb kapcsolatot – hasonlóan az intézeti almintához – a 3 faktoros modell Egocentrizmus alszála mutatta, míg a 2 faktoros modell esetében itt is az LSRP2 skálája esetében azonosítható a leg-erősebb együttjárás. Legalacsonyabb összefüggést az összpontszám esetében a 3 faktoros modell Ridegség faktoraival tapasztaltunk, csakúgy, mint az intézeti al minta esetében.

DISZKUSSZIÓ

Tanulmányunk elsődleges céljaként a Levenson-féle Önbeszámoló Pszichopátia Skála (Levenson et al., 1995) pszichometriai mutatóinak szisztematikus vizsgálatát tűzte ki célul a versengő faktorstruktúrák összevetése mentén, illetve egy olyan struktúra azonosítását, mely eltérő populációkat lefedve támasztja alá a mérőeszköz alkalmazhatóságát.

Adataink elsősorban a Brinkley és munkatársai (2008) által megállapított 3 faktoros modell illeszkedését – kissé módosított formában – igazolták, mely alapján a skála a pszichopátiás vonások közül az Egocentrizmus, az Antiszocialitás és a Ridegség jellegzetességeit méri. Bár az illeszkedési mutatók alakulását befolyásolja – többek között – a tételszám, a 2 és 3 faktoros modellek közötti különbség oly mértékű, ami nem magyarázható pusztán az ebből fakadó különbségekkel. Salekin és munkatársai (2014) eredményei mentén is a 3 faktoros modell dominanciája rajzolódott ki az azonos tételszám melletti összevetések során. Ahogy

a mellékletben található, a modellek faktortartalmait mutató táblázatban is látható, a 3 faktoros modell Antiszocialitás faktora az eredeti faktorstruktúra szerint az LSRP2 alszála tételeiből tevődik össze, és ezen alszála többi tételei kiesnek, míg az Egocentrizmus és a Ridegség az LSRP1 alszála tételei közül tevődnek össze, mintegy kettéosztva azt. Ezek alapján eredményeink azt az elgondolást erősítik, hogy alacsonyabb tételszám mellett, az LSRP1 alszála kettébontása mellett számíthatunk a mérőeszköz használata esetén a legmegbízhatóbb eredményekre.

Azonban ezen struktúra jó illeszkedését is csak az intézeti, kizárólag fiúkból álló minta esetében sikerült azonosítanunk, a nem intézeti fiúk esetében az illeszkedés mértéke már alacsonyabb, lányok esetében pedig nem sikerült megfelelő illeszkedést azonosítanunk egyik versengő struktúra esetében sem, bár náluk is kiemelkedik a 3 faktoros modell. Ezen eredmények implikációi több szempontból is jelentősek az LSRP faktorstruktúrája tekintetében.

Bár az LSRP-t eredetileg normál populációs mintán alakították ki, ezzel szemben eredményeink arra utalnak, hogy a mérőeszkővel leginkább veszélyeztetett, illetve esetenként bűnelkövetői populáció esetében számíthatunk megbízhatóbb eredményekre, alátámasztva azt az irányt, mely a pszichopátia önkitöltős mérőeszközökkel történő vizsgálatát szorgalmazza bűnelkövetői, fogvatartotti populációk tekintetében is. Azonban eredményeink nem mutatnak a mérőeszköz nem intézeti mintán történő széles körű alkalmazhatóságának irányába.

Tekintve, hogy a nem intézeti populációs lányok esetében nem sikerült olyan struktúrát azonosítanunk, mely megfelelő illeszkedést mutatna, a mérőeszköz invarianciáját csak az intézeti és nem intézeti fiúk között nyílt

lehetőségünk vizsgálni. Eredményeink részleges invarianciára utalnak, részben támogatják a konfigurális és metrikus invariancia jelenlétét, azaz azonos alapstruktúrát feltételezhetünk a két csoport esetében, illetve lehetőségünk nyílik más konstruktumokkal való kapcsolatok elemzésére csoportonként. Azonban a skaláris invarianciát – mely lehetővé teszi az átlagok csoportközi összehasonlítását – nem sikerült alátámasztanunk, így ennek megfelelően ilyen irányú további elemzéseket nem végeztünk.

Mivel az invarianciaelemzés a csoportok közvetlen összehasonlítását nem tette lehetővé, az egyes almintákon belül tapasztalható mintázódásokat elemeztük.

Ezen elemzések tovább árnyalják a képet. Bár az intézeti alminta esetében jobb illeszkedést mutató faktorstruktúrákat találtunk, a nem intézeti alminta esetében tapasztalható magasabb belső konzisztencia értékek, és lényegesen kevesebb számú problémás tétel az eddigiektől eltérően a mérőeszköz normál populációs alkalmazásának irányába mutat.

Tekintve, hogy a 3 faktoros modell alszála esetében mindössze 1 olyan tételt találtunk, amely az intézeti alminta esetében kilóg a sorból, a reliabilitásvizsgálat eredményei a konfirmatív faktorelemzés eredményeivel összhangban a 3 faktoros modell adekvátságát támasztják inkább alá.

A korrelációs elemzések során az intézeti alminta esetében a Ridegség teljes függetlenségét tapasztaltuk a 3 faktoros modell többi alszálaától. Ennek hátterében leginkább módszertani okokat feltételezhetünk, hisz ennek a skálának minden tétele fordított, melynek értelmezése az intézeti alminta esetében nagyobb nehézségekbe ütközhet.

A 2 faktoros modell LSRP1 alszála tekintetében az összpontszámmal mutatott magas értékek redundáns tételek jelenlétére utal-

hatnak, különösen igaz ez a nem intézeti fiúk esetén. Az, hogy mindkét mintánál szintén nagyon erős összefüggés található az LSRP1 és az Egocentrizmus alszála között, amellettt hogy a Ridegség vonása is – bár jelentősen alacsonyabb mértékű – szignifikáns kapcsolatot mutat, szintén az LSRP1 alszála alacsonyabb tételszám melletti kettébonthatását javasolja a korábbiakkal megegyező módon.

Összességében eredményeink azt mutatják, hogy magyar mintán az LSRP esetében is alapvetően a 3 faktoros struktúra tűnik a leginkább megbízhatónak, hasonlóan a legtöbb pszichopátiás vonásokat megcélzó mérőeszköz esetén nemzetközi szinten talált struktúrákhoz (Hare, 2003). Ez kiemelten igaz a vulnérabilis, családjuktól elszakadva nevelkedő fiúk körében, akik viselkedéses repertoárjában alkalmanként a bűnelkövetés is megjelenik. A nem intézeti közegben is ezen összetétel tűnik a legmegfelelőbbnek, azonban a legjobban illeszkedő struktúrák azonosítását jelentősen elősegítené a normál populáció esetében a vizsgálat megismétlése reprezentatív mintán. Kiemelt figyelmet érdemelnek a lányok, akik esetében jelen vizsgálat során nem nyílt alkalmunk intézeti minta adatait is elemezni. Ennek pótlása szintén növelné az általánosíthatóságot. További vizsgálódást érdemel az is, hogy a jelenleg használt pszichopátiás vonások vizsgálatát megcélzó mérőeszközök milyen mértékben képesek inkorporálni a zavar feminin manifestációit, és ennek megfelelően szorulnak-e kiegészítésre, illetve módosításra. Salekin és munkatársai (2014) ajánlása alapján érdemes lenne az LSRP faktorösszetételét tovább vizsgálni egyéb kapcsolódó konstruktumok bevonásával, ami a mérőeszköz validitása mellett az egyes alfaktorok nehezen értelmezhető megjelenésére (pl. Ridegség) további magyarázatokkal szolgálna.

SUMMARY

ATTEMPT TO MEASURE PSYCHOPATHY WITH SELF-REPORT

Background and aims: The Levenson's Self-Report Psychopathy Scale (LSRP; Levenson et al., 1995) is one of the first assessment tools aiming to measure self-report psychopathic traits in normal population. The present study aims to systematically analyze the inner structure, applicability and reliability of the LSRP. *Methods:* We analyzed the 1, 2 and 3 factor model of the LSRP based on data from 549 (non-institutional population, mean age: 16.07 ys; SD = 1.141; 58.8% boys) and 195 (institutional population, mean age: 16.51 ys; SD = 1.306; 100% boys), altogether 744 (mean age: 16.19 ys; SD = 1.201, 69.6% boys) participants using confirmatory factor analyses. Based on the results we examined the measurement invariance of the best fitting model and the patterns of all 3 structures by subgroups. *Results:* We observed the best fit indices in case of the 3 factor model (Egocentricity, Callous, Antisocial), with partial (configural and metric) invariance across the groups of boys. In case of the institutional group, Callous traits showed complete independence from the other 2 subscales, while we observed the expected associations within the non-institutional group. *Discussion:* Our results strengthen the dominance of the 3 factor model. The measure can be applied with boys from both institutional and non-institutional populations, although further analyses are needed in case of the latter, and especially with girls.

Keywords: psychopathy, LSRP, Egocentricity, Callous, Antisocial, confirmatory factor analysis, measurement invariance

IRODALOM

- BRINKELY, C. A., DIAMOND, P. M., MAGALETTA, P. R., HEIGEL, C. P. (2008): Cross-validation of Levenson's Psychopathy Scale in a sample of federal female inmates. *Assessment*, 15. 464–483.
- BRINKELY, C. A., SCHMITT, W. A., SMITH, S. S., NEWMAN, J. P. (2001): Construct validation of a self-report psychopathy scale: does Levenson's self-report psychopathy scale measure the same constructs as Hare's psychopathy checklist-revised? *Personality and Individual Differences*, 31. 1021–1038.
- BROWN, T. A. (2006): *Confirmatory factor analysis for applied research*. Guilford Press, New York.
- BROWNE, M. W., CUDECK, R. (1993): Alternative ways of assessing model fit. In: BOLLEN, K. A., LONG, J. S. (Eds.): *Testing structural equation models*. 136–162. Sage, Newbury Park, CA.
- CHEN, F. F. (2007): Sensitivity of Goodness of Fit Indexes to Lack of Measurement Invariance. *Structural Equation Modeling*, 14. 464–504.
- CHEUNG, G. W., RENSVOLD, R. B. (2002): Evaluating Goodness-of-Fit Indexes for Testing Measurement Invariance. *Structural Equation Modeling*, 9. 233–255.

- COOKE, D. J. (1998): Cross-cultural aspects of psychopathy. In: COOKE, D. J., FORTH, A. E., HARE, R. D. (Eds.): *Psychopathy: Theory, research and implications for society*. 13–45. Kluwer Academic, Dordrecht, the Netherlands.
- COOKE, D. J., MICHIE, C. (1999): Psychopathy across cultures: North America and Scotland compared. *Journal of Abnormal Psychology*, 108. 55–68.
- EDENS, J. F., MARCUS, D. K., LILIENFELD, S. O., POYTHRESS, N. G. (2006): Psychopathic, not psychopath: taxometric evidence for the dimensional structure of psychopathy. *Journal of Abnormal Psychology*, 115. 131–144.
- FRICK, P. J., RAY, J. V., THORNTON, L. C., KAHN, R. E. (2014): Annual research review: A developmental psychopathology approach to understanding callous-unemotional traits in children and adolescents with serious conduct problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55. 532–548.
- HARE, R. D. (1993): *Without conscience: The disturbing world of psychopaths among us*. Pocket Books, New York. Magyarul: *Kímélet nélkül. A közünk élő pszichopáták sokkoló világa*. Háttér Kiadó, Budapest.
- HARE, R. D. (1996): Psychopathy. A clinical construct whose time has come. *Criminal Justice and Behavior*, 23. 25–54.
- HARE, R. D. (2003): *The Hare Psychopathy Checklist-Revised*. (2nd ed). Multi-Health System, Toronto, Canada.
- HARE, R. D., NEUMANN, C. N. (2006): The PCL–R assessment of psychopathy: Development, structural properties, and new directions. In: PATRICK, C. (Ed.): *Handbook of Psychopathy*. 58–88. Guilford Press, New York.
- HARRIS, G. T., RICE, M. E., QUINSEY, V. L. (1994): Psychopathy as a taxon: evidence that psychopaths are a discrete class. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62. 387–397.
- HARRIS, G. T., SKILLING, T. A., RICE, M. E. (2001): The Construct of Psychopathy. *Crime and Justice*, 28. 197–264.
- HOPWOOD, C. J., DONNELLAN, M. B. (2010): How should the internal structure of personality inventories be evaluated? *Personality and Social Psychology Review: An Official Journal of the Society for Personality and Social Psychology*, 14. 332–346.
- HORAN, J. M., BROWN, J. L., JONES, S. M., ABER, J. L. (2015): Assessing invariance across sex and race/ethnicity in measures of youth psychopathic characteristics. *Psychological Assessment*, 27. 657–668.
- IBM CORP. (2013): *IBM SPSS Statistics for Windows, Version 22.0*. IBM Corp., Armonk, NY.
- KARPMAN, B. (1941): On the need of separating psychopathy into two distinct clinical types: The symptomatic and the idiopathic. *Journal of Criminal Psychopathology*, 3. 112–137.
- KARPMAN, B. (1948): The myth of the psychopathic personality. *American Journal of Psychiatry*, 104. 523–534.
- KIEHL, K. A., HOFFMAN, M. B. (2011): the criminal psychopath: History, neuroscience, treatment, and economics. *Jurimetrics*, 51. 355–397.
- KIMONIS, E. R., FANTI, K. A., ANASTASSIOU-HADJICHALAMBOUS, X., MERTAN, B., GOULTER, N., KATSIMICHA, E. (2015): Can Callous-Unemotional Traits be Reliably Measured in Preschoolers? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 44. 625–638.

- KLINE, R. B. (2011): *Principles and practice of structural equation modeling*. (3rd ed.) Guilford Press, New York.
- LEVENSON, M. R., KIEHL, K. A., FITZPATRICK, C. M. (1995): Assessing Psychopathic Attributes in a Noninstitutionalized Population. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68. 151–158.
- LILIENFELD, S. O. (1994): Conceptual problems in the assessment of psychopathy. *Clinical Psychology Review*, 14. 17–38.
- LILIENFELD, S. O., ANDREWS, B. (1996): Development and preliminary validation of a self-report measure of psychopathic personality traits in noncriminal populations. *Journal of Personality Assessment*, 66. 488–524.
- LYNAM, D. R., WHITESIDE, S., JONES, S. (1999): Self-reported psychopathy: A validation study. *Journal of Personality Assessment*, 73. 110–132.
- MEADE, A. W., JOHNSON, E. C., BRADDY, P. W. (2008): Power and sensitivity of alternative fit indices in tests of measurement invariance. *The Journal of Applied Psychology*, 93. 568–592.
- MUTHÉN, L. K., MUTHÉN, B. O. (1998–2013): *Mplus User's Guide. Seventh Edition*. Muthén & Muthén, Los Angeles, CA.
- SALEKIN, R. T. (2016): Psychopathy in childhood: why should we care about grandiose–manipulative and daring–impulsive traits? *The British Journal of Psychiatry*, 209. 189–191.
- SALEKIN, R. T., CHEN, D. R., SELLBOM, R., LESTER, W. S., MACDOUGALL, E. (2014): Examining the Factor Structure and Convergent and Discriminant Validity of the Levenson Self-Report Psychopathy Scale: Is the Two-Factor Model the Best Fitting Model? *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 5. 289–304.
- SELLBOM, M. (2011): Elaborating on the Construct Validity of the Levenson Self-Report Psychopathy Scale in Incarcerated and Non-Incarcerated Samples. *Law and Human Behavior*, 35. 440–451.
- SOMMA, A., FOSSATI, A., PATRICK, C., MAFFEI, C., BORRINI, S. (2014): The three-factor structure of the Levenson Self-Report Psychopathy Scale: Fool's gold or true gold? A study in a sample of Italian adult non-clinical participants. *Personality and Mental Health*, 8. 337–347.
- SZABÓ E., GALAMBOS A., SZABÓ J., KÖKÖNYEI GY. (2016): A pszichopátiás személyiségzavar altípusai: elsődleges és másodlagos változat. *Alkalmazott Pszichológia*, 16. 49–70.
- VANDENBERG, R. J., LANCE, C. E. (2000): A Review and Synthesis of the Measurement Invariance Literature: Suggestions, Practices, and Recommendations for Organizational Research. *Organizational Research Methods*, 3. 4–70.
- WALTERS, G. D. (2003): Predicting institutional adjustment and recidivism with the Psychopathy Checklist factor scores: A meta-analysis. *Law and Human Behavior*, 27. 541–558.

MELLÉKLET

Az LSRP különböző struktúrák mentén alakuló faktorainak tartalma

	2 faktor		3 faktor		
	LSRP1	LSRP2	Ego	Rid	AS
1. A siker a legerősebb túlélésén alapszik; nem foglalkozom a vesztesékekkel.	X		X		
2. Ha belekezek egy feladatba, hamar elvesztem az érdeklődésemet.		X			X
3. Ha valami nem sikerül, gyakran dühbe gurulok.		X			X
4. Az életem legfőbb célja, hogy minél több vagyont (pl. lakás, kocsi) szerezzek.	X		X		
5. Mielőtt bármit is csinálnék, alaposan végiggondolom a lehetséges következményeket.*		X			x
6. A legfontosabb célom, hogy rengeteg pénzt keressek.	X		X		
7. Számomra minden elfogadható és helyes, amit meg tudok úszni.	X		X		
8. Gyakran unatkozom.		X			X
9. Szeretem manipulálni (befolyásolni) mások érzéseit.	X		X		
10. Gyakran csodálom az igazán okos csaloikat.	X		X		
11. Kiborítana, ha valaki más kárán érnék el sikert.*	X			x	
12. Azok az emberek, akik elég hülyék ahhoz, hogy átverjék őket, meg is érdemlik azt.	X		X		
13. Azt mondom az embereknek, amit hallani akarnak tőlem, így azt teszik, amit én akarok.	X		X		
14. Rosszul érzem magam, ha szavaim vagy tetteim fájdalmat okoznak valakinek.*	X			X	
15. Számomra a saját boldogulásom az elsődleges.	X		x		
16. A legtöbb problémám abból adódik, hogy az emberek nem értenek meg engem.		X			x
17. A csalás helytelen dolog, mivel tisztességtelen másokkal szemben.*	X			X	
18. Időről időre ugyanolyan zúrókba keveredem.		X			X
19. Még akkor sem hazudnék, ha valamit nagyon szeretnék eladni.*	X			X	
20. A mai világban igazoltnak érzem magam akkor, ha tetteimet siker koronázza.	X		X		
21. Semmit sem tervezek jóval előre.		X			
22. Aggódjanak csak mások a magasabb erkölcsi értékekért, engem ezek egyáltalán nem érdekelnek.	X		X		
23. Egy cél mellett hosszú időn át kitarok.*		X			x
24. Fontosnak tartom, hogy céljaim elérése közben ne sértsek meg másokat.*	X			X	
25. Sokszor kiabálok/veszekedek másokkal.		X			X
26. Szerintem az emberek túlértékelik a szeretetet.		X	x		

Megjegyzés: LSRP1 = Elsődleges Pszichopátiás Vonásokat mérő alskála; LSRP2 = Másodlagos Pszichopátiás Vonásokat mérő alskála; Ego = Egocentrizmus; Rid = Ridegség; AS = Antiszocialitás;

* = fordított tételek; X = eredeti elrendezés tételei; x = módosított elrendezés további tételei

A PSZICHOPÁTIÁS SZEMÉLYISÉGZAVAR ALTÍPUSAI: ELSŐDLEGES ÉS MÁSODLAGOS VÁLTOZAT

SZABÓ Edina

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Doktori Iskola
MTA-SE-NAP B Genetikai Agyi Képző Migrén Kutatócsoport,
Magyar Tudományos Akadémia, Semmelweis Egyetem
szabo.edina@ppk.elte.hu

GALAMBOS Attila

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Doktori Iskola
MTA-SE-NAP B Genetikai Agyi Képző Migrén Kutatócsoport,
Magyar Tudományos Akadémia, Semmelweis Egyetem
galambos.attila@ppk.elte.hu

SZABÓ Judit

Országos Kriminológiai Intézet
judit.szabo@okri.hu

KÖKÖNYEI Gyöngyi¹

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet
MTA-SE-NAP B Genetikai Agyi Képző Migrén Kutatócsoport,
Magyar Tudományos Akadémia, Semmelweis Egyetem
kokonyei.gyongyi@ppk.elte.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

A pszichopátiát gyakran egységes konstruktként kezelik, mégis számos bizonyíték szól amellett, hogy a pszichopáták valójában heterogén csoportot alkotnak. Az elmúlt években újrászerezően megnőtt azon teoretikus és empirikus kutatások száma, melyek különbséget tesznek a pszichopátia elsődleges és másodlagos változata között. A két típus leginkább olyan

¹ A jelen tanulmány megírását az MTA-SE-NAP B Genetikai és Agyi Képző Migrén Kutatócsoport, Magyar Tudományos Akadémia, Nemzeti Agykutatási Program, Semmelweis Egyetem, KTIA_NAP_13-2-2015-0001 számú pályázata támogatta.

dimenziók mentén különíthető el egymástól, mint a genetikai meghatározottság, a vonásszintű szorongás, az impulzivitás, a nárcizmus vagy az érzelmi zavar mértéke. Úgy tűnik, hogy a másodlagos típus kialakulásában inkább a környezeti tényezők játszanak döntő szerepet (pl. elhanyagolás, gyermekkori abúzus vagy trauma), illetve szerzett érzelmi zavarnak tekinthető. Legfontosabb megkülönböztető jegye pedig a szorongás magas szintje, mely más negatív érzelmekre (pl. düh, depresszió), így különböző pszichopatológiákra való hajlamot is valószínűsít (internalizáló és externalizáló zavarokat egyaránt). Főbb karakterisztikumai alapján ugyanakkor kérdésként merülhet fel, hogy a másodlagos típus „valódi” pszichopátiának tekinthető-e vagy esetleg a „pseudopszichopátia” egyik formája. A homogénebb altípusok megkülönböztetése mindazonáltal fontos szereppel bír azon pszichológiai és biológiai mechanizmusok meghatározásában, melyek a zavar hátterében állhatnak, illetve hatékonyabb prevenciót és intervenciót segíthetnek elő.

Kulcsszavak: pszichopátia, altípusok, elsődleges változat, másodlagos változat, szorongás, trauma

BEVEZETÉS:

A PSZICHOPÁTIA FOGALMA

A pszichopátiás személyiségzavar különböző affektív, interperszonális és viselkedési jegyek kombinációjával írható körül (Cleckley, 1941; Cooke és Michie, 2001; Hare, 2004). Legfőbb jellemzői közé tartozik az érzelmi ridegség, az empátia és a lelkiismeret-furdalás hiánya, a nárcizmus, a manipuláció, a felelőtlenség és az impulzív viselkedési stílus. Bár a börtönön kívüli, általános populációban „csak” 1%, a börtönpopulációban pedig 10–25% a zavar előfordulása, az erőszakos bűncselekmények 50%-áért a pszichopáták felelősek (Hare, 1996a). A pszichopátiás zavar súlyosan agresszív és kriminális viselkedéssel társul, valamint növeli az általános és az erőszakos bűncselekmények megismétlésének valószínűségét, azaz a visszaesések kockázatát (Gretton et al., 2004; Skeem és Mulvey, 2001).

A pszichopátia legelterjedtebb és legmegbízhatóbb mérőeszköze, a Pszichopátia Tulajdonságlista alapján (Psychopathy Checklist-Revised; PCL-R; Hare, 1991) a pszichopátiás zavar legalább két faktor se-

gítségével határozható meg. Egyrészt beszélhetünk egy szociális devianciához köthető, viselkedési jellemzőket összefoglaló faktorról, valamint egy affektív és interperszonális vonásokat felölelő komponensről, mely utóbbi, vagyis az érzelmi deficit, a pszichopáták megkülönböztető jegyeként funkcionál az antiszociális zavarokkal szemben. A mai napig vitatott kérdés azonban, hogy hány dimenzióval lehet a legjobban megragadni a pszichopátia koncepcióját. Cooke és Michie (2001) szerint leginkább három (affektív, interperszonális és viselkedési) faktorról lehet meghatározni, míg a négyfaktoros megközelítés a szabályszegő, kriminális viselkedést is a pszichopátia lényegi összetevőjének tartja (Hare és Neumann, 2005; Neumann et al., 2005, 2007). Elképzelhető ugyanakkor, hogy a negyedik komponens, vagyis a bűnelkövető, antiszociális viselkedés pusztán a három másik faktor meglétéből fakad, tehát mérése nem központi jelentőségű a pszichopátia tekintetében (Coid et al., 2012; Salekin et al., 2006; Skeem és Cooke, 2010).

Az elmúlt években különösen a pszichopátia affektív faktora, az ún. rideg, érzéketlen vonások (angolul: *callous and unemotional*

traits, *CU traits*, továbbiakban CU vonások) kaptak kiemelkedő figyelmet. Olyan jellemzők taroznak ide, mint a büntudat és az empátia hiánya vagy az érzelmi sekélyesség, melyek központi jelentőséggel bírnak a pszichopátia meghatározásában (Cleckley, 1941; Hart és Hare, 1996). Lényegében ezek azok a vonások, melyek megkülönböztetik a pszichopátákat más antiszociális viselkedést mutató, bűnelkövető személyektől, illetve már gyerekek és serdülők körében is vizsgálhatók a felnőttkori pszichopátia kiterjesztéseként (Frick, 2009).

A pszichopátia kifejezés nagyon hasonló, de nem azonos az antiszociális személyiségzavar (*antisocial personality disorder*; ASPD) fogalmával. Az antiszociális személyiségzavarban inkább a viselkedéses jegyek, vagyis az impulzív, bűnelkövető és antiszociális tendenciák dominálnak. A klasszikus pszichopátia fogalom viszont az affektív és interperszonális személyiségvonások (pl. büntudat és empátia hiánya, egocentrizmus, manipuláció, megfélemlítés) és a társadalmilag deviáns magatartásformák együttes jelenlétét feltételezi (Cleckley, 1941; Hare, 1996a). Míg a börtönpopuláció 50–80%-a szenved antiszociális személyiségzavarban (American Psychiatric Association, 2013; Fazel és Danesh, 2002), addig a bűnelkövetőknek 15–20%-a tekinthető pszichopátának (Hare, 1996b, 2004). Gyakorlatilag minden pszichopata személy kimeríti az antiszociális személyiségzavar diagnózisát (kivélt képezhetnek azok, akik sosem kerültek összeütközésbe a törvénnyel), de ez fordítva viszont nem teljesül (Hare, 1998). A két fogalom megkülönböztetését ugyanakkor az is nehezíti, hogy a pszichopátiás zavar a *Mentális rendellenességek diagnosztikai és statisztikai kézikönyvének* legújabb, ötödik kiadásában sem szerepel önálló diagnosztikus kategóriaként,

hanem az antiszociális személyiségzavar egyik változataként („*specifier*”) jelenik meg (American Psychiatric Association, 2013).

ELMÉLETEK AZ ELSŐDLEGES ÉS MÁSODLAGOS PSZICHOPÁTIÁRÓL

A pszichopátia ugyanakkor nem egységes kontstruktum. Számos elmélet és kutatás szól amellett, hogy a pszichopáták valójában heterogén csoportot alkotnak. Bár többféle elkülönítésük ismert – pl. „sikeres” és „sikertelen” pszichopáták a börtönön kívüli és a kriminális pszichopáták megkülönböztetésére, vagy a Hervé-féle (2002) csoportosítás, mely a pszichopátia háromfaktoros modelljére alapozva négy típust különít el (klasszikus, macsó, manipulatív és pszudopszichopátia) –, az elsődleges-másodlagos pszichopátia az egyik legelterjedtebb felosztás a szakirodalomban (Skeem et al., 2003).

Karpman: idiopátiás és tüneti pszichopátia

Az elsődleges és másodlagos típus első megkülönböztetése Benjamin Karpman (1941) pszichiáter nevéhez fűződik, aki Hervey Cleckley (1941), a pszichopátia első szisztematikus leírójával egy időben fogalmazta meg tipológiáját. Míg Cleckley koncepciója a „klasszikus” (később elsődlegesnek elnevezett) pszichopátiára vonatkozott, Karpman vetette fel először, hogy a zavarnak létezhet egy altípusa is. Bár az elsődleges és másodlagos változat mai modern értelmezése eltér Karpman eredeti leírásától, a későbbi elméletek szinte kivétel nélkül az ő elképzeléseire alapoznak (Blackburn, 1975; Lykken, 1995; Mealey, 1995a; Porter, 1996).

Elméletében *idiopátiás* (azaz ismeretlen eredetű) pszichopátiának nevezte az elsődleges

típust és tüneti vagy neurotikus pszichopátiának a másodlagos formát. Klinikai megfigyeléseire alapozva úgy gondolta, hogy a két típus külső megnyilvánulás (azaz „fenotípus”) alapján nem különbözik egymástól, ugyanis mindkét változatra jellemző az antiszociális viselkedés, az ellenséges (hosztilis) magatartás, a másokkal való törődés hiánya, a felelőtlenség, illetve a csalás és a megtévesztés (Karpman, 1948). A két típus ugyanakkor eltér a rájuk jellemző érzelmi zavar eredete, valamint a viselkedésmotiváció tekintetében. Az elsődleges pszichopátiáról azt tartotta, hogy az affektív deficit (a lelki-furdalás hiánya) már korán megmutatkozik és öröklött jellegzetesség, miközben a másodlagos típus magatartása karakterneurózisra utal, mely olyan környezeti tényezőkre vezethető vissza, mint a szülői elutasítás vagy a bántalmazás (Skeem et al., 2003). A másodlagos változat kialakulásában tehát a környezeti tényezőnek tulajdonított döntő szerepet, és a nehéz életkörülményekkel való megküzdés, egyfajta érzelmi adaptáció eredményének vélte.

Karpman olvasatában az elődleges típus jelentette a „valódi” pszichopátiát. Az elsődleges csoportba tartozó személyek ugyanis minden emberi érzelemtől mentesek, hideg, számító és önző magatartásukkal mindig előre megfontoltan és célorientáltan cselekszenek. Sajátos viselkedésük más kórképpel nem magyarázható, és a zavar pontos patogenezeise sem ismert (Karpman, 1948). Ezzel szemben a másodlagos típust olyan neurotikus zavarként definiálta, melynek hátterében – a korai pszichoszociális tanulásra visszavezethető – intenzív szorongás és depresszió áll. Szerinte a probléma itt nem az érzelmek hiányából, hanem azok zavarából fakad, így a másodlagos pszichopáták még képesek lehetnek olyan érzelmek megtapasztalására,

mint a bűntudat, a szeretet vagy az elfogadás iránti vágy. Sokszor az érzelmi kitörések, a gyűlölet, a bosszúvágy hajtja őket, így impulzívabban is cselekszenek, mint elsődleges társaik (Karpman, 1955). Mindez pedig a terápia hatékonyságára is kihat: az elsődleges típusnál hatástalan a kezelés és a hagyományos büntetés („veleszületetten kezelhetetlen”), miközben a másodlagos típus viselkedése pszichoterápiával még fejleszthető.

Bár Karpman elmélete jelentős hatással volt a sokáig egységesnek vélt pszichopátia konstruktum vizsgálataira, teóriáját közvetlenül nem tesztelték. Klinikai megfigyeléseit ugyanakkor számos etiológiára vonatkozó kutatás is igazolta. Több vizsgálat bizonyította például, hogy a gyerekkorban történő elhanyagolás vagy bántalmazás gyakran jár együtt viselkedési problémákkal, antiszociális magatartással és a későbbiekben pszichopátiával (pl. Kahn et al., 2013; Skeem et al., 2007). Mindemellett egyre több kutatás igazolja, hogy a pszichopátiás zavarnak létezik egy alacsony szorongású elsődleges és egy magas szorongású másodlagos változata (pl. Falkenbach et al., 2014; Kimonis et al., 2011).

Lykken biológiai megközelítése

Néhány évtizeddel később David Lykken (1995), továbbfejlesztve Karpman eredeti megközelítését, bevonta a Gray-féle személyiségmodellt az elsődleges-másodlagos pszichopátia magyarázatába (Gray, 1987). Ennek az idegrendszeri modellnek a két központi eleme az ún. viselkedéses aktiváló (*behavioral activation system*, BAS) és viselkedéses gátló rendszer (*behavioral inhibition system*, BIS), melyek közül a BIS az averzív ingerekre adott válaszokat szabályozza, a büntetés és a jutalom elmaradásának jelzéseire érzékeny, illetve az elkerüléssel és a negatív

érzelmekkel (pl. szorongás) kapcsolatos. A BAS pedig a megközelítéshez, a pozitív érzelmekhez, a jutalom és a büntetés elmaradásának jelzéseihez, valamint az impulzivitáshoz köthető. Mindkét motivációs rendszer az arousalszint fokozódásán keresztül hat, illetve kölcsönös, reciprok kapcsolatban állnak egymással, vagyis az egyik aktivációja gátolja a másik rendszer aktivációját. Lykken szerint az elsődleges és a másodlagos pszichopátia hátterében ennek a két motivációs rendszernek a(z eltérő mértékű) zavara áll. Az elsődleges pszichopátiában a BIS alulműködése (és átlagos BAS) figyelhető meg, míg másodlagos pszichopátiára a BAS túl működése (és átlagos BIS) jellemző.

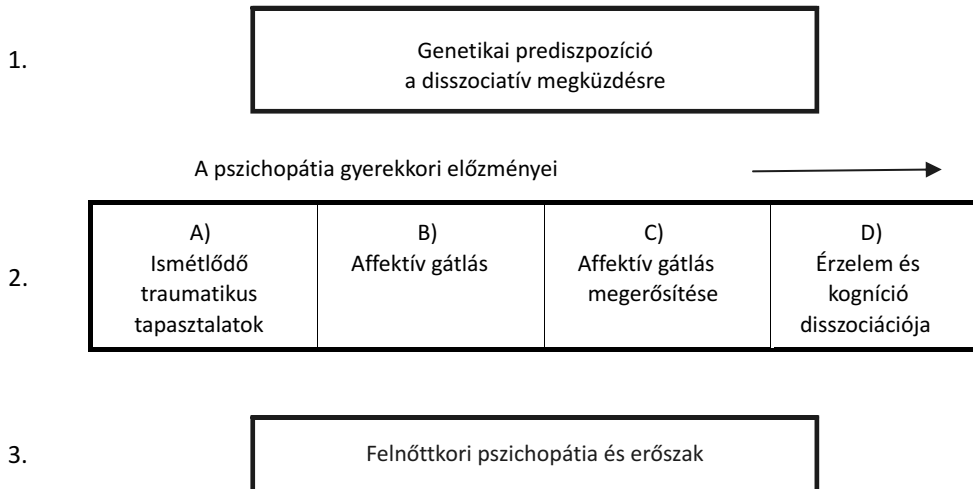
Megközelítése szerint az elsődleges típusra a félelem élményére való csökkent képesség, a szorongás hiánya jellemző. Karpmanhoz hasonlóan úgy vélte, hogy a másodlagos pszichopáták viszont képesek a szorongás és más negatív érzelmek átélésére, illetve impulzívabban (vagy reaktívan) viselkednek, mint elsődleges társaik. Elméletében, az ún. alacsony félelem modellben (*low fear model*) ugyanakkor jelentősebb szerepet tulajdonított a biológiai faktoroknak. Álláspontja szerint az elsődleges, vagyis a Cleckley (1941) által is meghatározott típust veleszületett félelemnélküliség jellemzi. Ez a csökkent félelmi szenzitivitás pedig a büntetésre, az averzív ingekre adott válaszdeficitben mutatkozik meg, ami növeli az antiszociális és impulzív viselkedések kockázatát. Képtelenek az anticipátoros szorongás átélésére, mely az emberek többségében a kockázattal való és antiszociális viselkedés gátlásához vezet. Ezzel szemben a másodlagos pszichopáták átlagos félelmi, de megnövekedett jutalom-szenzitivitással rendelkeznek. Esetükben a túlzott vágyak és impulzusok feletti kontroll hiánya vezet antiszociális magatartáshoz, ami természetében sokkal impulzívabb és reaktívabb viselkedésben nyilvánul meg.

Mindemellett – a normál mértékű félelmi szenzitivitásuknak köszönhetően – fokozottabb szorongástól, illetve más negatív érzelmektől is szenvednek az elsődleges pszichopátákhoz képest.

Lykken (1995) elméletével kapcsolatban számos kutatás született, melyek igencsak egyes eredményekkel szolgálnak (pl. Falkenbach et al., 2014; Mokros et al., 2015; Newman et al., 2005; Ross et al., 2007). Sokan problémásnak találják az alacsony félelmi, vagyis a gyenge BIS hipotézist (összefoglalóért ld. Poythress et al., 2009). Fowles és Dindo (2006) szerint például nem teljesen világos, hogy az elsődleges pszichopátiás tünetekért vajon egyedül az alacsony félelem vagy az alacsony félelem és alacsony szorongás kombinációja felelős. Bár a bizonyítékok támogatják, hogy a félelemnélküliség kulcsszerepet játszhat az elsődleges pszichopátiában, nem valószínű, hogy a zavar valamennyi aspektusának, így az affektív és interperszonális vonásoknak a hátterében is ez állna (Skeem et al., 2011). A pszichopátia kialakulásában inkább az érzelmi folyamatok, különösen az érzelmi feldolgozás zavarának van döntő jelentősége, mely kitüntetett szereppel bír az empátia kialakulásában és a morális szocializáció folyamatában (Blair et al., 2005; Eisenberg, 2000; Herba et al., 2007; Patrick, 1994).

Porter: a gyermekkori trauma szerepe

Karpmanhoz hasonlóan Stephen Porter (1996) is úgy vélte, hogy az elsődleges és másodlagos pszichopátia az affektív deficit eredete szerint különböztethető meg egymástól: míg az elsődleges típus veleszületett érzelmi deficiettel bír, addig a másodlagos egy szerzett, környezetileg meghatározott affektív zavarral

1. ábra. A másodlagos pszichopátia etiológiai háttere

Forrás: Porter, 1996, 184. old.

küzd. Bár mindkét elméletalkotó kiemeli a negatív gyermekkori tapasztalatok szerepét a másodlagos pszichopátia kialakulásában, Porter megközelítése kifejezetten a gyermekkori traumákra épít. Karpman (1948, 1955) a másodlagos típust ugyanis antiszociális tünetekben megnyilvánuló neurózisnak vélte, mely a szülői elutasítás vagy abúzus eredménye. Tulajdonképp a neurózist vagy szorongást tartotta a másodlagos pszichopátia központi jegyének, miközben Porter disszociatív zavarként definiálta, melynek hátterében a traumatikus élményekkel való megküzdés áll.

Elmélete szerint a másodlagos pszichopáták eredetileg rendelkeznek az empátia és a másokhoz való kötődés képességével, de az ismétlődő és súlyos gyermekkori traumák (pl. fizikai vagy szexuális abúzus) hatására végül megtanulják deaktiválni, „kikapcsolni” az érzéseiket. A traumához való alkalmazkodás pedig a feldolgozásnak egy alapvetőbb szintjén is megmutatkozik, és emocionális deficiethez vezet. A másodlagos típust tehát egy-

fajta megküzdési mechanizmus eredményének vélte, melynek során az érzelmek disszociálnak, vagyis szétválnak a kogníciótól és a viselkedéstől is (ld. 1. ábra).

Porter a másodlagos pszichopátiát a poszt-traumás stressz zavarral (*post-traumatic stress disorder*, PTSD) is összefüggésbe hozta. Felhívta a figyelmet arra, hogy – a nyilvánvaló különbségek ellenére – a PTSD is traumatikus élményekkel, haraggal, hosztilis magatartással, illetve az érzelmi válaszkészség hiányával társul. Továbbá elképzelhetőnek tartotta, hogy a másodlagos pszichopátákra jellemző szorongás valójában a PTSD-re utal, ami még korai intervencióval vagy terápiával kezelhető lehet.

Porter (1996) elmélete újabban számos, főleg gyerekek és serdülők körében végzett vizsgálatot ösztönzött, melyek bár indirekt módon, de támogatják azt a nézetet, miszerint a gyermekkori traumatikus élmények alternatív fejlődési utat szolgálhatnak a pszichopátiás vonások kialakulására nézve (Bennett és Kerig, 2014; Poythress et al., 2010; Tatar

et al., 2012). A témában végzett vizsgálatok ugyanakkor nem támogatják a disszociációval kapcsolatos elképzelését. Úgy tűnik, hogy a disszociatív tünetek nem jellemzőek jobban a másodlagos típusra, illetve nem mediálják a kapcsolatot az abúzus és a pszichopátiás vonások között (Poythress et al., 2006; Tatar et al., 2012).

Mealey szociobiológiai megközelítése

Az eddig ismertett elméletektől eltér Linda Mealey (1995a, 1995b) megközelítése, aki az elsődleges és másodlagos típus háttérében az evolúciós mechanizmusokat hangsúlyozta. Szociobiológiai elméletében a pszichopátia nem érzelmi zavarként, hanem az evolúciós adaptáció eredményeként jelenik meg, melynek lényege a „csalás” interperszonális stratégia gyakori alkalmazása a „viszonzás” helyett. A pszichopáták számára egyszerűen nyereségesebb, ha kevesebb kooperációt és több versengést mutatnak az erőforrások megszerzése és a reprodukciós siker elérése érdekében. Mealey szerint ez a fajta „csaló” evolúciós stratégia az elsődleges pszichopátia esetében genetikailag determinált, a másodlagos típusnál viszont a környezeti hatásoknak köszönhető. Korábbi kutatásokból kiindulva ugyanis rámutatott arra, hogy a másodlagos pszichopáták általában alacsonyabb osztályokból származnak, alacsony szocioökonomiai státuszúak és bántalmazó családok gyermekei. Esetükben tehát az ártó környezeti hatásokhoz való alkalmazkodás, a kompetitív hátrány vezet a stratégia megjelenéséhez.

Az elsődleges típust a PCL-R (Hare, 1991) kétfaktoros megközelítésében inkább az első faktorhoz (affektív és interperszonális jellemzők), a másodlagost pedig a második faktorhoz (szociális deviancia) kötötte. Megfogalmazása szerint az elsődleges psi-

chopáták egyszerűen képtelenek a szociális érzelmek átélésére, és érzelmentesen cselekszenek. Az ún. gyakoriságfüggő szelekció hatására a populáción belüli előfordulásuk időben állandó és kultúrától független. Ezzel szemben a másodlagos pszichopáták életstílusát a tapasztalataik és a környezeti körülmények határozzák meg, így arányuk időben és kultúránként is változó. Mealey „hátrányos helyzetű” („*disadvantaged*”) pszichopátáknak keresztelte el őket. Mindemellett úgy vélte, hogy esetükben a pszichoterápia is eredményes lehet, sőt mi több, kialakulásuk is megelőzhető lenne a társas rétegződés csökkentésével, a korai intervenciókkal, valamint a hátrányos helyzetű gyerekek szociális támogatásával.

Bár a „csaló” evolúciós stratégia bekerült a pszichopátia-szakirodalom főáramába, és több vizsgálat is támogatja Mealey megközelítését (így pl. a pszichopátiában megfigyelhető promiszkuitásról, illetve a több, rövid távú kapcsolatról szóló eredmények, Harris et al., 2007; Rowe, 1995), elméletével szemben kritikaként fogalmazható meg, hogy olyan kutatások eredményeire alapoz, melyek valójában antiszociális viselkedést, illetve antiszociális személyiségzavart vizsgáltak a pszichopátia helyett (Skeem et al., 2003). Az antiszociális személyiségzavar ugyanis jóval tágabb csoportot takar, melynek csak töredéke, kb. 15–30%-a felel meg a pszichopátia diagnosztikus kritériumainak (Hart és Hare, 1996). Következtetéseit tehát kellő óvatossággal kell kezelni, azokból nem lehet a pszichopata személyekre általánosítani. Ugyancsak problémás, hogy a két típust a PCL-R kétfaktoros megközelítése mentén igyekszik elkülöníteni, miközben a két összetevő valójában erős együttjárást mutat (Harpur et al., 1989).

Blackburn interperszonális elmélete

Az elsődleges és másodlagos pszichopátia kapcsán fontos megemlíteni Ronald Blackburn (1968, 1975) munkásságát is, aki bár a pszichopátia domináns felfogásától és mérésétől eltérően határozta meg a két típust (ti. a Minnesota Multiphasic Personality Inventory [MMPI] alapján), leírása jól összeegyeztethető más bűnelkövetők, illetve pszichiátriai betegek körében végzett tipológiai vizsgálatokkal (összefoglalóért ld. Skeem et al., 2004). Blackburn volt az első, aki empirikus adatait interperszonális elméleti keretbe helyezte. MMPI-profilok elemzése során négy csoportot különböztetett meg olyan bűnelkövetők körében, akik valamilyen súlyos mentális betegségben is szenvedtek. A négy típusból kettőt elsődleges és másodlagos pszichopátiának nevezett el, és úgy gondolta, leginkább az interperszonális jellemzőikben térnek el egymástól.

A két típust főleg az ellenséges viselkedésre, illetve a társas visszahúzódsra fókuszáló MMPI-alapú mérőeszközökkel vizsgálta (Blackburn, 1999). Következtetései szerint bár mindkét változatra jellemző az ellenséges magatartás (vagyis az agresszív, a hosztilis és az impulzív viselkedés), a visszahúzóds mértékében jelentős különbség van a két típus között. Az elsődleges pszichopátia legfőbb ismertetőjegyei ugyanis az extroverzió, a magabiztosság, a dominancia, a nárcisztikus vonások, illetve az alacsony szorongás. Ezzel szemben a másodlagos típust érzelmi zavar, magas arousalszint, alacsony önbizalom, szociális szorongás, szubmisszió és visszahúzóds jellemzi (Blackburn, 1998a).

Megfigyelései szerint az elsődleges típusnál az antiszociális és a nárcisztikus zavar, a másodlagos pszichopátiában viszont a bor-

derline személyiségzavar a gyakoribb (Blackburn, 1998b; Blackburn és Coid, 1999). A másodlagos változatban ugyanis az érzelmi élmények zavarja hosztilis magatartáshoz vezet, ami megakadályozza a tartós kapcsolatok kiépítését, fenntartását, illetve az adaptív funkciókra is negatívan hat. Agresszívvabbak és erőszakosabbak is, mint elsődleges társaik, intézményes keretek között pedig gyakrabban mutatnak diszruptív, azaz bomlasztó és zavarkeltő viselkedést (Blackburn, 1987). Az elsődleges típusnál viszont olyan nárcisztikus vonások dominálnak, mint pl. a grandiozitás, a dominancia vagy az egocentrizmus.

Blackburn tipológiáját leginkább a nárcisztikus és borderline személyiségjegyek vonatkozásában vizsgálják, melyet részben sikerült is igazolni. Úgy tűnik, a másodlagos típusnál gyakoribbak a borderline jegyek (Skeem et al., 2007), ugyanakkor mindkét csoport magas nárcisztikus vonásokat mutat (Fanti et al., 2013; Skeem et al., 2007). Az eltérés inkább a nárcizmus altípusaiban fedezhető fel (részletesebben ld. a következő fejezetben). Blackburn csoportosítása ugyanakkor olyan önbeszámolón alapuló személyiségkérdőívekre épül, melyek csak mérsékelt összefüggést mutatnak a pszichopátia mérésében „aranystandardnak” számító PCL-R mérőeszközzel (Skeem et al., 2003). Azon belül is inkább a második (szociális deviancia) faktorral járnak együtt és nem a központi jelentőségű affektív és interperszonális jellemzőkkel (Harpur et al., 1989).

FŐBB DIMENZIÓK AZ ELSŐDLEGES ÉS MÁSODLAGOS PSZICHOPÁTIA ELKÜLÖNÍTÉSÉRE

Az elsődleges és másodlagos pszichopátia empirikus vizsgálatai az elmúlt tíz évben váltak igazán népszerűvé. Az alábbiakban bemutatásra kerülő kutatások kivétel nélkül az elsődleges és másodlagos típus fentebb ismertetett elméleti modelljein alapszanak. A vizsgálatokban a típusok meghatározása, illetve elkülönítése rendszerint objektív megközelítéssel – általában a klaszterelemzés módszerével – történik. A kezdeti vizsgálatok hagyományos, ún. feltáró klaszterelemzést alkalmaztak az altípusok meghatározására (pl. Swogger és Kosson, 2007; Vassileva et al., 2005), melyet szigorúbb módszerek, így pl. a látens osztály- és profilelemzés (pl. Fanti et al., 2013; Mokros et al., 2015), valamint a modellalapú klaszterelemzés (pl. Kimonis et al., 2012a; Poythress et al., 2010) váltott fel. Ezek a személyközpontú vizsgálatok ugyanakkor eltérnek az alkalmazott mérőeszközök (pl. klinikai értékelés vagy önbeszámoló), illetve a vizsgált minta tekintetében is (pl. bűnelkövetők, egészségesek, felnőttek, gyerekek) (összefoglalóért ld. Yildirim és Derksen, 2015).

A témában végzett kutatások nagyjából fele gyerekek, illetve serdülők körében igyekeznek feltárni azokat a dimenziókat, melyek az elsődleges/másodlagos változatot a legjobban megkülönböztetik egymástól. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a pszichopátia szempontjából lényeges ismertetőjegyek, azaz a rideg, érzéketlen (CU) interperszonális vonások mindkét típusra jellemzőek (Fanti et al., 2013; Hicks et al., 2004; Kimonis et al., 2012a, 2012b; Poythress et al., 2010; Skeem et al., 2007; Vassileva et al., 2005). Az elsődleges és másodlagos pszichopátiát tehát

nem egymástól független kategóriaként, hanem olyan csoportokként érdemes kezelni, melyek egy multidimenzionális tér eltérő pontjain helyezkednek el, ahol a lényeges, alapvető személyiségjegyekben osztoznak, más dimenziók mentén viszont különböznek egymástól (Skeem et al., 2011). Vagyis típusok vagy altípusok alatt valójában a pszichopátia egyes *változatait* (*variants*) értjük, a továbbiakban ismertetésre kerülő jellemzőkre pedig *prototípusos* tulajdonságokként érdemes tekinteni.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kutatások között ugyanakkor nem szerepelnek azok a vizsgálatok, melyek a Levenson-féle Önbeszámoló Pszichopátia Skálát (Levenson Self-Reported Psychopathy Scale; LSRP; Levenson et al., 1995) alkalmazták. A szakirodalomban sajnos gyakori, hogy a kérdőív két alskáláját használják az elsődleges és másodlagos típus beazonosítására. A kérdőív két faktora ugyanis, amelyek valójában a PCL-R kétfaktoros megközelítésében az affektív/interperszonális és szociális deviancia faktoroknak feleltethetők meg, az elsődleges és másodlagos pszichopátia elnevezést kapta, de nem egyezik meg a fentiekben leírt, az elméletek által megfogalmazott altípusokkal. Elsődleges faktora csupán a rideg, önző, nemtörődöm és manipulatív magatartás mérésére alkalmas (ami mindkét típusra jellemző), míg a másodlagos faktor az impulzív és önvédő életstílust becsüli meg a normál, azaz nem bűnelkövető populációban.

Szorongás

Elméletileg és empirikusan is jól megalapozottnak tűnik, hogy az elsődleges és másodlagos típust a szorongás szintje szerint lehet a legjobban elkülöníteni egymástól. Régóta ismert ugyanis, hogy a pszichopátia konstruktum és a szorongás (hiánya) között nincs

egyértelmű összefüggés (Brinkley et al., 2004; Hale et al., 2004; Harpur et al., 1989; Schmitt és Newman, 1999). Cleckley (1941) eredeti leírásától eltérően a pszichopátia domináns mérőeszköze, a PCL-R sem tartalmaz itemet a szorongás hiányára vonatkozóan (Hare, 1991). Bár Hare mérőeszközét emiatt sok kritika érte, ezzel párhuzamosan több vizsgálat is kimutatta, hogy – Karpman (1941) eredeti megközelítését igazolva – a pszichopata személyek megbízhatóan két csoportra oszthatók a szorongásuk szintje szerint.

Először Newman és munkatársai hívták fel a figyelmet arra, hogy méréseikben csak az alacsony szorongású csoport mutat deficitet az elkerülő tanulásban (Arnett et al., 1997; Newman et al., 1990; Newman és Schmitt, 1998). Később a hagyományos, illetve a modellalapú klaszteranalízis módszert alkalmazva több tanulmány is igazolta, hogy az elsődleges pszichopátiás vonások mérsékelt, a másodlagos jellemzők pedig magas vonásszorongással társulnak bűnelkövető, valamint egészséges gyerekek (Docherty et al., 2016; Fanti et al., 2013; Gill és Stickle, 2015; Kimonis et al., 2011, 2012a, 2012b; Salihovic et al., 2014; Sharf et al., 2014; Tatar et al., 2012; Vaughn et al., 2009) és felnőttek körében egyaránt (Bagley et al., 2009; Drislane et al., 2014; Falkenbach et al., 2014; Hicks et al., 2004; Mokros et al., 2015; Poythress et al., 2010; Skeem et al., 2007; Swogger és Kosson, 2007; Vassileva et al., 2005).

Bántalmazás és trauma

A másodlagos pszichopátia eredetére vonatkozó elméletek ugyanakkor nem a szorongás jelenlétére fókuszálnak, hanem a gyermekkori traumák jelentőségét emelik ki (Karpman, 1941; Porter, 1996). Felnőtt bűnelkövetők körében viszonylag kevesen vizsgálják

a múltban elszenvedett bántalmazás, illetve traumatikus események szerepét a két típus megkülönböztetésében. Ez részben a mérési nehézségekből fakad, hiszen a gyermekkori abúzus és trauma vizsgálata sok esetben retrospektív önbeszámolókon alapul, ami magában hordozza a visszaemlékezés, illetve az önbevallásos módszerek torzításait (nem is beszélve annak etikai vonatkozásairól). Poythress és munkatársai (2010) mindazonáltal arra az eredményre jutottak, hogy férfi bűnelkövetők körében a gyermekkori bántalmazás és abúzus gyakoribb a másodlagos, mint az elsődleges csoportban. Női elítélteknél pedig, bár nem találtak eltérést a gyermekkorban elszenvedett traumatikus élmények vonatkozásában, a másodlagos pszichopáták több PTSD tünetet mutattak az elsődleges csoporthoz képest (Hicks et al., 2010).

Fiatalkorúak körében (fiúknál és lányoknál egyaránt) ugyanakkor számtalan kutatás megerősítette, hogy a magas szorongással bíró másodlagos csoport több negatív élet-eseménnyel (pl. bántalmazás, elhanyagolás) jellemezhető. Ezt az összefüggést sikerült normál (Docherty et al., 2016; Fanti et al., 2013; Salihovic et al., 2014), bűnelkövető (Bennett és Kerig, 2014; Kimonis et al., 2011, 2012a; Sharf et al., 2014; Tatar et al., 2012; Vaughn et al., 2009), illetve klinikai populációban (Kahn et al., 2013) is megerősíteni. Több vizsgálat pedig a poszttraumás stressz zavar tüneteiben is eltérést talált a másodlagos típus javára (Bennett és Kerig, 2014; Sharf et al., 2014; Tatar et al., 2012).

Negatív emocionalitás/internalizáló zavarok

Vizsgálatok szerint az elsődleges és másodlagos pszichopáták az internalizáló zavarok tekintetében is különbséget mutatnak. Tehát a szorongást kicsit tágabban értelmezve, a ne-

gatív affektivitást vizsgálva elmondható, hogy a másodlagos típus több negatív hangulatot és érzelmet (pl. szorongás, depresszió, düh) tapasztal meg, mint az elsődleges csoport tagjai. A különbség bűnelkövető férfiak és nők esetében is (Cox et al., 2013; Hicks et al., 2004, 2010; Poythress et al., 2010), illetve egészséges egyetemista populációban is megmutatkozott (Falkenbach et al., 2014).

Bűnelkövető fiúk mintájában is sikerült kimutatni, hogy a másodlagos csoport (a szorongás mellett) magasabb depresszióval, hosztilitással és általános pszichológiai distresszel jellemezhető (Kimonis et al., 2011, 2012a), továbbá a fóbias szorongás és a szomatizáció esetében, illetve a hangulatjavító (antidepresszáns) gyógyszerek szedésében is jelentős eltérés mutatkozott (Vaughn et al., 2009). Az összefüggést újabban bűnelkövető lányok, illetve normál és pszichiátriai mintán is tesztelték, és a másodlagos csoport ezekben a vizsgálatokban is depresszív tüneteket, továbbá érzelemszabályozási zavarokat mutatott (Docherty et al., 2016; Gill és Stickle, 2015; Kahn et al., 2013).

Agresszív és kriminális viselkedés

Már Blackburn (1987), Lykken (1995), illetve Mealey (1995) megközelítésében is felmerült az a gondolat, hogy a másodlagos pszichopáták, a rájuk jellemző érzelmi instabilitásból és distresszből adódóan, nagyobb arányban mutatnak agresszív, erőszakos és kriminális viselkedést, mint elsődleges társaik. Összefoglaló tanulmányukban ugyanakkor Skeem és munkatársai (2003) vetették fel először, hogy az elsődleges/másodlagos pszichopáták valójában az agresszió típusában térnek el egymástól: az elsődleges változat inkább proaktív/instrumentális agresszióra (melyet egy specifikus cél elérése

érdekében hajtanak végre), míg a másodlagos csoport inkább reaktív/impulzív agresszióra hajlamos (melyet valamilyen negatív érzelmi állapotban [pl. harag vagy frusztráció] vagy valamilyen provokációra válaszul követnek el). Mindez jól összeegyeztethető azzal a feltevessel, hogy a másodlagos típus inkább forrófejű és impulzív, míg az elsődleges változat félelemnélküli, hideg és előre megtervezett módon cselekszik (Karpman, 1941; Lykken, 1995).

A témában végzett vizsgálatok javarészt börtönökben, férfi elítéltek mintáján zajlanak, és meglehetősen vegyes eredményekkel szolgálnak. Hick és munkatársainak (2004) kutatásában a magas szorongású másodlagos változat (melyet „agresszív pszichopátiának” nevezett el) nagyobb fokú agresszióval, hosztilitással és impulzivitással volt jellemezhető. Emellett fiatalabb korban követtek el az első bűncselekményüket, illetve több erőszakos és kriminális viselkedést mutattak a múltban, mint az elsődleges („érzelmileg stabil”) társaik. Poythress és kollégái (2010), illetve Cox és munkatársai (2013) is hasonló eredményt kaptak: vizsgálatukban a másodlagos pszichopáták több agresszív és diszruptív viselkedést mutattak, illetve magasabb volt náluk az erőszakos visszaesések kockázata. A fenti eredményeknek azonban ellentmondanak azok a vizsgálatok, melyek szerint az elsődleges pszichopáták követnek el több erőszakos bűncselekményt (Bagley et al., 2009; Swogger és Kosson, 2007; Vassileva et al., 2005), vagy nem találtak eltérést a két csoport között (Skeem et al., 2007). Női bűnelkövetők között csak a kriminális és antiszociális viselkedés kezdetében mutatkozott különbség: a másodlagos pszichopátiában gyermekkori, az elsődlegesben viszont felnőttkori kezdet jellemző (egyébként mindkét típus több bűncselekményt követett el

a kontrollcsoporthoz képest) (Hicks et al., 2010).

A fiatalokúak mintájában ugyanakkor egyértelműnek tűnik, hogy a másodlagos pszichopátiás vonások súlyosabb erőszakos viselkedéssel társulnak. A legelső vizsgálat bűnelkövető fiúknál mutatta ki, hogy a magas szorongású másodlagos típus több antiszociális viselkedéssel jellemezhető (pl. erőszakos bűncselekmény, tulajdonrongálás), mint az elsődleges csoport (Vaughn et al., 2009). Hasonlóképpen Kimonis és munkatársainak (2011) kétéves, utánkövetéses vizsgálatában a másodlagos típus több intézményen belüli, illetve változatosabb erőszakos viselkedést mutatott. Mindemellett inkább reaktív viselkedés jellemezte őket, miközben a proaktív, azaz az instrumentális erőszak tekintetében nem volt szignifikánsan különbség a két változat között. Normál mintában (fiúk és lányok) is sikerült kimutatni, hogy a másodlagos csoport több agresszív és kriminális viselkedést mutat (Docherty et al., 2016), sőt a proaktív és a reaktív agresszió tekintetében is felülmúlták az elsődleges csoportot (Fanti et al., 2013; Salihovic et al., 2014). Pszichiátriai mintában a másodlagos csoport ugyancsak magasabb fizikai agressziót és externalizáló viselkedést mutatott (Kahn et al., 2013).

Szerhasználat

Egyre több vizsgálat szól amellett, hogy a pszichopátia másodlagos változata több szerhasználati problémával küzd, mint az elsődleges csoport. A másodlagos pszichopáták (férfiak és nők is) súlyosabb alkohol- és drogproblémákról számoltak be, valamint nagyobb valószínűséggel merítették ki a DSM-IV (Mentális Rendellenességek Diagnosztikai és Statisztikai Kézikönyve) szerinti szerabúzus, illetve függőség diagnosztikus kritériu-

mait (Bagley et al., 2009; Hicks et al., 2010; Swogger és Kosson, 2007; Vassileva et al., 2005).

Az összefüggést bűnelkövető fiúk körében is megerősítették. Vaughn és munkatársai (2009) is eltérést találtak az elmúlt egy évre vonatkozó droghasználatban a másodlagos típus javára. Kimonis és kollégáinak (2012b) vizsgálatában pedig a másodlagos változat nagyobb mértékű szerhasználatról számolt be a bebörtönzést megelőző fél évben (különösen alkohol), illetve a szabadságvesztés időtartama alatt, és közel kétszer akkora valószínűséggel kapták meg a DSM-IV szerinti szerabúzus diagnózisát, mint az elsődleges változat. Értelmezésük szerint a szerhasználat „öngyógyító” funkciót tölt be a másodlagos pszichopátiában, egyfajta pszichológiai szükségletből fakad. A szerhasználat és a pszichopátiás vonások kombinációja pedig jelentősen növelheti az erőszakos viselkedések kockázatát (Kimonis et al., 2012b). Normál mintában ugyanakkor nem sikerült különbséget kimutatni az elsődleges és másodlagos típus között a szerhasználat vonatkozásában (Docherty et al., 2016).

Öngyilkosság

Cleckley (1941) klasszikus leírásában is szerepel, hogy a pszichopátiás zavarban ritkán fordul elő öngyilkosság. Ez az ismertetőjegy ugyanakkor az elsődleges pszichopátia sajátosságának tűnik. Miközben az elsődleges pszichopátiát érzelmileg stabil zavarnak tartják, a másodlagos típusra jellemző negatív emocionalitás, impulzivitás és hosztilitás növelheti az öngyilkosság kockázatát. Hicks és munkatársai (2010) női bűnelkövetők körében mutatták ki, hogy az elsődleges csoport kevesebb öngyilkossági kísérletet követett el a múltban, mint a másodlagos pszichopáták

(és ez a különbség a kontrollcsoporthoz viszonyítva is megmutatkozott). Vaugh és munkatársai (2005) is hasonló eredményeket kaptak. Bűnelkövető fiúkat vizsgálva a másodlagos csoport több szuicid gondolatról számolt be, mint az elsődleges változat.

Borderline és nárcisztikus személyiségjegyek

Az elsődleges és másodlagos típus megkülönböztetésében a nárcisztikus és borderline vonások is segítségül szolgálhatnak. Blackburn (1998a) szerint az elsődleges típus nárcisztikus, a másodlagos változat pedig borderline vonásokkal jellemezhető. Megközelítése alapján végül Skeem és munkatársai (2003) fogalmazták meg azt a gondolatot, hogy az elsődleges és másodlagos típust inkább a nárcizmus két formája szerint lehetne megkülönböztetni. A nárcizmusnak ugyanis létezik nyílt (*overt*) és rejtett (*covert*) változata is (Wink, 1991). Míg a nyílt típusra a grandiozitás, az arrogancia, a dominancia, az exhibicionizmus és a sérthetetlenség érzése jellemző, addig a rejtett típus háttérében valójában az alsóbbrendűség, az értéktelenség, a bizonytalanságérzet, illetve az ezekből fakadó szorongás áll. Skeem és munkatársai (2003) szerint az elsődleges pszichopátiát a nyílt, a másodlagos pszichopátiát viszont a rejtett nárcizmussal lehet a legjobban körülni.

A témában végzett vizsgálatok ugyanakkor nem találtak eltérést a (nyílt és rejtett) nárcizmus tekintetében sem bűnelkövető, sem egészséges felnőttek körében, miközben a borderline személyiségjegyek magasabb arányban jellemezték a másodlagos típust (Falkenbach et al., 2014; Skeem et al., 2007). Bűnelkövető fiúknál ugyanakkor a másodlagos változat magasabb nárcisztikus jellemzőkkel társult (Kimonis et al., 2011).

Serdülők normál mintájában pedig a magas szorongású másodlagos csoport alacsonyabb önértékelést és magasabb nárcisztikus vonásokat mutatott, ami jól összeegyeztethető a nárcizmus rejtett formájával (Fanti et al., 2013).

Érzelmi feldolgozás zavara

Számos kutató érvel amellett, hogy a pszichopátia kialakulásának háttérében az érzelmi feldolgozás zavara áll (Blair et al., 2005; Herba et al., 2007; Patrick, 1994). Bizonyított ugyanis, hogy a pszichopátiás vonásokkal rendelkező személyek deficitet mutatnak az érzelmi ingerek, különösen a másokon látott distresszjelzések (pl. félelem, szomorúság) felismerésében és feldolgozásában, miközben más érzelmi ingerek (pl. boldogság) esetében nem mutatnak zavart (összefoglalóért ld. Brook et al., 2013; Herpers et al., 2014). Meglepően kevés kutatás foglalkozik azonban azzal, hogy az elsődleges és másodlagos pszichopáták különböznek-e az érzelmi reakciók tekintetében. Jól ismert pedig, hogy a gyerekkori elhanyagolás és trauma inkább a negatív érzelmi ingerek fokozott feldolgozásával (hiperszenzitivitás) társul (Masten et al., 2008; Pollak és Sinha, 2002; Pollak és Tolley-Schell, 2003), így a másodlagos pszichopátiában eltérő érzelmi válasz feltételezhető.

Az eddigi vizsgálatok szerint női bűnelkövetők körében csak az alacsony szorongással jellemezhető, elsődleges pszichopáták mutattak zavart a kellemetlen érzelmi tartalmú képek bemutatása alatt (az összevont reflexben) (Sutton et al., 2002). Férfi bűnelkövetők körében viszont a vokális érzelmi kifejezések felismerését vizsgálták, és nem találtak szignifikáns eltérést a két típus között (Bagley et al., 2009). Az elsődleges és másodlagos pszichopáták ugyanis

egyaránt deficitet mutattak az érzelmi felismerésben a kontrollcsoporthoz viszonyítva.

A CU vonással bíró, bűnelkövető fiatalok körében végzett vizsgálatok ugyanakkor egyértelmű különbséget találtak a két típus között. Kimonis és munkatársai (2012a) serdülőkorú fiúkat vizsgálva azt az eredményt kapták, hogy míg az elsődleges típust deficit jellemezte a distressztartalmú képek feldolgozásában, addig a magas szorongású másodlagos csoport fokozott figyelmi választ mutatott a negatív érzelmi ingerekre. Hasonlóképpen Bennett és Kerig (2014) kutatásában a „szerzett” CU vonásos csoport jobban teljesített a másokon látott undor felismerésében, mint az elsődleges csoport. Bár több agyi képalkotó eljárást alkalmazó kutatás is igazolta – főleg bűnelkövető mintán –, hogy a pszichopátiás vonásokra jellemző érzelmi zavar hátterében az amygdala csökkent aktivitása áll (Jones et al., 2009; Marsh et al., 2008; Viding et al., 2012), az elsődleges-másodlagos pszichopátia vonatkozásában nincsenek ilyen vizsgálatok.

KITEKINTÉS: KEZELÉSI LEHETŐSÉGEK

Bár a pszichopátia kezelését nagy pesszimizmus övezi (Salekin, 2002), egyre több vizsgálat igazolja, hogy a pszichopátiás vonásokat mutató gyerekek, illetve serdülők körében még csökkenthető az erőszakos és kriminális viselkedések kockázata (összefoglalóért lásd Skeem et al., 2009). Elképzelhető ugyanakkor, hogy a kezelések hatékonysága fokozódna, ha a szakemberek különbséget tennének a pszichopátia elsődleges és másodlagos változata között. Függetlenül attól, hogy normál, egészséges vagy bűnelkövető gyerekekről van szó, azok a fi-

atalok, akik magas CU vonásokkal és magas szorongással is jellemezhetők, más terápiás szükségletekkel rendelkeznek, mint a magas CU vonásokat, de alacsony szorongást mutató csoport.

Kutatások szerint például a kognitív-viselkedéses terápia az egyik legeredményesebb a gyermekkori internalizáló problémák (pl. szorongás, depresszió) (Kaslow és Thompson, 1998; Ollendick és King, 1998; Silverman et al., 2008) és traumák (Chaffin és Friedrich, 2004) kezelésében, melyek a másodlagos típus legfontosabb ismertetőjegyei. Ami pedig az elsődleges típust illeti, egyrészt kimutatták, hogy bár csak átmenetileg, de enyhíthető a másokon látott distressz feldolgozásának zavara, ha a figyelemüket a szem régióra, azaz a tekintetre irányítják (Dadds et al., 2006; Gillespie et al., 2015). Másfelől a distresszjelzések fokozásával is csökkenthető az agresszív viselkedés (van Baardewijk et al., 2009). Figyelembe véve azt is, hogy a büntetés jelzéseire kevésbé érzékenyek, különösen akkor, ha valamilyen jutalom van kilátásban (Barry et al., 2000; Pardini et al., 2003), az olyan nevelésre irányuló intervenciók is célravezetők lehetnek, melyek a proszociális viselkedést pozitív megerősítéssel ösztönöznék (Dadds et al., 2005).

Elméleti szempontból megalapozottnak tűnik az a feltevés, hogy a másodlagos típus jobban reagál a hagyományos pszichoterápiákra, mint az elsődleges változat (Karpman, 1941; Mealey, 1995a; Porter, 1996), hiszen olyan (terápiával jól kezelhető) affektív zavarokat mutatnak, mint a szorongás, a depresszió vagy az érzelmi instabilitás, így gyakran motiváltabbak is a terápia felkeresésére (és többet is kamatoztatnak belőle). Mindazonáltal több empirikus kutatásra lenne szükség, melyek az elsődleges és másodlagos

pszichopátiát kifejezetten a prevenció és a kezelési alternatívák mentén vizsgálják.

KONKLÚZIÓ

Az ismertetett elméletek és eredmények tükrében a pszichopátia egységes, homogén volta megkérdőjelezhető. Bár az elsődleges és másodlagos típusban is megfigyelhetők a legfőbb pszichopátiás ismertetőjegyek (pl. empátia és büntudat hiánya), a két változat kialakulásának eltérő útja lehet. Alapvetően a szorongást és a gyerekkori traumát tekintik kulcsfontosságúnak a két típus megkülönböztetésében, de más faktorok, így az internalizáló és externalizáló zavarok, a borderline és nárcisztikus személyiségjegyek vagy az érzelmi feldolgozás tekintetében is különbség várható.

A pszichopátia elsődleges-másodlagos változatának vizsgálata az elmúlt néhány évben terjedt csak el, azok előfordulására, illetve gyakoriságára vonatkozóan még nincsenek pontos adatok. Az elsődleges változat ugyanakkor sokkal közelebb áll az uralkodó, vagyis a klasszikus pszichopátia-felfogáshoz. Amennyiben a pszichopátiára úgy gon-

dolunk, mint egy érzelmi zavaroktól (pl. depresszió, szorongás) mentes, és a negatív életesemények által kevésbé befolyásolt zavarra, a másodlagos jellemzőket mutató személyeket nem is tekintenénk „pszichopátiásnak” (és a jelenlegi gyakorlatban ez így is van). Főbb karakterisztikumai alapján máig vita tárgyát képezi, hogy a másodlagos típus egyáltalán „valódi” pszichopátiának nevezhető-e. Egyes megközelítések szerint a másodlagos pszichopáták inkább a pseudo- vagy álpszichopátia egyik formáját képviselik, vagyis bár a pszichopátiához nagyon hasonló viselkedéses és interperszonális jellemzőkkel bírnak, az affektív zavar náluk kevésbé kifejezett (Hervé, 2002; Skeem et al., 2011). Tény ugyanakkor, hogy a homogénebb altípusok megkülönböztetése fontos szereppel bír azoknak a pszichológiai, illetve biológiai mechanizmusoknak a meghatározásában, melyek a zavar hátterében állhatnak, illetve hatékonyabb prevenciót és intervenciót segíthetnek elő. A gyakorlatban és a kutatásban dolgozó szakembereknek tehát érdemes lenne a pszichopátia mérése mellett a szorongás, a trauma és a PTSD tünetek jelenlétét vagy hiányát is feltérképezniük.

SUMMARY

SUBTYPES OF PSYCHOPATHIC PERSONALITY DISORDER: PRIMARY AND SECONDARY VARIANTS

Psychopathy has often been interpreted as a unitary construct, but there is evidence to suggest that psychopathy reflects a heterogeneous group. In the past few years, there has been a dramatic increase in theoretical and empirical research distinguishing between primary and secondary psychopaths. These studies suggest that the two variants can be distinguished based on some key dimensions, such as heritability, trait anxiety, impulsivity, narcissism or emotional deficit. It seems that secondary psychopaths may acquire affective deficit resulting from experiencing early traumatic experience (e.g., childhood neglect and abuse). The secondary type is associated with higher level of anxiety that reflects a tendency toward negative affect

(e.g., anger, depression) and different psychopathology (internal and external disorders) as well. However, such emotional characteristics call into question whether secondary type can be defined as “true” psychopathy or as a form of “pseudopsychopathy”. Nevertheless, distinguishing homogenous subtypes plays an important role in identifying psychological and biological mechanism underlying the psychopathic disorder, which can lead to more effective prevention and intervention.

Keywords: psychopathy, subtypes, primary variant, secondary variant, anxiety, trauma

IRODALOM

- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION (2013): *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, 5th edition: DSM-5* (5th ed.). Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- ARNETT, P. A., SMITH, S. S., NEWMAN, J. P. (1997): Approach and avoidance motivation in psychopathic criminal offenders during passive avoidance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(6). 1413–1428.
- VAN BAARDEWIJK, Y., STEGGE, H., BUSHMAN, B. J., VERMEIREN, R. (2009): Psychopathic traits, victim distress and aggression in children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 50(6). 718–725.
- BAGLEY, A. D., ABRAMOWITZ, C. S., KOSSON, D. S. (2009): Vocal affect recognition and psychopathy: Converging findings across traditional and cluster analytic approaches to assessing the construct. *Journal of Abnormal Psychology*, 118(2). 388–398.
- BARRY, C. T., FRICK, P. J., DESHAZO, T. M., MCCOY, M. G., ELLIS, M., LONEY, B. R. (2000): The importance of callous-unemotional traits for extending the concept of psychopathy to children. *Journal of Abnormal Psychology*, 109(2). 335–340.
- BENNETT, D. C., KERIG, P. K. (2014): Investigating the construct of trauma-related acquired callousness among delinquent youth: Differences in emotion processing. *Journal of Traumatic Stress*, 27(4). 415–422.
- BLACKBURN, R. (1968): Personality in relation to extreme aggression in psychiatric offenders. *The British Journal of Psychiatry*, 114(512). 821–828.
- BLACKBURN, R. (1975): An empirical classification of psychopathic personality. *The British Journal of Psychiatry*, 127. 456–460.
- BLACKBURN, R. (1987): Two scales for the assessment of personality disorder in antisocial populations. *Personality and Individual Differences*, 8(1). 81–93.
- BLACKBURN, R. (1998a): Psychopathy: Antisocial, criminal, and violent behavior. In: MILLON, T., SIMONSEN, E., BIRKET-SMITH, M., DAVIS, R. D. (Eds.): *Psychopathy and the contribution of personality to violence*. Guilford Press, New York. 50–67.
- BLACKBURN, R. (1998b): Psychopathy and personality disorder: Implications of interpersonal theory. In: COOKE, D. J., FORTH, A. E., HARE, R. D. (Eds.): *Psychopathy. Theory, research and implications for society*. Kluwer Academic, Netherlands. 289–301.

- BLACKBURN, R. (1999): Personality assessment in violent offenders: The development of the Antisocial Personality Questionnaire. *Psychologica Belgica*, 39(2–3). 87–111.
- BLACKBURN, R., COID, J. W. (1999): Empirical clusters of DSM-III personality disorders in violent offenders. *Journal of Personality Disorders*, 13(1). 18–34.
- BLAIR, R. J. R., MITCHELL, D., BLAIR, K. (2005): *The psychopath: Emotion and the brain*. 1st ed. Wiley-Blackwell, Malden, MA.
- BRINKLEY, C. A., NEWMAN, J. P., WIDIGER, T. A., LYNAM, D. R. (2004): Two approaches to parsing the heterogeneity of psychopathy. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 11(1). 69–94.
- CHAFFIN, M., FRIEDRICH, B. (2004): Evidence-based treatments in child abuse and neglect. *Children and Youth Services Review*, 26(11). 1097–1113.
- CLECKLEY, H. (1941): *The mask of sanity*. C. V. Mosby, St. Louis, MO.
- COID, J., FREESTONE, M., ULLRICH, S. (2012): Subtypes of psychopathy in the British household population: Findings from the national household survey of psychiatric morbidity. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 47(6). 879–891.
- COOKE, D. J., MICHIE, C. (2001): Refining the construct of psychopathy: Towards a hierarchical model. *Psychological Assessment*, 13(2). 171–188.
- COX, J., EDENS, J. F., MAGYAR, M. S., LILIENFELD, S. O., DOUGLAS, K. S., POYTHRESS, N. G. (2013): Using the Psychopathic Personality Inventory to identify subtypes of antisocial personality disorder. *Journal of Criminal Justice*, 41(2). 125–134.
- DADDS, M. R., FRASER, J., FROST, A., HAWES, D. J. (2005): Disentangling the underlying dimensions of psychopathy and conduct problems in childhood: A community study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(3). 400–410.
- DADDS, M. R., PERRY, Y., HAWES, D. J., MERZ, S., RIDDELL, A. C., HAINES, D. J., SOLAK, E., ABEYGUNAWARDANE, A. I. (2006): Attention to the eyes and fear-recognition deficits in child psychopathy. *The British Journal of Psychiatry*, 189(3). 280–281.
- DOCHERTY, M., BOXER, P., HUESMANN, L. R., O'BRIEN, M., BUSHMAN, B. J. (2016): Exploring primary and secondary variants of psychopathy in adolescents in detention and in the community. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 45(5). 564–578.
- DRISLANE, L. E., PATRICK, C. J., SOURANDER, A., SILLANMÄKI, L., AGGEN, S. H., ELONHEIMO, H., PARKKOLA, K., MULTIMAKI, P., KENDLER, K. S. (2014): Distinct variants of extreme psychopathic individuals in society at large: Evidence from a population-based sample. *Personality disorders*, 5(2). 154–163.
- EISENBERG, N. (2000): Emotion, regulation, and moral development. *Annual Review of Psychology*, 51(1). 665–697.
- FALKENBACH, D. M., STERN, S. B., CREEVY, C. (2014): Psychopathy variants: Empirical evidence supporting a subtyping model in a community sample. *Personality Disorders*, 5(1). 10–19.
- FANTI, K. A., DEMETRIOU, C. A., KIMONIS, E. R. (2013): Variants of callous-unemotional conduct problems in a community sample of adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(7). 964–979.

- FAZEL, S., DANESH, J. (2002): Serious mental disorder in 23 000 prisoners: a systematic review of 62 surveys. *The Lancet*, 359(9306). 545–550.
- FOWLES, D. C., DINDO, L. (2006): A dual-deficit model of psychopathy. In: PATRICK, C. J. (Ed.): *Handbook of psychopathy*. Guilford Press, New York, NY. 14–34.
- FRICK, P. J. (2009): Extending the construct of psychopathy to youth: Implications for understanding, diagnosing, and treating antisocial children and adolescents. *Canadian Journal of Psychiatry. Revue Canadienne De Psychiatrie*, 54(12). 803–812.
- GILL, A. D., STICKLE, T. R. (2015): Affective differences between psychopathy variants and genders in adjudicated youth. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 44(2). 295–307.
- GILLESPIE, S. M., ROTSHTEIN, P., WELLS, L. J., BEECH, A. R., MITCHELL, I. J. (2015): Psychopathic traits are associated with reduced attention to the eyes of emotional faces among adult male non-offenders. *Frontiers in Human Neuroscience*, 9. 552.
- GRAY, J. A. (1987): *The psychology of fear and stress*. 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- GRETTON, H. M., HARE, R. D., CATCHPOLE, R. E. H. (2004): Psychopathy and offending from adolescence to adulthood: A 10-year follow-up. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72(4). 636–645.
- HALE, L. R., GOLDSTEIN, D. S., ABRAMOWITZ, C. S., CALAMARI, J. E., KOSSON, D. S. (2004): Psychopathy is related to negative affectivity but not to anxiety sensitivity. *Behaviour Research and Therapy*, 42(6). 697–710.
- HARE, R. D. (1991): *The Hare Psychopathy Checklist-Revised*. Multi-Health Systems, Toronto, Ontario.
- HARE, R. D. (1996a): Psychopathy and antisocial personality disorder: A case of diagnostic confusion. *Psychiatric Times*, 13. 39–40.
- HARE, R. D. (1996b): Psychopathy: A clinical construct whose time has come. *Criminal Justice and Behavior*, 23(1). 25–54.
- HARE, R. D. (1998): Psychopaths and their nature: Implications for the mental health and criminal justice systems. In: MILLON, T., SIMONSEN, E., BIRKET-SMITH, M., DAVIS, R. D. (Eds.): *Psychopathy: Antisocial, criminal and violent behavior*. Guilford Press, New York, NY. 188–212.
- HARE, R. D. (2004): *Kímélet nélkül – A köztünk élő pszichopaták sokkoló világa*. Háttér Kiadó, Budapest.
- HARE, R. D., NEUMANN, C. S. (2005): Structural models of psychopathy. *Current Psychiatry Reports*, 7(1). 57–64.
- HARPUR, T. J., HARE, R. D., RALPH, A. (1989): Two-factor conceptualization of psychopathy: Construct validity and assessment implications. *Psychological Assessment: A Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 1(1). 6–17.
- HARRIS, G. T., RICE, M. E., HILTON, N. Z., LALUMIÈRE, M. L., QUINSEY, V. L. (2007): Coercive and precocious sexuality as a fundamental aspect of psychopathy. *Journal of Personality Disorders*, 21(1). 1–27.
- HART, S. D., HARE, R. D. (1996): Psychopathy and antisocial personality disorder. *Current Opinion in Psychiatry*, 9(2). 129–132.

- HERBA, C. M., HODGINS, S., BLACKWOOD, N., KUMAR, V., NAUDTS, K. H., PHILLIPS, M. (2007): The neurobiology of psychopathy: A focus on emotion processing. In: HERVÉ, H., YUILLE, J. C. (Eds.): *The psychopath: Theory research & practice*. Lawrence Erlbaum Associates. 253–283.
- HERVÉ, H. (2002): The masks of sanity and psychopathy: A cluster analytical investigation of subtypes of criminal psychopathy. Doctoral dissertation, Department of Psychology, University of British Columbia.
- HICKS, B. M., MARKON, K. E., PATRICK, C. J., KRUEGER, R. F., NEWMAN, J. P. (2004): Identifying psychopathy subtypes on the basis of personality structure. *Psychological Assessment*, 16(3). 276–288.
- HICKS, B. M., VAIDYANATHAN, U., PATRICK, C. J. (2010): Validating female psychopathy subtypes: Differences in personality, antisocial and violent behavior, substance abuse, trauma, and mental health. *Personality Disorders*, 1(1). 38–57.
- JONES, A. P., LAURENS, K. R., HERBA, C. M., BARKER, G. J., VIDING, E. (2009): Amygdala hypoactivity to fearful faces in boys with conduct problems and callous-unemotional traits. *American Journal of Psychiatry*, 166(1). 95–102.
- KAHN, R. E., FRICK, P. J., YOUNGSTROM, E. A., KOGOS YOUNGSTROM, J., FEENY, N. C., FINDLING, R. L. (2013): Distinguishing primary and secondary variants of callous-unemotional traits among adolescents in a clinic-referred sample. *Psychological Assessment*, 25(3). 966–978.
- KARPMAN, B. (1941): On the need of separating psychopathy into two distinct clinical types: The symptomatic and the idiopathic. *Journal of Criminal Psychopathology*, 3. 112–137.
- KARPMAN, B. (1948): Conscience in the psychopath: Another version. *American Journal of Orthopsychiatry*, 18(3). 455–491.
- KARPMAN, B. (1955): Criminal psychodynamics: A platform. *Archives of Criminal Psychodynamics*, 1. 3–100.
- KASLOW, N. J., THOMPSON, M. P. (1998): Applying the criteria for empirically supported treatments to studies of psychosocial interventions for child and adolescent depression. *Journal of Clinical Child Psychology*, 27(2). 146–155.
- KIMONIS, E. R., FRICK, P. J., CAUFFMAN, E., GOLDWEBER, A., SKEEM, J. (2012a): Primary and secondary variants of juvenile psychopathy differ in emotional processing. *Development and Psychopathology*, 24(3). 1091–1103.
- KIMONIS, E. R., SKEEM, J. L., CAUFFMAN, E., DMITRIEVA, J. (2011): Are secondary variants of juvenile psychopathy more reactively violent and less psychosocially mature than primary variants? *Law and Human Behavior*, 35(5). 381–391.
- KIMONIS, E. R., TATAR, J. R., CAUFFMAN, E. (2012b): Substance-related disorders among juvenile offenders: What role do psychopathic traits play? *Psychology of Addictive Behaviors: Journal of the Society of Psychologists in Addictive Behaviors*, 26(2). 212–225.
- LEVENSON, M. R., KIEHL, K. A., FITZPATRICK, C. M. (1995): Assessing psychopathic attributes in a noninstitutionalized population. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(1). 151–158.

- LYKKEN, D. T. (1995): *The antisocial personalities*. 1st ed. Erlbaum, Hillsdale, N.J.
- MARSH, A. A., FINGER, E. C., MITCHELL, D. G. V., REID, M. E., SIMS, C., KOSSON, D. S., TOWBIN, K. E., LEIBENLUFT, E., PINE, D. S., BLAIR, R. J. R. (2008): Reduced amygdala response to fearful expressions in children and adolescents with callous-unemotional traits and disruptive behavior disorders. *American Journal of Psychiatry*, 165(6). 712–720.
- MASTEN, C. L., GUYER, A. E., HODGDON, H. B., MCCLURE, E. B., CHARNEY, D. S., ERNST, M., KAUFMAN, J., PINE, D. S., MONK, C. S. (2008): Recognition of facial emotions among maltreated children with high rates of post-traumatic stress disorder. *Child Abuse & Neglect*, 32(1). 139–153.
- MEALEY, L. (1995a): The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model. *Behavioral and Brain Sciences*, 18(3). 523–541.
- MEALEY, L. (1995b): Primary sociopathy (psychopathy) is a type, secondary is not. *Behavioral and Brain Sciences*, 18(3). 579–599.
- MOKROS, A., HARE, R. D., NEUMANN, C. S., SANTTILA, P., HABERMEYER, E., NITSCHKE, J. (2015): Variants of psychopathy in adult male offenders: A latent profile analysis. *Journal of Abnormal Psychology*, 124(2). 372–386.
- NEUMANN, C. S., HARE, R. D., NEWMAN, J. P. (2007): The super-ordinate nature of the Psychopathy Checklist-Revised. *Journal of Personality Disorders*, 21(2). 102–117.
- NEUMANN, C. S., VITACCO, M. J., HARE, R. D., WUPPERMAN, P. (2005): Reconstruing the ‘reconstruction’ of psychopathy: a comment on Cooke, Michie, Hart, and Clark. *Journal of Personality Disorders*, 19(6). 624–640.
- NEWMAN, J. P., MACCOON, D. G., VAUGHN, L. J., SADEH, N. (2005): Validating a distinction between primary and secondary psychopathy with measures of Gray’s BIS and BAS constructs. *Journal of Abnormal Psychology*, 114(2). 319–323.
- NEWMAN, J. P., PATTERSON, C. M., HOWLAND, E. W., NICHOLS, S. L. (1990): Passive avoidance in psychopaths: The effects of reward. *Personality and Individual Differences*, 11(11). 1101–1114.
- NEWMAN, J. P., SCHMITT, W. A. (1998): Passive avoidance in psychopathic offenders: A replication and extension. *Journal of Abnormal Psychology*, 107(3). 527–532.
- OLLENDICK, T. H., KING, N. J. (1998): Empirically supported treatments for children with phobic and anxiety disorders: Current status. *Journal of Clinical Child Psychology*, 27(2). 156–167.
- PARDINI, D. A., LOCHMAN, J. E., FRICK, P. J. (2003): Callous/unemotional traits and social-cognitive processes in adjudicated youths. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 42(3). 364–371.
- PATRICK, C. J. (1994): Emotion and psychopathy: Startling new insights. *Psychophysiology*, 31(4). 319–330.
- POLLAK, S. D., SINHA, P. (2002): Effects of early experience on children’s recognition of facial displays of emotion. *Developmental Psychology*, 38(5). 784–791.
- POLLAK, S. D., TOLLEY-SCHELL, S. A. (2003): Selective attention to facial emotion in physically abused children. *Journal of Abnormal Psychology*, 112(3). 323–338.

- PORTER, S. (1996): Without conscience or without active conscience? The etiology of psychopathy revisited. *Aggression and Violent Behavior*, 1(2). 179–189.
- POYTHRESS, N. G., EDENS, J. F., SKEEM, J. L., LILIENFELD, S. O., DOUGLAS, K. S., FRICK, P. J., PATRICK, C. J., EPSTEIN, M., WANG, T. (2010): Identifying subtypes among offenders with antisocial personality disorder: A cluster-analytic study. *Journal of Abnormal Psychology*, 119(2). 389–400.
- POYTHRESS, N. G., SKEEM, J. L., LILIENFELD, S. O. (2006): Associations among early abuse, dissociation, and psychopathy in an offender sample. *Journal of Abnormal Psychology*, 115(2). 288–297.
- POYTHRESS, N. G., SKEEM, J. L., LILIENFELD, S. O., DOUGLAS, K. S., EDENS, J. F. (2009): Carver and White's (1994) BIS scale and Lykken's (1995) primary psychopath: A reply to Newman and Malterer (2009). *Personality and Individual Differences*, 46(7). 678–681.
- ROSS, S. R., MOLTÓ, J., POY, R., SEGARRA, P., PASTOR, M. C., MONTAÑÉS, S. (2007): Gray's model and psychopathy: BIS but not BAS differentiates primary from secondary psychopathy in noninstitutionalized young adults. *Personality and Individual Differences*, 43(7). 1644–1655.
- ROWE, D. C. (1995): Evolution, mating effort, and crime. *Behavioral and Brain Sciences*, 18(3). 573–574.
- SALEKIN, R. T. (2002): Psychopathy and therapeutic pessimism. Clinical lore or clinical reality? *Clinical Psychology Review*, 22(1). 79–112.
- SALEKIN, R. T., BRANNEN, D. N., ZALOT, A. A., LEISTICO, A.-M., NEUMANN, C. S. (2006): Factor structure of psychopathy in youth – Testing the applicability of the new four-factor model. *Criminal Justice and Behavior*, 33(2). 135–157.
- SALIHVIC, S., KERR, M., STATTIN, H. (2014): Under the surface of adolescent psychopathic traits: High-anxious and low-anxious subgroups in a community sample of youths. *Journal of Adolescence*, 37(5). 681–689.
- SCHMITT, W. A., NEWMAN, J. P. (1999): Are all psychopathic individuals low-anxious? *Journal of Abnormal Psychology*, 108(2). 353–358.
- SHARF, A., KIMONIS, E. R., HOWARD, A. (2014): Negative life events and posttraumatic stress disorder among incarcerated boys with callous-unemotional traits. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 36(3). 401–414.
- SILVERMAN, W. K., PINA, A. A., VISWESVARAN, C. (2008): Evidence-based psychosocial treatments for phobic and anxiety disorders in children and adolescents. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 37(1). 105–130.
- SKEEM, J. L., COOKE, D. J. (2010): Is criminal behavior a central component of psychopathy? Conceptual directions for resolving the debate. *Psychological Assessment*, 22(2). 433–445.
- SKEEM, J. L., JOHANSSON, P., ANDERSHED, H., KERR, M., LOUDEN, J. E. (2007): Two subtypes of psychopathic violent offenders that parallel primary and secondary variants. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(2). 395–409.

- SKEEM, J. L., MULVEY, E. P. (2001): Psychopathy and community violence among civil psychiatric patients: results from the MacArthur Violence Risk Assessment Study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 69(3). 358–374.
- SKEEM, J. L., MULVEY, E. P., APPELBAUM, P., BANKS, S., GRISSO, T., SILVER, E., ROBBINS, P. C. (2004): Identifying subtypes of civil psychiatric patients at high risk for violence. *Criminal Justice and Behavior*, 31(4). 392–437.
- SKEEM, J. L., POLASCHEK, D. L. L., MANCHAK, S. (2009): Appropriate treatment works, but how?: Rehabilitating general, psychopathic, and high-risk offenders. In: SKEEM, J. L., DOUGLAS, K. S., LILIENFELD, S. O. (Eds.): *Psychological science in the courtroom: Consensus and controversy*. Guilford Press, New York, NY, US. 358–384.
- SKEEM, J. L., POLASCHEK, D. L. L., PATRICK, C. J., LILIENFELD, S. O. (2011): Psychopathic personality: Bridging the gap between scientific evidence and public policy. *Psychological Science in the Public Interest*, 12(3). 95–162.
- SKEEM, J. L., POYTHRESS, N., EDENS, J. F., LILIENFELD, S. O., CALE, E. M. (2003): Psychopathic personality or personalities? Exploring potential variants of psychopathy and their implications for risk assessment. *Aggression and Violent Behavior*, 8(5). 513–546.
- SUTTON, S. K., VITALE, J. E., NEWMAN, J. P. (2002): Emotion among women with psychopathy during picture perception. *Journal of Abnormal Psychology*, 111(4). 610–619.
- SWOGGER, M. T., KOSSON, D. S. (2007): Identifying subtypes of criminal psychopaths: A replication and extension. *Criminal Justice and Behavior*, 34(8). 953–970.
- TATAR, J. R., CAUFFMAN, E., KIMONIS, E. R., SKEEM, J. L. (2012): Victimization history and posttraumatic stress: An analysis of psychopathy variants in male juvenile offenders. *Journal of Child Adolescent Trauma*, 5(2). 102–113.
- VASSILEVA, J., KOSSON, D. S., ABRAMOWITZ, C., CONROD, P. (2005): Psychopathy versus psychopathies in classifying criminal offenders. *Legal and Criminological Psychology*, 10(1). 27–43.
- VAUGHN, M. G., EDENS, J. F., HOWARD, M. O., SMITH, S. T. (2009): An investigation of primary and secondary psychopathy in a statewide sample of incarcerated youth. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 7(3). 172–188.
- VIDING, E., SEBASTIAN, C. L., DADDS, M. R., LOCKWOOD, P. L., CECIL, C. A. M., DE BRITO, S. A., MCCRORY, E. J. (2012): Amygdala response to preattentive masked fear in children with conduct problems: The role of callous-unemotional traits. *American Journal of Psychiatry*, 169(10). 1109–1116.
- WINK, P. (1991): Two faces of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4). 590–597.
- YILDIRIM, B. O., DERKSEN, J. J. L. (2015): Clarifying the heterogeneity in psychopathic samples: Towards a new continuum of primary and secondary psychopathy. *Aggression and Violent Behavior*, 24. 9–41.

BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSBAN DOLGOZÓK NÉZETEI A REINTEGRÁCIÓRÓL

HEGEDŰS Judit

Nemzeti Közszerológáti Egyetem Rendészettudományi Kar,
Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar
hegedusjudit@uni-nke.hu

IVASKEVICS Krisztián

Nemzeti Közszerológáti Egyetem Rendészettudományi Kar
Magyar Tudományos Akadémia Kognitív Ideg tudományi és Pszichológiai Intézet
ivaskevics.krisztian@uni-nke.hu

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: Tanulmányunkban a TÁMOP 5.6.3-as projekten belül készített interjú kutatás eredményeit mutatjuk be. A kutatás célja a fogvatartottakkal kapcsolatos nézetek, kommunikációs eszközök, motivációs, mozgósítási technikák vizsgálata. *Módszer:* félig strukturált interjú. *Eredmények:* A kiszámíthatóság, átláthatóság mint érték egyértelműen megfogalmazódott a rendvédelmi munka értékeként, ugyanakkor a nyitás nehézségét, a rendszer külső világ számára merev működését mint akadályozó tényezőt is kiemelték a reintegrációs programok működtetésében interjúalanyaink. Még mindig él az a kép a személyi állományban, hogy a börtön egy olyan speciális zárt világ, amelyben ők is be vannak zárva, az intézmények működésére jellemző, hogy az innovációra való törekvés első elemei megjelentek, ugyanakkor a reintegráció kontra büntetés-végrehajtás dilemmája jól tettenérhető az interjúkban. Az interjúalanyok jelentős százaléka kisebb-nagyobb mértékben tipizálta a fogvatartottakat. Két nagy csoportot különítettek el: a korábban integrált, reintegrálható kisebbség, míg a másik csoportot a soha nem integrált, nem reintegrálható többség alkotta. A reintegráció korlátai között fogalmazták meg az iskolázatlanságot, a munkanélküliséget, a családi háttérrel és tágabb kontextusban a társadalmi előítéleteket. *Következtetések:* Összességében e kutatásunk alapján elmondható, hogy az intézetek részéről elindult egyfajta nyitottság a reintegrációs programok irányába, az ehhez szükséges paradigmaváltás elemei főleg azon dolgozók esetében érhetők tetten, akik már részt vettek reintegrációs programot támogató pályázatban.

Kulcsszavak: reintegrációs program, kriminálpedagógia

BEVEZETÉS

A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának szerepe alapvetően meghatározó bármely – az intézetet, a munkájukat érintő – innovációk esetében: az intézet vezetőinek, a személyi állománynak a hozzáállása közvetve-közvetlenül is befolyásolhatja az adott fejlesztés sikerességét. Több projekt¹ abból a felismerésből indult ki, hogy a fogvatartottakkal foglalkozó szakemberek nagyrészt túlterheltek; a fogvatartottak reintegrációjával kapcsolatos ismeretük nem aktuális, az egy nevelőre jutó fogvatartotti létszám kedvezőtlenül hat szakmai tevékenységükre.²

A személyi állomány komoly szerepkonfliktussal szembesül munkája során, hiszen „a körleteken szolgálatot teljesítő dolgozóknak egyidejűleg kell afféle rendőri/rendfenntartói szerepet betölteniük, ugyanakkor elvárás velük kapcsolatban a tanácsadói, konfliktuskezelői, mediátori teendők ellátása is” (Fiáth, 2015, 11.). A büntetés-végrehajtási intézetek dolgozói és a fogvatartottak közötti viszonyt sajátos „kölcsonös egymásrautaltság” jellemzi (Fiáth, 2015): munkájuk sikeressége nagyban függ a fogvatartottak viselkedésétől, ugyanakkor a személyzet által végzett (pedagógiai) munka minősége befolyásolja a fogvatartottak együttműködési szándékát.

Az utóbbi évtizedekben egyre inkább megerősödött az a szemléletmód, hogy a reintegrációs tisztek (a 2013-ban kiadott Bv. kódex előtt nevelőknek nevezték őket) feladataiba beépült egyfajta terápiás irányultság: „A nevelőnek kiemelt szerepe van a fogva-

tartott megismerésében, problémák kezelésében, melyek főképp a bezártságból, megfosztottságból adódó krízisszerű helyzetek megelőzését és kezelését jelentik. A nevelői megismeréshez szorosan kapcsolódik az írásos véleményalkotás, egyéni vélemények elkészítése, gyakran ad tanácsot családi viszolyokban, zárkán belüli problémák, feszültségek megoldásában.” (Forgács, 2015, 86.) Ez a szerepbővülés kiválóan illeszkedett bele abba a törekvésbe, hogy a biztonsági szempontok mellett a reintegrációra fokozott figyelmet kell fordítani. Ennek érdekében jöttek létre reintegrációs programok, melyek kezdetben arra fókuszáltak, hogy mi nem működik (deficit-modell), majd egyre inkább elterjedt a készség szempontú vagy resztoratív megközelítés (Szabó, 2012). A készség szempontú megközelítés feltételezi, hogy a reintegrációs programnak aktív résztvevője a fogvatartott, a személyes kompetenciafejlesztés mellett a közösség számára is értéket jelentő kárhelyreállításra törekszik (Szabó, 2012).

REINTEGRÁCIÓS PROGRAMOK NEMZETKÖZI VISZONYLATBAN

A reintegrációs programok küldetése nem más, mint hogy minimalizálják a büntetés-végrehajtási intézetekben eltöltött idő negatív hatásait, valamint hogy átmenetet biztosítsanak a fogvatartotti lét és a társadalom között (LeClair és Guarino-Ghezzi, 1997). Világszerte rengeteg reintegrációs program

¹ A fogvatartottak többszagos, társadalmi és munkaerő-piaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje című kiemelt projekt – projektismertető TÁMOP-5.6.3-12/1-2012-0001 URL: http://www.tamop.irm.gov.hu/uploads/TAMOP_5_6_3_Projektismerteto.pdf. Letöltés ideje: 2015. március 3.

² Windt Szandra: *Mediáció és resztoratív igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban (MEREPS), avagy egy nemzetközi projekt tapasztalatainak bemutatása*. URL: <http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Windt%20Szandra.pdf>. Letöltés ideje: 2015. március 3.

indult és került implementálásra különböző büntetés-végrehajtási intézetekben. Általánosságban a reintegrációs programokat három nagyobb fázis alapján lehet megkülönböztetni (James, 2009):

1. programok, amelyek a fogvatartás során kerülnek lefolytatásra;
2. programok, amelyek szabaduláskor segítenek az elkövetőknek kapcsolatba kerülni különböző segítő szolgálatokkal;
3. valamint olyan hosszú távú programok, amelyek a fogvatartott társadalomba történő végleges visszahelyeződését segítik felügyelettel és támogatással.

Típusuk szerint két nagy csoportra oszthatók a programok: az egyik a büntetés-végrehajtási program kategóriája, amely átmenetet igyekszik biztosítani a fogvatartottaknak az intézetből a társadalomba (Seiter és Kadela, 2003). Ide tartoznak többek között az átmeneti otthonok, a reintegrációs őrizet, a munkahelyteremtő programok, valamint egyéb speciális reintegrációs programok. A másik nagy kategória a kezelést célozza meg. Ide sorolhatóak például a függőségeket kezelő programok, az életvezetési tanácsadás, a kognitív viselkedésterápiák, valamint speciális programok szexuális és erőszakos bűncselekmények elkövetőinek. A következőkben bemutatásra és ismertetésre kerülnek a külföldön leggyakrabban alkalmazott programok, és az azok hatékonyságáról készült vizsgálatok.

A – hazánkban is nemrég bevezetett – *reintegrációs őrizet* lehetőséget ad a fogvatartottaknak arra, hogy büntetésük végének egy meghatározott arányát otthonukban ugyan, de állandó felügyelet alatt tölthessék le. A módszer hatékonyságát viszonylag kevés kutatás vizsgálta, az eredmények pedig ellentmondóak. Smith és Akers (1993) a flo-

ridai reintegrációs őrizet programjának keretében 5 évre kiterjesztve mérték fel, hogy a kontrollcsoporthoz képest mekkora lesz a reintegrációs őrizetben elhelyezett fogvatartottak visszaesési aránya. A két csoport között nem volt szignifikáns különbség, így tehát ebben a vizsgálatban a reintegrációs őrizetnek nem volt hatása a visszaesésre. Egy másik, frissebb kutatás Bales és munkatársai (2012) által az előzővel ellentétes eredményeket hozott: a reintegrációs őrizetben lévők közül szignifikánsan kevesebben követtek el ismét bűncselekményt. Fontos azonban megemlíteni, hogy a reintegrációs őrizetből és büntetés-végrehajtási intézetből szabaduló fogvatartottakat nem feltétlenül informatív összehasonlítani a visszaesés szempontjából. Di Tella és Schargrodsky (2013) rámutatott arra, hogy reintegrációs őrizetbe amúgy is azok a fogvatartottak kerülnek, akik alacsony kockázatúnak minősülnek, így a visszaesési arányok közötti különbség eredeztethető a szelekciós folyamatból is. Továbbá, ahogy korábban említésre került, nagyon kevés kutatás történt ezen a területen, és amelyeket lefolytattak, nem kontrolláltak egyéb, a visszaesést jelentősen befolyásoló változókat.

Az *átmeneti házak* nevükből fakadóan egyfajta átmenetet biztosítanak bizonyos elítélteknek: a feltételesen szabadlábra helyezett fogvatartottak itt tölthetik első néhány hónapjukat, más elkövetők pedig büntetésük utolsó részében kerülhetnek ilyen intézménybe (Latessa és Allen, 1982). Ennek elméleti háttere nem más, mint hogy a fogvatartottak fokozatosan kerüljenek vissza a társadalomba, és ugyan folyamatos felügyelet alatt vannak, mégis visszanyerjék autonómiájuk egy részét. Az átmeneti házak egy része biztosít egyéb programokat is, mint drogrehabilitáció, életvezetési tanácsadás, és egyéb, terápiás jellegű szolgáltatásokat

(Latessa et al., 2010). Az átmeneti házak eredményességét kevés tanulmány vizsgálta. Lowenkamp és Latessa (2002) 53 ilyen jellegű program hatékonyságát vizsgálta, azonban az eredmények meglehetősen változóak voltak. Volt olyan program, amely mintegy 30%-os csökkenést eredményezett a visszaesésben, azonban volt olyan is, ahol ennek ellenkezője valósult meg, és 35%-kal nőtt a visszaesés. Egy újabb kutatásban Latessa, Lowenkamp és Bechtel (2009) szintén 54 intézményt vizsgált. Megállapításuk szerint konzisztensen rosszabb eredményeket mutattak azok a fogvatartottak, akiket ilyen intézményben helyeztek el.

A *munkahelyteremtő programoknak* két fajtája van: a külső munkahelyre történő elátvozás, valamint az átmeneti munka. Előbbire általánosságban a fogvatartott büntetésének utolsó időszakában van lehetőség, és az a célja, hogy megtanítsa a fogvatartottakat arra, hogyan kell külső környezetben produktív munkát végezni, és hogy hozzá tudjanak férni némi plusz juttatáshoz a szabadulásukhoz közeledve (Petersilia, 2003). A másik, az átmeneti munka azok számára lett tervezve, akik feltételelesen szabadulnak, és elsődlegesen arra szolgál, hogy átmeneti munkahelyhez jussanak mindaddig, amíg nem találnak stabil munkalehetőséget. Biztosítanak önéletrajzírási és állásinterjúra való felkészülési, valamint egyéb tréningeket is (Redcross et al., 2010). Egy példa erre a New York-i Center for Employment Opportunities (CEO), amely mintegy 2500 feltételelesen szabadlábra helyezett személynek biztosít fizetős munkát. A munkahelyteremtő programok eredményessége változó. Wilson, Gallagher és MacKenzie (2000) 33 ilyen programot vizsgált meg, és arra a következtetésre jutottak, hogy a munkahelyteremtő programok csökkentik a visszaesés valószínűségét. Ezzel

szemben Visser, Winterfield és Coggeshall (2005) 8 programot érintő vizsgálata nem talált szignifikáns különbséget visszaesésben a programban részt vevő és a programban részt nem vevő személyek között.

A terápiás programok között nemzetközi viszonylatban a kognitív-viselkedéses megközelítések mutatják a legígéretesebb eredményeket. Jelen esetben nem beszélhetünk egy egységes standardizált módszerről (McGuire, 1996): a kognitív viselkedésterápia (CBT) sokkal inkább módszerek összessége, amely mindig úgy van kialakítva, hogy az adott célcsoportra vagy problémára fókuszáljon (büntetés-végrehajtási területen pl. agressziókezelés, szexuális bűnelkövetők, drogrehabilitáció). Ide tartozhatnak a szociális készségfejlesztő tréningek (modellezés, szerepjáték, majd visszajelzés), a szociális problémamegoldó tréningek, a racionális-érzelmi viselkedésterápia, valamint a kognitív képességfejlesztő program. Ez utóbbi más néven a Reasoning and Rehabilitation (R&R: Ross et al., 1988), melyet különböző neveken ugyan (pl. az Egyesült Királyságban: Straight Thinking on Probation; STOP; Raynors és Vanstone, 1996), de világszerte alkalmaznak. A CBT hatékonyságát rengeteg tanulmány vizsgálta. Pearson és munkatársai (2002) 69 hatékonyságvizsgálat eredményeit összesítve arra a megállapításra jutottak, hogy a kontrollcsoportokhoz képest átlagosan 30%-kal csökkent a visszaesés. Egy másik metaanalízisben Wilson és munkatársai (2005) 20 tanulmányt vizsgálva hasonló, 20 és 30% közötti csökkenést találtak.

A *szexuális bűnelkövetőkre* külön programok specializálódnak. Nemzetközi szinten rengeteg különböző terápiás alkalmazás született, melyek hatékonysága változóan mondható. Az egyik legátfogóbb és legkiterjedtebb hatékonyságvizsgálatot Lösel és

Schmucker (2005) végezte el. Metaanalízisben összesen 69 független, szexuális elkövetőknek tervezett program eredményeit hasonlították össze, amelyekben összesen 22 181 fő vett részt. A programokban részt vevők közül 37%-kal kevesebben estek vissza azokhoz képest, akik nem vettek részt ilyen programban. Típusaik alapján elmondható, hogy az organikus jellegű kezelések (kasztráció, hormonális beavatkozás) hatékonyabbak, mint a pszichológiai programok. Ez utóbbiak közül a kognitív viselkedésterápiák bizonyultak a leghatékonyabbnak, míg a nem viselkedésalapú terápiáknak nem volt szignifikáns hatása a visszaesésre.

A Mindfulness-alapú stresszcsökkentő program (Mindfulness Based Stress Reduction, MBSR) egy intenzív, 8 hetes mindfulness (tudatos jelenlét) tréning, amely eredetileg Dr. Jon Kabat-Zinn nevéhez fűződik (1990). Eredeti célja az volt, hogy olyan betegeknek nyújtson boldogulási lehetőséget, akik intenzív fizikai fájdalmakat élnek át, krónikus betegségekben szenvednek, vagy pedig nehéz érzelmi helyzetben vannak. Azóta az alkalmazási lehetőségek kiterjedtek, és a program szerte a világon elterjedt. A program olyan fenntartott nemreaktív meditációt és egyéb gyakorlatokat foglal magába, amelyek a jelen pillanatra fókuszálva megnövelik a mentális folyamatokkal kapcsolatos tudatosságot (Grossman et al., 2004). A jelenre való fókuszálás miatt a múlttal és jövővel kapcsolatos aggodalmak csökkennek, növekedik a figyelmi kapacitás, valamint javul a megküzdési képesség (Kabat-Zinn, 1993; Teasdale, 1990). Büntetés-végrehajtási területen hatékonyságuk bi-

zonyított: Shonin, Van Gordon, Slade és Griffiths (2013) metaelemzése kimutatta, hogy az MBSR programok csökkentik az agressziót, a negatív érzelmeket és az addikciós tüneteket, ezzel szemben pedig növelik az önbi-zalmat és az optimizmust, valamint a relaxációs képességeket.

REINTEGRÁCIÓS PROGRAMOK VIZSGÁLATA MAGYARORSZÁGON

Hazánkban is komoly előrelépések történtek a reintegráció területén: a büntetés-végrehajtási intézetek a fogvatartottak reintegrációja érdekében egyre tudatosabban szerveznek programokat. A 2013. évi CCXL. törvény (Bv. kódex) kiemelten hangsúlyozza a reintegrációs programok szervezésének szükségességét, melyek „az elítélt munkaerő-piaci integrációjának elősegítését, a befogadást megelőző életkörülményeiből, életviteléből eredő hátrányok csökkentését, személyisége és szociális készségei fejlesztését célzó reintegrációs programok, foglalkozások”.³ Ezen elvárásnak már korábban is igyekeztek megfelelni a büntetés-végrehajtási intézetek, melyek a rendszerváltás óta törekednek beépíteni működésükbe a reintegráció eszközeit, így például a munkavégzést, az oktatást, a sport- és kulturális programokat, a terápiás foglalkozásokat, a vallásgyakorlást, a családi kapcsolatokat támogató programokat. A reintegrációs programok szervezése során egyértelművé vált, hogy „olyan komplex prevenciós megközelítésre van szükség, amely mind a kilépésben szerepet játszó lélektani folyamatokat, mind a kilépést elősegítő

³ 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról. URL: http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=165860.254754. Letöltés ideje: 2016. július 21.

társadalmi feltételek megteremtését támogatja. Ez a folyamat már a börtön falain belül meg kell hogy kezdődjék pszichológiai rehabilitációs programok és a későbbi visszailleszkedést segítő oktatás, képzés és egyéb reintegrációs célú programok formájában.” (Borbíró és Szabó, 2012). Ezt a szemléletmódot képviselte a TÁMOP 5.6.3-as projekt, mely országosan egységes alapelvek mentén megvalósítható reintegrációt segítő szolgáltatásokat kívánt biztosítani az ország összes büntetés-végrehajtási intézetében. A fogvatartottak, az előzetes letartóztatás alatt álló személyek, valamint a kényszergyógykezelték számára személyiség- és kompetenciafejlesztő, valamint képzési és utógondozási programot szerveztek. Ezen túl a projekt rész célként fogalmazta meg a fogvatartotti célcsoporttal foglalkozó szakemberek felkészítését is.⁴ Jelen tanulmányunkban e projekttel kapcsolatos kutatás eredményeit mutatjuk be. Két területre fókuszáltunk írásunkban: egyrészt a projektben részt vevő személyi állomány fogvatartottakkal kapcsolatos nézeteire, másrészt a reintegrációval kapcsolatos véleményükre.

Hazánkban viszonylag kevés kutatás született a börtönökben zajló reintegrációs programok minőségéről, hatékonyságáról, valamint a büntetés-végrehajtásban dolgozókról. E kutatások közül is kiemelkedik két egymással párhuzamos kutatás. Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szubjektív reszocializációs esélyek című kutatása a fogvatartottak szemszögéből vizsgálta a reintegráció lehetőségeit (Albert, 2015). 35 éven aluli, rövid ítélettel (max. 3 évig terjedő szabadságvesztés) rendelkező férfiakat kérdeztek

meg arról, hogy milyen esélyeik és lehetőségeik vannak a társadalomba való beilleszkedésre, milyen gátló és segítő tényezőkkel kell szembesülniük (Albert, 2015). Az Országos Kriminológiai Intézetben (OKRI) végzett kutatás során Borbíró Andrea és Szabó Judit a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben alkalmazott reintegrációs és rehabilitációs programokat elemezték. A jogszabály-, dokumentumelemzés mellett fókuszcsoporthoz beszélgetéseket és félig strukturált interjúkat készítettek a személyi állománnyal. E két kutatás szinte azonos eredményt kapott: „A szabadításra felkészítés és utógondozás fázisát egyöntetűen problémásnak látta a kutatásban megkérdezett személyi állomány és a fogvatartottak is, sem a gyakorlati megvalósítás, sem az elméleti keretek nem megfelelőek.” (Albert és Bíró, 2015, 144.)

A személyi állomány attitűdjének vizsgálatával Rózsa Sándor foglalkozott, aki 2015-ben megjelent kérdőíves kutatásában azt vizsgálta meg, hogy mi jellemző az általános elégedettségre, amelyet a személyes, társas és vállalati tényezőkkel összefüggésben elemzett (Rózsa, 2015). E kutatáshoz kapcsolódik az általunk végzett elemzés, mely más módszertannal és eltérő hangsúllyal ugyan, de szintén a személyi állományra fókuszált.

A KUTATÁS MÓDSZERTANI HÁTTERE

A kutatás *célja* a büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának (a fogvatartottakkal közvetlenül érintkező állománytagok) a fogvatartottakkal kapcsolatos nézeteinek,

⁴ A fogvatartottak többszoros, társadalmi és munkaerő-piaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje című kiemelt projekt – projektismertető TÁMOP-5.6.3-12/1-2012-0001 9. o. URL: http://www.tamop.irm.gov.hu/uploads/TAMOP_5_6_3_Projektismerteto.pdf. Letöltés ideje: 2015. március 3.

a kommunikációs eszközök, motivációs, mozgósítási technikák vizsgálata.

Kutatási témáink feltárására félíg strukturált interjúk készültek, melyek főbb tematikus pontjai a teljes minta esetében nagyjából azonosak voltak. Mindegyik interjú *jégtörő kérdésekkel* kezdődött: az interjúalanyokat a saját, személyes életút mellett az intézet rövid bemutatására kértük meg. Ezt követően a *fogvatartottakról kialakított képről* kérdeztük, a társadalomba való visszailleszkedés esélyeiről, a támogató és gátló tényezőkről érdeklődtünk. Az interjúvázlat adta a beszélgetés vezérfonalát, ugyanakkor az interjú készítőik lehetőséget biztosítottak arra is, hogy az interjúalanyok a kérdéssortól eltérő problémakörökre is rámutathassanak.

Az interjúkat 2014. november – 2014. december között vettük fel a kutatásban részt vevő intézetekben. Az interjúk átlagosan 1,5 órás időtartamúak voltak. Előzetes engedély alapján rögzítésre kerültek a beszélgetések, melyeket szó szerint begépeztünk. Az interjúk felvételekor biztosítottuk az interjúalanyokat arról, hogy amit mondanak, nem lesz beazonosítható, az általuk elmondottakat csak és kizárólag kutatási célból használjuk fel. Ebből is adódik, hogy az eredmények közlésekor nem jelezzük azt, hogy mely intézményekről van szó, inkább egy általános kép kialakítására törekedtünk. A kutatáshoz az engedélyt a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága adta meg. Az interjúk készítői a Foresee Kutatócsoport kutatói közül kerültek ki, akik nem álltak függelmi viszonyban a büntetés-végrehajtási intézetekkel, ugyanakkor ismerik a börtönvilágot, annak hierarchikus működését.

Az elemzés során elsőként az interjúkat olvastuk át, ezt követően az elemzési szempontrendszer került kidolgozásra az olvasottak, a kutatási terv és az interjúvázlatok alap-

ján. A következő lépés a szövegek kategorizálása volt. Az alábbi tematikai blokkokat határoztuk meg:

- az interjúalany szakmai identitása, pályaszocializációja;
- a börtönvilág jellegzetességei;
- fogvatartottakról kialakított kép;
- társadalmi reintegráció:
 - gátak
 - segítségnyújtási lehetőségek.

A kutatásban összesen 35 fő vett részt, akik kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy az intézetek parancsnokai, nevelői, felügyelői mellett a TÁMOP szakmai vezetői is szót kapjanak. Tisztában vagyunk azzal, hogy gyakran a vezetők jelölik ki az interjúalanyokat, a függőségi viszonyok, a megfelelni vágyás, a szolgálati titoktartási kötelezettség is befolyásolhatták az interjúalanyok nyitottságát. Tapasztalataink szerint kevésbé tértek ki a rendszerszerű ellentmondásokra.

Iskolai végzettségüket tekintve a mintában szereplők között többen (16 fő) megemlítették, hogy felsőfokú végzettséggel rendelkeznek: közöttük négyen pedagógusképzésben, ketten szociális képzésben tanultak, míg rendőrtiszti főiskolán 8 fő végzett. A többéves, már-már évtizedes tapasztalattal bíró személyek mellett a néhány éve a büntetés-végrehajtásban dolgozók is bekerültek a mintába. Heterogén volt a megkérdezettek csoportja: a vegyészmérnöktől kezdve a szociális munkáson át a pedagógusig sokféle végzettségű személy megtalálható.

A KUTATÁS EREDMÉNYEI

Az interjúalanyok szakmai identitása

A szakmai identitás kialakulása az egész életpályán át tartó folyamat, amelyet alapvetően meghatároznak a munkavégzés során szerzett tapasztalatok, a szakmai ismeretek és készségek elsajátítása (Ritoók, 1995), a siker és a kudarc hatása – különösen így van ez a büntetés-végrehajtás területén. A kutatásunkban részt vevőkre – ahogy az fentebb is olvasható – a sokszínűség volt jellemző mind életkor, mind iskolai végzettség tekintetében. A több éven át a büntetés-végrehajtásban dolgozók mellett pályakezdő nevelők, felügyelők is részt vettek a kutatásban.

Az interjúkban kitértünk arra, hogy milyen háttértényezők határozták meg pályaválasztásukat. Leginkább a „kényszer” hozta ide interjúalanyainkat, 8 fő jelezte, hogy korábbi munkahelye megszűnt, és csak itt kapott állást, de „nem bántam meg. Ez egy biztos munka. Ha betartjuk a szabályokat, akkor ez biztos hely. Itt ez ritka, meg kell becsülni.” Négy fő még az 1990-es években a biztos megélhetés miatt lépett erre a pályára, ugyanakkor az anyagiak mellett a hivatástudat is érzékelhető több interjúalany válaszában: „Mikor egyetemre jártam, akkor a gyermekvédelemmel kapcsolatos kurzusokat meg kriminológiával kapcsolatos kurzusokat is hallgattam, és az egyiknek a teljesítési követelménye az egy börtönlátogatás volt és ez volt az első börtön, ahova én betettem a lábamat az életbe. Nekem ez annyira megtetszett, hogy úgy gondoltam, hogy ez lesz a hivatásom.” A kényszer, az elhivatottság mellett érdekes jellegzetességgént jelennek meg a „büntetés-végrehajtási dinasztiák”, több interjúalanyunk kiemelte, hogy felmenői között rendvédelmisek vannak, szinte kike-

rülhetetlen volt a sorsa, hogy börtönben helyezkedjen el: „Családi indíttatásunk nekünk ennél komolyabb, már a nagyapám is a rendészethél dolgozott anno, még a második világháború előtt. Apám is közel 40 évig dolgozott a bv-ben, volt egy dinasztikus jelleg a családban, hogy rendészeti szerveknél dolgoznak az ősök. Még a feleségem családjánál is jelentős számban találhatók katonatisztek, büntetés-végrehajtási szakemberek. Így alakult, nyilván a gyermekeim és a feleségem is ezen a területen dolgoznak. Van a családban rendőr, katasztrófavédelmi szakember, büntetés-végrehajtási szakember. Az egész paletta le van fedve.”

Bár szinte mindegyik interjúban megjelent, hogy mennyire nehéz munkát végeznek, mégis – kevés (4 fő) kivétellel – érzékelhető volt elhivatottságuk, a rendvédelmi munka jellemzőivel való azonosulás: „Nekem tetszik ez a parancsuralmi rendszer, főleg akkor, ha mindenki betartja, mindenki egyenlő. Tetszik, amikor megmondják, hogy mit kell csinálni.” – a kiszámíthatóság, átláthatóság mint érték egyértelműen megfogalmazódott a rendvédelmi munka értékeként, ugyanakkor a nyitás nehézségét, a rendszer külső világ számára merev működését mint akadályozó tényezőt is kiemelték. Az, hogy mennyire elhivatottak az itt dolgozók, igen nagy mértékben függ az adott intézmény légkörétől, ahogy arra Rózsa Sándor is felhívta a figyelmet: „Az elvárásoknak megfelelően az elégedettség magas együttjárást mutatott az elkötelezettséggel, a nyílt és jól működő intézeti kommunikációval, a munkahelyi vezetéssel való elégedettséggel, a karrierépítési lehetőségek világosságával és tisztaságával. Ezzel szemben a következetlen utasításokkal, a munkahelyi stresszel, a terhelés mértékével és a szerepkonfliktussal meglehetősen szoros negatív együttjárások adódtak.

A viszonylag magas együttjárások azt tükrözik, hogy az általános elégedettséget a tágabb szervezeti tényezők, a közvetlen munkatársi kapcsolatok és az egyéni stresszkezelés jellemzői erősen befolyásolják.” (Rózsa, 2015, 32.) Interjúalanyaink is árnyaltan elemezték a rendszer működését, ugyanakkor mindannyian egyetértettek abban, hogy a külső világ felé nyitás egyre inkább jellemzi az intézeteket.

A szakmai identitás fontos része a továbbképzés kérdése, mely főleg a nevelők és a vezetők körében jól tettenérhető: többen a BA szintű képzést követően mesterképzésen vettek részt, illetve megszerezték az ún. rendészeti szakvizsgát, ugyanakkor a középfokú végzettségű egyének kevésbé hangsúlyozták pályaszocializációjuknál a képzés iránti igényüket. A továbbképzésekre rendszerint vonakodva mennek az állomány tagjai – a parancsnoki, vezetői interjúk szerint –, emögött nemcsak a motivátlanság húzódik meg, hanem az is, hogy gyakran saját szabadidő terhére mentek el. Ugyanakkor „*aztán, amikor végigcsinálták, nagyon tetszett nekik, kérdezték, mikor lesz újra. Látták, hogy ez nem rossz. Vannak stresszkezelő helyzetmegoldások. Párnapos tréningekre küldünk kollégát, hazajönnek, ki vannak cserélődve, kipihenve. Ott nagyon sokat kapnak szakmailag is a szituáció helyzetgyakorlatok során.*” A képzéssel szembeni ellenállás egyik legfőbb okaként a leterheltséget említették meg, mely több szinten is megjelenik: egyrészt az egy nevelőre jutó fogvatartotti létszámban, másrészt a túlórák számában is.

Jól látták interjúalanyaink a leterheltségből adódó problémákat: a személyzet kiegészítését, a stresszel kapcsolatos megküzdési stratégiákat, a bv-sek egészségügyi állapotát: „*Érzékenynek kell lenni erre a típusú munkára, enélkül nem lehet itt dolgozni. Le kell*

vetni az előítéleteket. Minden fogvatartottal másképp kell beszélni, gondolkodni kell az ő fejével, hogy meg tudják oldani a problémáját. Aki nem bírja ezt a munkát, az nem marad sokáig, mert felemésztődik. Tehát nem nézhetjük azt, hogy ki miért van bent. Ez nem lehet a szakma kiindulási pontja. Mert ez nem lombrózós dolog, hogy te ezért vagy bent, akkor veled ezt és ezt kell csinálni. Nem szabad előítéleteknek lennie, hogy ez befolyásolja a munkáját. Ez a munka idegileg nagyon leterhelő. Elfogadom, hogy ne legyenek kedvezményeik azoknak, akik itt dolgoznak, de fogadja el a társadalom, hogy aki 20 évet itt lenyomott, az tönkremegy. A kollegák jelentős része 55-65 év között meghal. Szív- és érrendszeri betegségekben, a stressz miatt. Lehet irigyelni azt a kordkezelményes nyugdíjat, amit most már elvettek tőlünk, de jöjjön ide bárki dolgozni a körletre, 140 bűnöző közé napi 12 órában.” A fogvatartottakkal közvetlen kapcsolatban lévő dolgozók munkájuk jellege miatt kiemelten veszélyeztetett csoport a kiegészítő szempontjából, ahogy arra Boros és Csetneky is rámutattak: „*a pszichoszomatikus megbetegedések gyakori előfordulása összefügg az állomány szorongásával és a túlterheltségből adódó fáradtsággal, a pihenés és oldódás hiányával*” (Boros és Csetneky, 2002, 227.). A stressz és a kiegészítés megelőzése érdekében egyértelműen javasolt a képzés, továbbképzés, tréning, ennek jelentőségét interjúalanyaink is felismerték: azok, akik már vettek részt mentálhigiénés képzésen, szinte kivétel nélkül megemlítették a munkatársak mentális gondozásának, támogatásának szükségességét, míg azok, akik nem rendelkeztek ilyen irányú tapasztalatokkal, kevésbé foglalmazták meg a képzések fontosságát, a mentálhigiénés segítségnyújtás lehetőségeit.

A börtönvilág jellegzetességei

A börtön bemutatására vonatkozó kérdéseinkre nemcsak a konkrét büntetés-végrehajtási intézetek jellegzetességeire tértek ki, hanem általában a börtönvilág jellegzetességeit is taglalták. A legfőbb jellemzőként fogalmazták meg a zártaságból adódó feszültségeket, nehézségeket, a nagy fogvatartotti létszámot, a személyzet leterheltségét. Ez szinte teljesen összhangban van a Rózsa Sándor által kapott eredményekkel, hiszen ott a 30 lehetséges probléma közül másodikként fogalmazták meg a létszámhiányt és a nem arányos terhelést: „30. Egy-egy körletre túlságosan kevés felügyelő, szociális segédelőadó és nevelő jut, ugyanakkor a feladatokat erre való tekintet nélkül végre kell hajtani. A kitöltők 70,1%-a érezte az állításban megfogalmazott létszámhiányt és az ezzel nem arányos terhelést jelentős problémának.” (Rózsa, 2015, 36.) Ugyanakkor interjúalanyaink kiemelték azt is, hogy elmozdulás történt pozitív irányba: „Nyilván törekszik az ország arra, hogy uniós elvárásoknak megfelelő elhelyezési formák legyenek a magyar büntetés-végrehajtásban is, amit mondtál, hogy egy négyzetméterre jutó fogvatartott száma ne haladja meg azt, ami elő van írva. Nagyon sok bv intézetben törekednek, pályáznak, építkeznek, állami fenntartású alapvetően, de férőhelybővítés legyen. A szakmai feladatok ellátása, meg az ott dolgozó állomány képzettségén, hozzáállásán múlik, amit csak ilyen és hasonló programokon keresztül lehet elérni.” Egyre többen felismerték, hogy az előrelépés egyik útja a pályázás, amely azonban – ahogy erre az egyik interjúalany felhívja a figyelmet – külön szakma, azaz a feladatkör további bővülését fogalmazták meg, mely az amúgy is leterhelt állomány terheinek növelését vonja maga után.

A másik fő jellegzetesség, amit kiemeltek, hogy milyen nagy különbség van pedagógiai szempontból az előzetes ház és a letöltőház között a reszocializáció szempontjából: az előzetes házban jóval korlátozottabbak a lehetőségek, nehezítettek a körülmények hosszú szakmai programok végrehajtására, az ítélet előtt álló személy feszültsége is kedvezőtlen helyzetet teremthet – ezzel szinte mindannyian egyetértettek.

Fontos elemként jelent meg a férfiak és nők közötti különbségtétel: a nőket, illetve a fiatalkorúakat még mindig nehezebb csoportnak gondolják – egyik interjúalanyunk kifejezetten hangsúlyozta, hogy a női fogvatartottakra való odafigyelés még inkább szükséges lenne: *„Nem gondoltam volna, hogy a nőkkel ilyen nehéz. A nők nehezen viselik a bezártságot. Családjuk hiányzik nekik. A férfi könnyebben viseli a híreket otthonról egy levélben, mint egy nő. Azoknak minden bajuk lesz egy hírtől, hogy beteg a gyerekekük kint. Másképp élnek meg a benti időt és azt, mi lehet kint.”*

Összességében elmondhatjuk, hogy még mindig az a kép él a személyi állományban, hogy a börtön egy olyan speciális zárt világ, amelyben ők is be vannak zárva, ugyanakkor nem mondják ki egyértelműen, hogy nehezebb lenne munkavégzésük, mint a civil szférában. Azon intézmények képviselői, amelyek korábban részt vettek pályázatokban, jól láthatóan elfogadták a büntetés-végrehajtási intézetek elmozdulását a civil szféra felé, számukra egyértelműen megjelent az innovációra való törekvés mint érték, ugyanakkor a pályázati tapasztalatokkal nem rendelkezők közül többen megfogalmazták, hogy a börtönnek elsődleges feladata a szabadságmegvonás büntetésének végrehajtása, másodsorban a börtönártalmak csökkentése a cél: a reintegráció kontra büntetés-végrehajtás

dilemmája jól tettenérhető az interjúkban. A korábban már említett kérdőíves kutatásban is hasonló dilemmák láthatók, itt azonban a foglalkoztatási csoportok mentén történő differenciálódás volt megfigyelhető: a neveléssel, a fogvatartottak reintegrációjának és mentális jóllétének elősegítésével megbízott dolgozókra, vagyis az ún. treatment-személyzetre inkább a paternalisztikus attitűd volt jellemző, míg a custody személyzetnél (az intézet biztonságos működését biztosítók, pl. körletfőfelügyelők, körletfelügyelők) az autoriter attitűd volt jobban szemmel látható (Rózsa, 2015). Rózsa Sándor azonban arra is rámutatott, hogy a paternalisztikus attitűd nem érvényesül a fogvatartotti populáció egészére, csak azoknál tartják ezt elképzelhetőnek, akik hajlandóak a büntetés-végrehajtás játékszabályai szerint viselkedni (Rózsa, 2015).

A FOGVATARTOTTAKRÓL KIALAKÍTOTT KÉP

A huszadik század utolsó harmadában megfogalmazódó ismeretelméleti elképzelések is elsősorban a konstruktivizmusról adnak mo-

dellt a belső elképzelések, a hitek, a megkonstruált tudás aktív, a megismerési folyamatokat lényegileg meghatározó szerepének értelmezésére (Lodhi és Coakes, 2012). Az, hogy miként gondolkodunk egy adott csoportról, igen nagy mértékben befolyásolja pedagógiai tevékenységünket, céljainkat, a kiválasztott nevelési módszert. Éppen ezért is fontos megvizsgálni, hogy mit gondolnak interjúalanyaink a fogvatartottakról.

Az interjúalanyok jelentős százaléka kisebb-nagyobb mértékben tipizálta a fogvatartottakat. Itt is tettenérhető az a két nagy csoport, melyet a korábbi kutatásban elkülönítettek (Pálínkó, é. n.): a korábban integrált, reintegrálható kisebbség, míg a másik csoportot a soha nem integrált, nem reintegrálható többség alkotta. E csoportosításnál mi is az *1. táblázatban* látható jellemzőkkel találkoztunk, és zárójelben jeleztük, hogy hány említés történt az adott jellemzőre.

Jól látható, hogy a reintegrálás feltételei között a motivációt, a munkavállalást, a családi hátteret, valamint az iskolázottságot sorolták fel interjúalanyaink. Az interjúk alapján a visszaesőket sorolhatjuk a nem reintegrálható, míg az első bűncselekményeseket a reintegrálható csoportba: egyértelműen látható,

1. táblázat. Fogvatartotti ideáltípusok

Korábban integrált, reintegrálható	Korábban nem integrált, nem reintegrálható
vissza akar illeszkedni (29)	nem akar beilleszkedni (28)
rendezett családból érkezik (23)	börtönkarrierre szocializálódott, kriminalizálódott vagy rosszul működött család (18)
nincs, vagy szakít bűnelkövetői környezetével (12)	nem akar, vagy nem tud szakítani bűnelkövetői környezetével (17)
iskolázott, tanul (18)	analfabéta, nem tanul, alacsony iskolázottságú (22)
keres és talál is munkát (25)	nem talál, nem is akar munkát (24)
mentálisan jó állapotban van (13)	rossz mentális állapotú (18)
igényei, vágyai reálisak (12)	igényei, vágyai túlzók, irreálisak (12)
nem erőszakos, nem életellenes bűncselekményt követett el (8)	erőszakos, életellenes bűncselekménnyel került be (19)
szociális kapcsolatok működnek (16)	peremhelyzetre kerülés, szűk kapcsolati háló (25)

hogy az előbbi csoportot már-már teljesen „leírták” néhányan (5 fő): „Nagy része sunyi és kétszínű, nem lehet benne megbízni. Kint loptak, csaltak, hazudtak, ezt itt is továbbvisszik. Lehúznak, akit tudnak. Akinek ez a mentalitása itt, az nem fog megváltozni kint sem. Ők a visszaesők, többszörösen visszaesők. Mi nem tudjuk őket átnevelni, erre már a nagy emberek is rájöttek, ezért nem neveleik leszünk, hanem reintegrációs tisztak. A világba próbáljuk őket visszavezetni. Az első bűntényesek mások. Ők rájönnek nagyrészt, hogy ez nem jó, amit tett, az rossz. Velük könnyebb dolgozni, látom rajta, hogy megbánta, sir. Nem mind őszinte, ezt már érzékelem.”

Az egyik interjúalanyunk igen differenciáltan kezelte a fogvatartotti csoportokat, az alábbi kategóriákat fogalmazta meg, melyek – ha nem is ennyire kidolgozottan – más interjúkban is tettenérhetők voltak:

A „balekok” csoportjába azokat lehet sorolni, akik „rossz időben és helyen rossz döntést hoztak”.

A második nagy csoportot a *megélhetési bűnözők* alkotják, akik – interjúalanyaink véleménye szerint – a rendszerváltás nagy vesztesei: a megszűnt munkahely, a munkásszálások megszűnése a teljes kilátástalanságot hozta, amiből nehéz kilépni.

A harmadik csoportot a *kőkemény, maszszív gengszterek* alkotják: milliós csalások, sikkasztások, bankrablások elkövetőire gondoltak itt interjúalanyaink.

A negyedik csoportba azokat lehet sorolni, akik *már erre szocializálódtak*: nem látta a szülőjét sem dolgozni, a család „nem figyelte rá”.

A fogvatartotti csoport korfáját is szóba hozták: több intézmény képviselője kiemelte, hogy egyre fiatalabb a fogvatartotti populáció, míg a 90-es években 35–50 év közöttiek

voltak inkább fogvatartva, a jelenlegi átlagéletkor az egyik büntetés-végrehajtási intézetben az interjúalany szerint 25 vagy 26 év. Mindezek az adatok azonban ellentmondanak az országos adatoknak. 2016-ban a fogvatartottak részletes életkori megoszlása az alábbiak szerint alakult (*Börtönstatisztikai Szemle*, 2016, 4.).

2. táblázat. Fogvatartottak életkori megoszlása

Életkor szerinti megoszlás		
Életkori csoportok	Fő	%
16 évesnél fiatalabb	8	0,04
16–18 év	206	1,15
19–24 év	2586	14,43
25–29 év	2738	15,28
30–39 év	5497	30,69
40–49 év	4541	25,35
50–59 év	1789	9,98
60 évesnél idősebb	544	3,03

Tovább elemezve az országos adatokat, érdemes kiemelni, hogy 1995-höz képest 31,2 évről 36,5 évre növekedett az átlagéletkor, tehát az interjúalanyaink tapasztalataival ellenkező problémákat jeleznek az adatok: a 60 év feletti aránya több mint két és félszeresére nőtt az elmúlt 20 évben (*Börtönstatisztikai Szemle*, 2016, 4.). Interjúalanyaink 78%-a szerint az idősebb fogvatartottakkal jóval könnyebb dolgozni.

Bár többen kategorizálták a csoportokat, ugyanakkor ki is emelték, hogy mindenkinek segíteni kell úgy, hogy az megfeleljen a 21. századi elvárásoknak. Igen érett gondolkodásra utal az a válasz, amikor az egyéni fejlesztés szerepét hangsúlyozzák ki: „Minden embert külön kell nézni” – bár ennek megvalósítására még a körülmények nem biztosítottak, de az erre való törekvés egyértelműen megfogalmazódott az interjúk 80%-ában.

Új problémaként jelent meg a drogosok számának növekedése: míg a szegényebb régióban még mindig rovarirtó szerekről és festékdóról beszélünk, addig Budapesten a kábítószerpiac kitágulása a fogvatartottaknál is érezteti hatását interjúalanyaink elmondása alapján. Ezek az adatok nagyjából összezsengenek egy 2012-ben készült, regionális lefedettséggel rendelkező kutatás eredményeivel, mely többek között vizsgálta a megkérdezett fogvatartottak (852 fő) szerhasználati jellemzőit is. „A mintába került fogvatartottak 49,7%-a saját bevallása szerint fogyasztott már életében valaha valamilyen kábítószer/új pszichoaktív szert. A legtöbben kannabiszszármazékot fogyasztottak (35,5%), amit az amfetaminszármazékok (27,6%), az ecstasy (26,9%), a kokain (18,7%), illetve az LSD (12,9%) követett. Emellett a fogvatartottak körében mérhető volt az új pszichoaktív szerek megjelenése is, a leggyakoribb közülük a mefedron volt, amelyet a megkérdezettek 12,6%-a fogyasztott már valaha életében.”⁵

További nehezítő körülményként fogalmazták meg a jogtudatosság megjelenését: a jogok és kötelességek előtérbe kerülésével megnehezült a munka, kialakult egy viszonylag „jogérzékeny fogvatartotti kör. Nekik van kis pénzük, jogi támaszuk. Van kis sütnivalója. Ők bátran nekirontanak a rendszernek, akár az állam rovására is.” A jogok és kötelességek dilemmája rendszerint visszatérő kérdéskör – a jogállamiság egyfajta kiszolgáltatottságot is okozhat a nevelőknek, hiszen nekik akkor is szükséges biztosítani a fogvatartott jogait, ha ő egyáltalán nem együttműködő. A büntetés-végrehajtási intézetekben rendszeresen megjelennek jogvédő szerve-

zetek (például a Helsinki Bizottság). Az Országgyűlés 2011. október 24-én fogadta el a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni ENSZ-egyezményt a 2011. évi CXLI. törvénnyel. Ennek értelmében az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala jogosult arra, hogy felkeresse a büntetés-végrehajtási intézeteket, ahol a fogvatartás körülményeiről tájékozódhat mind a fogvatartottaktól, mind pedig a személyi állománytól. Ezekről a látogatásokról jegyzőkönyv készül, melynek alapján mindenki számára hozzáférhető jelentések készülnek. A 2015-ben megjelent jelentésekben komoly kritikák fogalmazódtak meg,⁶ melyekre interjúinkban is reagáltak: „Értem én, hogy vizsgálandni kell, de itt gyakran kiragadott helyzetek fogalmazódnak meg. Ezzel pedig az én jogaimat sértik meg, azzal pedig senki sem foglalkozik.”

A társadalmi integráció gátjai

A zárt intézeti nevelés egyik legfontosabb célja a fogvatartottak társadalomba történő visszaillesztése, reintegrációja. Ennek azonban számos gátja van, amelyekről igen részletesen beszámoltak beszélgetőpartnereink. Az egyik legfőbb problémát a *társadalom működési zavarai*ban látták: a rendszerváltás hatásai egyértelműen megjelentek az okok között, ugyanakkor érdekes módon a jelenlegi gazdasági válság nem kapott olyan nagy mértékben szerepet, mint ahogy az az elvárásaink között szerepelt.

Ha a tágabb társadalmi tényezőkből indulunk ki, akkor a *társadalom intoleranciáját* lehet megemlíteni az interjúk alapján. A társadalom vagy nem akar tudomást venni a fogvatartottakról, vagy a bűnbakképzés

⁵ http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/EMCDDA_jelentes_2015.pdf. Letöltés ideje: 2016. augusztus 20.

⁶ Lásd részletesebben: <https://www.ajbh.hu/opcat-jelentesek-2015>.

3. táblázat. Fogvatartottak iskolai végzettsége

Iskolai végzettség (%)	2010			2015		
	Teljes minta	Férfi	Nő	Teljes minta	Férfi	Nő
Analfabéta	1,02	0,88	2,93	0,74	0,63	2,14
Kevesebb mint 8 osztály	27,48	27,21	30,50	11,63	11,19	17,25
Általános iskola	46,28	46,41	44,42	58,32	58,58	55,11
Szakiskola	14,94	15,52	6,61	16,13	16,87	6,64
Érettségi	7,71	7,56	9,71	9,57	9,34	12,37
Egyetem/főiskola	2,57	2,40	4,81	2,50	2,31	4,89
N.a.	0	0	0	1,12	1,08	1,60

mechanizmusának áldozatai lesznek, vagy pedig médiahírként tekintenek rájuk.

A társadalom befogadása attól is függ, hogy milyen bűncselekmény elkövetése miatt került valaki börtönbe. Ha közeli ismerős, családtag, akinél ismerjük a bűnelkövetés körülményeit, megbocsátóbbak vagyunk; szintén könnyebben befogadja az egyént a társadalom, hogyha bűncselekménye „nem olyan vészes”: *„Ha nem közvetlen rokon volt, vagy nagyon szoros barátság, ahol ő tudja, hogy miért ült, és esetleg egy közúti baleset okozása, és tisztában van vele, hogy miért ült, akkor ő könnyebben fog segíteni, akinek van társadalmi háttere annak mindenképp könnyebb, akinek nincs annak viszont nagyon nehéz, még egyébként is, nemhogy ilyen múlttal.”*

A társadalmi reintegráció egyik legfőbb gátló tényezője a dolgozók szerint, hogy *nem tudnak hol elhelyezkedni*, ami mögött több tényezőt is felsoroltak. Az egyik legfontosabb oka munkanélküliségüknek az iskolázatlanságuk. Bár jelezték, hogy nőtt azoknak az aránya, akik magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, de még mindig jellemző a funkcionális analfabétizmus, a szakma hiánya. Ezt az adatot alátámasztják az országos adatok is, melyeket a 3. táblázatban közlünk (*Börtönstatistikai Szemle*, 2016, 15.).

A fenti adatok arra utalnak, hogy bár csökkent az analfabéták és a kevesebb mint

8 osztályt elvégzők száma, azonban az általános iskolai és szakiskolai végzettségűek aránya továbbra is igen magas. A büntetés-végrehajtási intézetek egyre nagyobb szerepet szánnak az oktatásnak, törekednek arra, hogy minél több fogvatartottat juttassanak minél magasabb iskolai végzettséghez, hiszen ez egyfajta belépő is lehetne a munkaerőpiacra. Interjúalanyaink körében is a szakképzések szervezésével kapcsolatban egyértelműen megfogalmazódott az igény, hogy a szakképzések kiválasztását segítsék szakemberek, ne csak a büntetés-végrehajtási intézetre bizzák mindezt, ugyanakkor az egyeztetés alapvetően szükséges, hiszen a tárgyi feltételeket az intézmény biztosítja.

A munkaerőpiaci sajátosságokat is kiemelték az interjúalanyok: egyre inkább jellemző, hogy a munkaadók jól képzett, makulátlan munkavállalókban gondolkodnak, ebbe a képbe pedig nem férnek bele az erkölcsi bizonyítvánnyal, szakképzettséggel nem rendelkező, a külvilágtól akár több évig elzártan élő emberek. A munkaerőpiaci igények átalakulása természetesen szoros kapcsolatban van a gazdasági átalakulásokkal, többen kiemelték, hogy térségükben még a magasan kvalifikált személyek is nehezen tudnak munkahelyet szerezni. Viszonylag ritkán találkozhatunk azzal a szemléletmódbeli változással, melyet a büntetés-végrehajtás-

ban eltöltött 10 év után megfogalmazott az egyik interjúalany: „*ha én is civil vállalkozó lennék, és egy volt fogvatartott munkát keres, nagy valószínűséggel elutasítanám, hisz az emberekben benne van az a dolog, hogy ez fogvatartott volt, nem is érdekli esetleg, hogy miért. Már több mint 10 éve, hogy itt vagyok és voltak itt olyan munkák, mint az árvízi munkák például, ahol emberileg is megtapasztalhattam azt, hogy tudnak tenni dolgokat, és tudnak ők úgy is viselkedni, ahogy a polgári, jogi norma elvárná. Most azt mondom, hogy azokból, ha vállalkozásom lenne és megkeresne, akkor itt már nagyobb százalékban mondanám azt, hogy adok egy esélyt, dolgozz nálam.*” E problémakörhöz kapcsolódik az a szocializációs háttér, hogy a fogvatartottak jelentős százaléka kinti életében sosem dolgozott, így a büntetés-végrehajtási intézeteknek nemcsak az a feladatuk, hogy biztosítsák a munkalehetőséget, hanem a munkára nevelés pedagógiai feladatait is el kell látniuk, meg kell tanítaniuk dolgozni a fogvatartottakat.

A család felelőssége egyértelmű: a fogvatartottak jelentős százaléka (85%) diszfunkcionálisan működő, szintén bűnözői életmódot folytató családokból jött, vagy ahogy azt az alábbi történet is illusztrálja, a gyermekvédelmi szakellátásból: „*»Látja, 16 éves korom óta nevelőintézetben vagyok, maguk között nevelkedtem.« Ő ezt arra értette, hogy álladoan intézetekben volt, ahol ilyen jellegű emberek nevelik vagy szakemberek. Vagy nincs hova mennie, vagy ugyanabba a károsító közegbe kerül vissza, amely már a bűnelkövetés felé determinálta.*” A szűkebb családi, baráti közeget mindannyian egyértelműen felelősnek tartották a beilleszkedés sikertelensége miatt. Szakmailag tökéletesen foglalmazták meg a diszfunkcionális család fogalmát, jellemzőit (Minuchin, 2005):

- a család és a társadalom értékrendje között diszharmónia van;
- hiányzik vagy torzul a szülői gondoskodás;
- sérül a kötődés a szülő-gyermek kapcsolatban;
- a szülők szintén bűnözői életmódot követnek, ezáltal nem megfelelő a minta-közvetítés.

Nem szabad elfeledni az egyén felelősségét sem – emelte ki az egyik dolgozó, aki szerint mindent a büntetés-végrehajtásra akarnak hárítani, holott szerinte 70 százalékban az egyén felelősségéről van szó. Az egyén motiváltsága hiányzik sokak (22 fő) szerint a beilleszkedéshez: nem tud, nem akar tenni magáért, egyértelműen a tanult tehetetlenség jelenségével találkozhatunk (ld. Csepeli, 2003). Az önértékelési és önismereti problémákból adódóan önmaguk elfogadása sem jellemző, szinte kötelezőnek érzik azt többen a fogvatartottak közül, hogy kilépve a társadalomba álarcot vegyenek fel, holott – hívta fel a figyelmet az egyik interjúalanyunk – fel kell vállalni a múltat: „*Tudom, hogy nekik nagyon nehéz lesz kint. Fel kell vállalni a múltat, mert különben sérül. De sérül akkor is, ha bevállalja. Mondom nekik, hogy ne ragassza a homlokára, hogy honnan jött. Kezden el dolgozni, ha rákérdeznek, hol volt, mondja el. Így be tud illeszkedni, esélye van. Ha felvételizik a munkaadónál és látják az önéletrajzát, hogy van egy lyuk, akkor tudnia kell a helyzetet kezelni, erre felkészítjük. Hogy ne hazudjon. Ha a munkáltató olyan, akkor ez nem gáz.*”

Nagymértékben függ a beilleszkedés attól is, hogy milyen intelligenciával, megküzdési stratégiákkal rendelkezik az egyén. Ha kialakítja odabent a saját túlélési stratégiáit, és az érzelmközpontú megküzdés he-

lyett inkább a problémaközpontú megküzdést választja, van esélye a kilépésre. De ehhez számos segítségre is szüksége lesz a fogvatartottnak, interjúalanyaink többször is megfogalmazták, hogy „gyakran nekik nemcsak nevelőnek, őrzőnek kell lenniük, hanem pszichológusnak is”, hiszen ők azok, akik a legtöbb időt töltik a fogvatartottakkal. Ugyanakkor ez az attitűd inkább a treatment-személyzetre volt jellemző.

A visszaesés okai között nagyon reális okokat is meghatároztak: nincs jövőképe, elindult a börtönhospitalizáció: *„Ha ők bekerülnek a börtönbe, akkor ez lassan az ő otthonuk. Olyan szinten érzik itt jól magukat, hogy aki még nem volt börtönben, az még ott az ő világukba nem is befogadható, azt még kinézik.”* A kilépésben a személyi állománynak is fontos szerepe van a szabadulásra való felkészítésben, melynek keretében egyrészt álláskereső technikákkal ismertetik meg a fogvatartottakat, másrészt pedig elindul az utógondozási tevékenység.

A reintegrációt leginkább hátráltató tényezők a fogvatartott részéről a motiválatlanság (a bűnelkövetésre való berendezkedés mint életstratégia), az őt körülvevő deviáns környezet, az iskolázatlanság, illetve a hospitalizáció. A kutatásban részt vevők a család szerepét hangsúlyozták ki leginkább, illetve a társadalmi előítéleteket, a munkaerőpiac elégtelenségét emelték ki: *„A baj az, hogy visszakerül a közegbe, ahonnan bejött. A gyereke lehet, hogy éheznek. A családi pótlék nem elég. Nem tud megélni belőle. Nem tudom, nehéz kérdés. Aki benne van, az tudja. De azt gondolom, az éhínség épp elég indok. Nem talál kiutat, nincs segítség, visszakanyarodik ugyanoda. A legnagyobb gond a munkahely hiánya. De az, hogy börtönviselt valaki, ez egyenlő azzal, hogy nem vesznek fel.”*

A családi támogatásnak rendkívül fontos szerepe van abban, hogy a fogvatartott milyen mértékben és minőségben lesz képes visszailleszkedni a társadalomba – ezt nemcsak interjúalanyaink mondták, hanem egyéb empirikus kutatások is. Empirikus tanulmányok alapján elmondható, hogy a család mind érzelmi, mind pedig kézzelfogható támogatása növelte a fogvatartottak szabadulás utáni munkavállalási arányát, illetve csökkentette a droghasználat kockázatát (La Vigne et al., 2004; Sullivan et al., 2002). Más tanulmányok eredményei szerint azoknak a kiszabadult fogvatartottaknak, akiknek szoros családi kapcsolatai voltak, magasabb volt az optimizmusuk, jobban bíztak a jövőben, és kifejezetten el akartak határolódni a jövőbeli bűnelkövetői magatartástól és életstílustól (Burnett, 2004; Maruna, 2001). Hasonló eredményekre jutott Berg és Huebner kutatása (2011) mind a visszaesési kockázat csökkentésével, mind pedig a könnyebb munkakereséssel kapcsolatban is. Ezeken felül a szoros családi kötelékek megkönnyítik a társadalomba való visszailleszkedést, és csökkentik a szabadulás utáni depressziós tüneteket (Eklund-Olson et al., 1983).

Összességében interjúalanyaink bár szkeptikusak a beilleszkedést tekintve, ugyanakkor pozitív elmozdulásnak látjuk, hogy egyre inkább felismerték a társadalom felelősségét a beilleszkedés sikerességével kapcsolatban, ugyanakkor a visszaesés megelőzésével kapcsolatban érdemes kiemelni a szemléletmódváltás, az együttműködés, a folyamatosság, a differenciálás szükségességét (Kovács, 2014).

A segítség lehetőségei

Ahhoz, hogy a társadalmi integráció sikeres legyen, számos feltételnek teljesülnie kell. Az interjú során erre is kitértek beszélgető-

partnereink. Ha a segítségnyújtási lehetőségeket tematizáljuk, akkor egyrészt a társadalom működésével kapcsolatos kritikát, és ezt követően jobbító javaslatokat fogalmaztak meg; másrészt a büntetés-végrehajtási intézetek szakmai megújulására is utaltak; valamint egyéb szervezetek feladatait is kiemelték.

A munkahelyteremtés, a támogató gazdasági intézkedések mint társadalmi szintű javaslatok fogalmazódtak meg. Ugyanakkor a társadalom és a büntetés-végrehajtási intézetek közötti szakadék csökkentését is hangsúlyozták arra hivatkozva, hogy meg kell nyerni a társadalom támogatását, hiszen az adózó állampolgárnak látnia kell, hogy miért is fontos a büntetés-végrehajtásban zajló munka támogatása: nem szabad, hogy a fogvatartott rosszabb állapotban kerüljön ki, hiszen annak vesztese a tágabb társadalom is.

A börtönprionizáció elkerülése érdekében *módszertani megújulást* is szorgalmaztak: kiemelt figyelmet szánának a szenvedélybetegekre mind az intézményen belül, mint pedig a kinti világban. Illetve konkrét nevelési, terápiás módszerekben is gondolkodtak: többen kihangsúlyozták a művészetterápiás módszereket, illetve a kézműves-foglalkozásokat. Mindez természetesen nem tud megvalósulni, ha nincsen *szemléletmódbeli váltás*: az interjúkban több esetben elhangzott, hogy mennyire fontos a segítő attitűd érvényesülése, illetve több nevelő kiemelte a resztoratív szemléletmód fontosságát.

E sokféle ötlet ellenére több interjúalanynál a *szepticismust* érezkelhettük: úgy érzik, hogy a leterheltségük miatt nem tudnak igazán megújulni, hiszen a határidők, az adminisztráció elnyomják őket: ha nincs meg valami határidőre, abból nagyobb baj lesz, mint abból, ha nincs foglalkozás – sommásan

ezt sugallja néhány interjú: „*Itt elsősorban a határidőket figyeljük, hogy az teljesüljön, az sem sikerül mindig. Amellett elejtett mondatokból, szavakból problémákat kell felfedeznünk, de olyan dolgokat, ami – nagy zárközösségek vannak, azon belüli konfliktus folyamatos, azokat mind úgymond tudni kell róla, mert később nagyobb problémák lesznek belőle. Próbálunk utána kullogni a problémáknak és van, amikor meg tudjuk előzni, hogy nagyobb gond ne legyen, inkább úgy próbáljuk végezni a munkánkat, mert több időnk nincsen rá.*”

Az *utánkövetés* (a visszaesésekről való információszerzés) és *utógondozás* (a szabadulást követő társadalmi reintegrációt támogató komplex segítségnyújtás) mint szakmai igény több interjúban is megjelent: társadalmi utókövetésen alapuló programot szorgalmazott több beszélgetőpartnerünk, szeretnék tudni a visszaesési arányokat arra hivatkozva, hogy ezáltal az intézményekben zajló munka hatékonyságáról is képet kaphatnak. Ugyanakkor hangsúlyozták a visszailleszkedést támogató komplex intézményhálózat kiépítésének szükségességét. „Nem szabad elengedni a kezét” – foglalták össze az intézet dolgozói, de ezzel nem – az amúgy is rengeteg feladatot ellátó – büntetés-végrehajtási intézeteket kell leterhelni. Az intézetek a benti munkáért felelősek, azért, hogy próbálják jobb állapotban, végzettséggel, szakmával kiengedni a fogvatartottakat.

Az *intézetek saját felelősségüket* három területen fogalmazták meg: szinte mindegyik interjúalany kiemelte az oktatás, képzés szerepét a reintegrációban, bár itt némi kritikát is megfogalmaztak: *versenyképes oktatást* kell biztosítani, amely lehetőséget ad a fogvatartottnak arra, hogy a munkaerőpiacon érvényesülhessen végzettségével. A második terület, melyet meghatároztak, a *dolgozók*

támogatása: az intézményvezetők interjúkban a beosztottak mentálhigiénés állapotának gondozása, szakemberek alkalmazása is megjelent igényként. Harmadsorban a *konkrét módszertani megújulást* tartották fontosnak, mely egyúttal nyitást is jelent a civil szféra felé, illetve ezeket alapvetően különféle pályázatokhoz kötötték. Úgy tűnik, hogy az intézmények felismerték, hogy innovatívabb, a civil szférával együttműködő, a fogvatartotti igényekre, a munkaerőpiaci igényekre reagáló intézményrendszerre van szükség – ez különösen megjelent a korábbi projektben részt vevők körében. Több intézményvezető, illetve nevelő úgy érzi, hogy megtették az első lépéseket ezen a területen, azonban tovább szeretnék erősíteni a kapcsolatot a reintegrációban érintett szervezetekkel, szereplőkkel, így a szociális hálózattal, a felekezetekkel, a különféle egyesületekkel, a munkaügyi központtal, a pártfogói szolgálattal.

ÖSSZEFOGLALÁS

A reintegrációs esélyek javítása nemcsak a fogvatartottnak az érdeke, hanem a büntetés-végrehajtásban dolgozóknak is. Ennek érdekében érdemes átgondolni azokat a javaslatokat, melyeket megfogalmaztak összehangoltan:

- A pályázatok csak bizonyos ideig tudják biztosítani a programok szervezését, ez pedig esetlegessé teszi azok működését. Ha nincsenek beépítve az alaptevékenységbe a reintegrációt támogató programok, a hatékonyságuk sem biztosított.
- Szükség lenne a differenciáltabb bánásmódra: az első bűncselekményes elkövetők másfajta bánásmódot igényelnek, mint a visszaesők; intézménytípusonként differenciáltabb legyen a reintegrációt támogató tevékenység, hiszen más igényei vannak mind a letöltő-, mind pedig az előzetes házaknak; illetve különbséget kellene tenni életkor és nemek szerint is.
- Folyamatos továbbképzést kellene biztosítani a bv-ben dolgozóknak, nemcsak pályázati szinten, hanem egységes rendszerben.
- A civilek felé jobban kellene közvetíteni a reintegráció eredményeit, ezzel is erősítve a társadalmi tudatosságot.

Ez a pálya viszonylag kevés jól látható pozitív visszajelzést ad az itt dolgozóknak, éppen ezért minden eszközt meg kell ragadni, hogy munkájukban segítsük őket, hiszen nemcsak a szűk szakma felelőssége a reintegráció, hanem mindannyiunké. A reintegrációs programok pedig segíthetnek abban, hogy a zárt intézeti világ a civil szféra felé nyisson, megmutatva mindazt a sok munkát, melyet felügyelők, reintegrációs tisztek, vezetők a civil világgal karöltve tesznek a fogvatartottakért.

SUMMARY

CORRECTIONAL INSTITUTION EMPLOYEES' VIEWS ON REINTEGRATION

Background information and aims of the project: The authors of this study would like to present the results of the TÁMOP 5.6.3. research (executed with interview technique). The aim of the examination is to outline the views that concern the inmates and to delve into the depths

of communication and motivation techniques. *Method*: semi-structured interview technique. *Results*: computability and transparency as values are unquestionable in the field of law enforcement, however, the difficulty of openness, the rigid nature of the system (for the “layman” bystander) that serve as obstacles in the process of introducing reintegration programs were accentuated as well. There still is a vivid picture in the colleagues working in law enforcement that prison, as a special closed facility, serves as their own closed world, too. It is a characteristic feature of closed institutions that the first elements of the pursuit of innovation are there, however, the ever present dilemma of reintegration versus penal system can be found in the interviews, too. A significant percentage of the interviewed typified the inmates to a smaller or larger extent. Two groups were formed: previously integrated and probably (re)integratable minority and the never integrated, less likely to be successfully integrated majority. The boundaries of reintegration are the inmates being undereducated, unemployed; their not satisfying familial background and – in a broader sense – prejudices of the society towards them. *Conclusion*: to sum up, this present study shows that there is a slight chance of openness towards reintegration programs coming from closed institutions, although these are mainly supported by those colleagues who themselves have participated in projects focusing on reintegration.

Keywords: reintegration program, criminal pedagogy

IRODALOM

- 2015-ös éves jelentés (2014-es adatok) az EMCDDA számára. Nemzeti Drog Fókuszpont, Budapest. http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/EMCDDA_jelentes_2015.pdf.
Letöltés ideje: 2016. augusztus 12.
- A fogvatartottak többszakos, társadalmi és munkaerő-piaci reintegrációja és az intenzív utógondozás modellje című kiemelt projekt – projektismertető TÁMOP-5.6.3-12/1-2012-0001. 9. o. http://www.tamop.irm.gov.hu/uploads/TAMOP_5_6_3_Projektismerteto.pdf.
Letöltés ideje: 2015. március 3.
- ALBERT F. (szerk. 2015): *Életkeretek a börtönön innen és túl: Szubjektív reszocializációs esélyek*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest.
- ALBERT F., BÍRÓ E. (2015): A sikeres reintegráció. In: ALBERT F. (szerk.): *Életkeretek a börtönön innen és túl: Szubjektív reszocializációs esélyek*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest. 143–166.
- BALES, W., MANN, K., BLOMBERG, T., GAES, G., BARRICK, K., DHUNGANA, K., MCMANUS, B. (2012): *Quantitative and qualitative assessment of electronic monitoring*. Florida State University, College of Criminology and Criminal Justice, Center for Criminology and Public Policy Research.
- BORBÍRÓ A., SZABÓ J. (2012): Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében. *Kriminológiai Tanulmányok*, 49. 158–192.
- BOROS J., CSETNEKY L. (2002): *Börtönpszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest.

- BÖRTÖNSTATISZTIKAI SZEMLE, 2006. 1. sz. URL: <http://bv.gov.hu/download/7/3c/61000/B%C3%B6rt%C3%B6nstatistikai%20Szemle%202016%20I.pdf>. Letöltés ideje: 2016. augusztus 11.
- BURNETT, R. (2004): To re-offend or not to re-offend? The ambivalence of convicted property offenders. In: MARUNA, S., IMMARIGEON, R. (szerk.): *After crime and punishment: Pathways to offender reintegration*. Cullompton, Devon, Willan. 53–180.
- CSEPELI GY. (2003): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- CSÓTI A. (szerk. 2015): *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai*. BVOP, Budapest.
- DI TELLA, R., SCHARGRODSKY, E. (2013): Criminal recidivism after prison and electronic monitoring. *Journal of Political Economy*, 121(1). 28–73.
- EKLAND-OLSON, SH., SUPANIC, M., CAMPBELL, J., LENIHAN, K. (1983): Postrelease depression and the importance of familial support. *Criminology*, 21(2). 253–275.
- FIÁTH T. (2015): Szerepkonfliktusok és szervezeti problémák a büntetés-végrehajtásnál. In: CSÓTI, A. (szerk.): *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai*. BVOP, Budapest. 11–24.
- FORGÁCS J.: A 2015-ös modellkörlet-kísérlet elméleti alapjai. In: CSÓTI A. (szerk.): *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai*. BVOP, Budapest. 75–96.
- GROSSMAN, P., NIEMANN, L., SCHMIDT, S., WALACH, H. (2004): Mindfulness-based stress reduction and health benefits: A meta-analysis. *Journal of Psychosomatic Research*, 57(1). 35–43.
- JAMES, N. (2009): *Offender reentry: Correctional statistics, reintegration into the community, and recidivism*. Congressional Research Service, Library of Congress.
- KABAT-ZINN, J. (1990): *Full catastrophe living: Using the wisdom of your body and mind to face stress, pain and illness*. Delacorte, New York.
- KABAT-ZINN, J. (1993): Mindfulness meditation: Health benefits of an ancient Buddhist practice. In: GOLEMAN, D., GURIN, J. (szerk.): *Mind/body medicine*. Consumer Reports Books, Yonkers, NY. 259–275.
- KOVÁCS ZS. (2014): A visszaesés megelőzésével kapcsolatos kihívások az igazságszolgáltatási rendszerben. *Börtönügyi Szemle*, 2. 61–75.
- LATESSA, E., ALLEN, H. E. (1982): Halfway houses and parole: A national assessment. *Journal of Criminal Justice*, 10. 153–163.
- LATESSA, E., LOVINS, L., SMITH, P. (2010): *Follow-up evaluation of Ohio's community based correctional facility and halfway house programs – outcome study*. Technical Report. Corrections Institute. University of Cincinnati, Cincinnati, OH.
- LATESSA, E., LOWENKAMP, C., BECHTEL, K. (2009): *Community corrections centers, parolees, and recidivism: An investigation into the characteristics of effective reentry programs in Pennsylvania*. Technical Report. Center for Criminal Justice Research. University of Cincinnati, Cincinnati, OH.
- LA VIGNE, N. G., VISHER, CH., CASTRO, J. (2004): *Chicago prisoners' reflections on returning home*. The Urban Institute, Washington, DC.

- LECLAIR, D. P., GUARINO-GHEZZI, S. (1997): Prison reintegration programs: An evaluation. *Corrections Management Quarterly*, 1(4). 65–74.
- LODHI, S. A., COAKES, E. (2012): *Dynamics of Knowledge Sharing in a Cross-Cultural Environment*. Westminster Business School, London.
- LÖSEL, F., SCHMUCKER, M. (2005): The effectiveness of treatment for sexual offenders: A comprehensive meta-analysis. *Journal of Experimental Criminology*, 1(1). 117–146.
- LOWENKAMP, C. T., LATESSA, E. J. (2002): *Evaluation of Ohio's community based correctional facilities and halfway house programs*. Technical Report. Center for Criminal Justice Research. University of Cincinnati, Cincinnati, OH.
- MARUNA, SH. (2001): *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. American Psychological Association, Washington, DC.
- MCGUIRE, J. (1996): *Cognitive behavioral approaches: An introductory course on theory and research*. Department of Clinical Psychology, University of Liverpool, Liverpool.
- MINUCHIN, S. (2005): *Családok és családterápia*. Háttér Kiadó, Budapest.
- PÁLINKÓ É. (é. n.): „Az elítéltek többszakaszos, társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációja és intenzív utógondozási modelljének kialakítása” alprojekt értékelése a szakmai megvalósítók körében. Kézirat.
- PEARSON, F. S., LIPTON, D. S., CLELAND, C. M., YEE, D. S. (2002): The effects of behavioral/cognitive-behavioral programs on recidivism. *Crime and Delinquency*, 48 (3). 476–496.
- PETERSILIA, J. (2003): *When prisoners come home: Parole and prisoner reentry*. Oxford University Press, New York.
- RAYNOR, P., VANSTONE, M. (1996): Reasoning and rehabilitation in Britain: The results of the Straight Thinking on Probation (STOP) programme. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 40. 272–284.
- REDCROSS, C., BLOOM, D., JACOBS, E., MANNO, M., MULLER-RAVETT, S., SEEFELDT, K., YAHNER, J., YOUNG, JR., A., ZWEIG, J. (2010): *Work after prison: One-year findings from the Transitional Jobs Reentry Demonstration*. Technical Report. MDRC. New York, NY.
- RITOÓK P. (szerk. 1995): Pályalélektan. Pályafejlődés-elméletek. Kézirat belső használatra. ELTE BTK Pályaszocializációs és munkapszichológiai szakcsoport, Budapest.
- ROSS, R. R., FABIANO, E. A., EWLES, C. D. (1988): Reasoning and rehabilitation. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 32. 29–35.
- RÓZSA, S. (2015): A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának kérdőíves vizsgálata. In: CSÓTI A. (szerk.): *Körletmozaikok 2015. „A büntetés-végrehajtási intézetek személyi állományának vizsgálata” című kutatás tanulmányai*. BVOP, Budapest. 25–66.
- SEITER, R. P., KADELA, K. R. (2003): Prisoner reentry: What works, what does not, and what is promising. *Crime & Delinquency*, 49 (3). 360–388.
- SHONIN, E., VAN GORDON, W., SLADE, K., GRIFFITHS, M. D. (2013): Mindfulness and other Buddhist-derived interventions in correctional settings: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 18 (3). 365–372.
- SIPOS SZ. (2016): Fókuszcsoportos értékelő vizsgálat a büntetés-végrehajtási intézetek speciális csoportjaiban és az igazságügyi megfigyelő intézetben működő reintegrációs

- programot megvalósító személyek körében. In: ORBÓK Á. (szerk.): *A hadtudomány és a XXI. század*. DOSZ, Budapest. 247–270.
- SMITH, L. G., AKERS, R. L. (1993): A comparison of recidivism of Florida's community control and prison: A five-year survival analysis. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30(3). 267–292.
- SULLIVAN, E., MINO, M., NELSON, K., POPE, J. (2002): *Families as a resource in recovery from drug abuse: An evaluation of La Bodega de la Familia*. Vera Institute of Justice, New York.
- SZABÓ J. (2012): A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*, 2. 73–88.
- TEASDALE, J. (1999): Metacognition, mindfulness and the modification of mood disorders. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 6. 146–155.
- VISHER, C. A., WINTERFIELD, L., COGGESHALL, M. B. (2005): Ex-offender employment programs and recidivism: A meta-analysis. *Journal of Experimental Criminology*, 1(3). 295–316.
- WINDT, SZ. (é. n.): Mediáció és resztoratív igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban (MEREPS), avagy egy nemzetközi projekt tapasztalatainak bemutatása. URL: <http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/Windt%20Szandra.pdf>. Letöltés ideje: 2015. március 3.
- WILSON, D. B., GALLAGHER, C. A., MACKENZIE, D. L. (2000): A meta-analysis of corrections-based education, vocation, and work programs for adult offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 37(4). 347–368.
- WILSON, D. B., BOUFFARD, L. A., MACKENZIE, D. L. (2005): A quantitative review of structured, group-oriented, cognitive-behavioral programs for offenders. *Journal of Criminal Justice and Behavior*, 32(2). 172–204.

CONSTRUCTIVE AND DESTRUCTIVE DIALOGUES BETWEEN VICTIMS AND OFFENDERS

TESTING THE NEEDS-BASED MODEL OF RECONCILIATION IN A RESTORATIVE JUSTICE SETTING

Zsuzsanna Z. PAPP

ELTE Doctoral School of Psychology
Budapest Business School
zpapp.bgf@gmail.com

Borbála FELLEGI, DR.
Foresee Kutatócsoport
borbala.fellegi@foresee.hu

Dóra SZEGŐ
Foresee Kutatócsoport
szegodori@gmail.com

SUMMARY

Background and aims: The goal of the present article was to design a pilot study investigating the relevance of two theoretical frameworks in a restorative justice setting in order to better understand the characteristics of communication between victims and offenders. The concept of the “magnitude gap” (Baumeister, 1996) and the Needs-Based Model of Reconciliation (Shnabel and Nadler, 2008) are presented as theoretical foundations and are hypothesized as indicators for destructive and constructive communication behaviours in conflict. As a real life setting, restorative justice practices are introduced. *Methods:* Recorded tapes of two conveniently selected cases of restorative justice interventions were content analysed. A categorization scheme was a priori developed based on the presented theories, mapping victim and offender needs, magnitude gap behaviours as well as messages of empowerment and acceptance. Findings of the content analysis were then compared against the postulates of the theoretical models. *Results:* Results indicate that both frameworks are relevant and applicable in RJ settings. Implications of needs, constructive and destructive communication as well as on methodology are reflected in light of the findings. *Discussion:* Implications for practitioners as well as attempts to embed empowerment and acceptance messages in clinical and in real-life contexts are discussed.

Keywords: conflict, needs-based model of reconciliation, magnitude gap, restorative justice

INTRODUCTION

In order to understand the chosen theoretical foundations it is important to glance at the evolution of the perception of conflict in academia. Previously the so-called instrumental or realist approach had been the dominating framework in understanding conflict and conflict management. This approach conceptualized conflict between persons or groups as disputes driven by the parties' interest over tangible, material issues and conflict resolution as a process of coming to an agreement over redistributing contested resources (Pruitt, 1998). Although this framework has been very influential in social sciences (with the formulation of the game-theory, for example), it has seen major limitations as it disregarded participants' emotional and psychological needs. Theoreticians in the field of negotiation emphasized that although ignoring intangible needs of the participants is a common practice, it often deadlocks the process of negotiation (Zubek et al., 1992 cited by Shnabel and Nadler, 2008). An alternative to the instrumental perspective is the psychological needs approach proposed by Burton (1969). It suggests that during conflicts, parties' basic psychological needs are threatened and this leads to certain emotional states and behaviours that prolong and intensify the conflict. Based on this line of reasoning, Shnabel and Nadler (2008) distinguish between resolution of conflicts and reconciliation. Conflict resolution refers to the process of handling instrumental needs while reconciliation, in contrast, "must include a changed psychological orientation towards the other" (Staub et al., 2005, p. 301). The process of satisfying emotional needs that is key for reconciliation is described as the "socio-emotional route to

reconciliation" by Nadler (2002). In the past decades scientists' attention has turned to focusing on intangible needs (Shnabel et al., 2008) with the aim to explore what factors impede and which ones facilitate reconciliation.

The magnitude gap

Shnabel and Nadler (2008) draw attention on research literature indicating that victims and perpetrators have different perspectives on the same victimization episode. The term "magnitude gap" (Baumeister, 1996) describes "the usual tendency for perpetrators to perceive their transgressions as less harmful and serious than victims do" (cited by Nwoye, 2009, p. 117). This phenomenon appears to reflect self-serving distortions on the part of both victims and perpetrators (Nwoye, 2009). Perpetrators often avoid feelings of guilt by minimizing the moral implications of their actions or by denying responsibility for them (Mikula, 2002). This contrasts with victims' tendency to emphasize the injustice they suffered and the perpetrator's responsibility for it (Shnabel and Nadler, 2008). Magnitude gap attitudes and behaviours impede the process of reconciliation and are therefore associated with destructive communication between victim and offender as they contribute to the prolongation or even to the escalation of the conflict thus impeding reconciliation.

The Needs-Based Model of Reconciliation

The Needs-Based Model of Reconciliation is based upon the – later empirically proven – presumption that "in a victimization episode, the impairment to the psychological resources of victims and perpetrators is asymmetrical" (Shnabel and Nadler, 2008, p. 117).

Their need- and motivation-focused model identifies different psychological impairments and resulting needs, and they suggest constructive ways of satisfying those needs to foster reconciliation (*Figure 1*). The model has three postulates. According to the first one, victims and offenders suffer different damages in a conflict that result in different and role-specific (victim or offender) needs. Victims have an impaired sense of power and have an enhanced need to restore that power. Offenders, on the other hand, have an impairment in their public moral image and therefore an enhanced urge to restore it. The second postulate states that if these specific needs are satisfied, both victims and perpetrators show a greater willingness to reconcile. Thirdly, the model implies that such needs are satisfied via “acts of social exchange”, in other words in exchange of communication between victim and offender. Victims’ needs are best satisfied through messages of empowerment coming from perpetrators, while perpetrators needs can be met by victims’ messages of acceptance. The model has been tested and confirmed in var-

ious ways and settings, with methodological variety (including role-play, scenario and memory recollection), both in interpersonal (Shnabel and Nadler, 2008) and intergroup experimental settings (eg. Shnabel et al., 2009).

From a communication aspect, participants’ needs can be conceptualized as “expectations” from the other in the model (Shnabel and Nadler, 2008). In case of victims, restoration of power can be achieved by perpetrators’ explicit acknowledgement of injustice and responsibility taking, expressing guilt and remorse, asking for forgiveness and acknowledging victim’s competence, status or power, in other words by messages of empowerment. In case of offenders, victims’ messages of acceptance, such as communicating understanding and empathy as well as granting forgiveness may serve the purpose of restoring perpetrator’s public moral image. According to the model, messages of empowerment and messages of acceptance can be considered constructive communication acts, as they foster parties’ willingness to reconcile.

	Social Role	
	Victim	Perpetrator
Impaired emotional resources:	sense of power (power)	public moral image (love)
	↓	↓
Resource sought from partner (motivation for):	empowerment (eg. victim wants partner to take responsibility for causing injustice)	acceptance (eg. perpetrator wants partner to express empathy)
	↓	↓
Restore balance by:	restored sense of power	restored public moral image
	↓	↓
Resulting in:	increased willingness to reconcile	

Figure 1. The Needs-Based Model of Reconciliation by Shnabel and Nadler (2008, p. 118)

Restorative justice as a practical setting: definition, principles, methods

Similar to theoreticians, practitioners and the legal system also make efforts to structure and categorize the complexity of conflict situations (Pallai, 2011). While affiliated parties in a conflict may think of themselves as victims or offenders or a combination of both, the legal system and the alternative conflict resolution literature make a clear distinction between types of cases. Cases where the involved parties are considered equal (symmetrical) in their status are regulated by Civil Law. Cases where parties are asymmetrical regarding their status, they hold either a victim or an offender role, are regulated by Criminal Law. In both civil and criminal cases, the legal procedure focuses mostly on the aforementioned instrumental needs (Fellegi, 2009). Alternative conflict management approaches also take participants' status into consideration but they always address both instrumental and psychological needs. When the parties are perceived symmetrical, mediation is offered. In cases where actual norm-breaking behaviour(s) or criminal act(s) took place and involved parties are considered asymmetrical, restorative justice services are recommended (Pallai, 2011). Restorative justice is an ethos (Gavrielides, 2007), a way of viewing conflict and human relations, in general. It encompasses an approach, a set of principles as well as methodologies to address conflict and wrongdoing. Restorative practices have origins in ancient tribal community conflict resolution rituals and in their institutionalized forms they offer alternative or complementary justice services to the criminal justice system. The definition of the Restorative Justice Consortium (2006, cited by Liebmann, 2007) also reflects that this

approach goes well beyond satisfying instrumental needs. "Restorative justice works to resolve conflict and repair harm. It encourages those who have caused harm to acknowledge the impact of what they have done and gives them an opportunity to make reparation. It offers those who have suffered harm the opportunity to have their harm or loss acknowledged and amends made." (p. 25). Hallmarks of restorative justice are the restorative principles that serve as basic values and guidelines for practitioners. They are summarized by Liebmann (2007) as follows: (1) victim support and healing is a priority, (2) offenders take responsibility for what they have done, (3) there is a voluntary dialogue to achieve understanding guided by well-trained and impartial facilitators, (4) there is an attempt to put right the harm done, (5) offenders look at how to avoid future offending, (6) the community helps to reintegrate both victim and offender. The common characteristic of all restorative justice interventions is that they are all prepared and conducted in the spirit of the aforementioned restorative principles. Restorative practices build upon various theoretical foundations (eg. Braithwaite, 1989; Nathanson, 1997; O'Connell et al., 1999) and they can be classified by various dimensions. Depending on the level of institutionalization, a restorative intervention can take form of a spontaneous dialogue (exchanging affective questions and statements), while at the other end of the continuum, formal restorative conferences and circles held in court houses can be found (Negrea, 2010). Methods can vary regarding their preventive (eg. focusing on norm- and community-building) or intervening nature (eg. reacting to victimization, wrongdoing, law- or norm-breaking behaviours). Depending on the number of partici-

pants, victim–offender mediation can be distinguished from restorative conferencing and circle. While the former invites primary victims and the offenders together with one accompanist on each side, the latter forms of restorative methods aim to welcome a larger circle of affected people (secondary victims as well as members of the community). Methods can have specific themes (e.g. family group conferencing) or can be specific in relation to the type of community involved (school, prison, workplace, etc.). The style of communication is of utmost importance in restorative justice: the focus is on sharing personal stories, feelings and meanings rather than fact-finding in a safe and non-judgemental environment. It is important to note that while the symbolic act of requesting and granting forgiveness can be an inherent and natural part of the process, it is never explicitly addressed by facilitators or presented as an expected outcome.

Rationale for bringing the Needs-Based Model of Reconciliation and restorative justice practices together. Research goals and research questions

The theoretical model and restorative justice share similar perspectives on conflict: both conceptualize involved participants in asymmetrical roles (distinguishing between victims and offenders) resulting in different needs; both have a focus on addressing the intangible psychological, emotional and motivational needs of the parties; both have a dialogue based approach and both put down

principles defining what constructive communication is; and finally both agree that reconciliation can be fostered by communication, in other words, by “acts of social exchange”. Authors of the Needs-Based Model also find their theory relevant to restorative justice when they say that “these (restorative) practices involve nurturing the expression of vulnerable emotions and our model can cast light upon the nature of these emotions as well as on the psychological needs that lie beneath them” (Shnabel and Nadler, 2008, p. 131).

The aim of the present pilot study is to investigate the relevance of the Needs-Based Model of Reconciliation (Schnabel and Nadler, 2008) and the magnitude gap concept (Baumeister, 1996) in real life restorative justice settings. Research questions to be investigated are the following: (1) Do communication acts described by the magnitude gap and the Needs-Based Model of Reconciliation manifest in real life conflict management situations? (2) If so, in what ways do they appear? (3) The aim is to explore and compare the manifestations against the postulates of the magnitude gap concept and the Needs-Based Model. Deriving from the theoretical frameworks, we can postulate that if a restorative session goes well, magnitude gap behaviours reduce and constructive communication acts increase over the course of the session¹. (4) Finally, another goal of this study is to develop a categorization scheme a priori based on the aforementioned theories by which dialogues of restorative sessions

¹ It is important to note that the communication process described above is just one example of a possible model script of the session. There are cases, typically in car accidents, where the offender is already in the phase of grief and has complete ownership of his actions right from the beginning of the session. In such instances, magnitude gap behaviours will not likely be detected from his/her side.

could be analysed. It is important to reflect upon the relevance of such communication categories in practice.

METHOD

Research approach

In the present pilot study we used a qualitative approach as our goal was to explore the relevance of theoretical frameworks in restorative justice settings. We chose the method of content analysis using a priori established categories based on the theoretical models. General uses of content analyses include the description of trends in communication, description of communication patterns as well as comparison of communication content to standards (Berelson, 1952).

Data collection

Data was collected from an EU funded project titled “Developing Peacemaking Circles in a European Context: How can Peacemaking Circles be implemented in countries governed by the ‘principle of legality’?”² executed in the period of September 2011 until May 2013 with international partnership of Germany, Belgium and Hungary. Hungarian data was collected by researchers of Foresee Research Group³. Restorative peacemaking circles took place in four counties in Hungary, sessions were held at the county courts. Cases were referred to mediation by judges⁴

and were prepared and conducted by two trained facilitators. Each participant was informed about data registration via dictaphone for research purposes and were requested to sign a consent. In the present study two cases were analysed. Selection of data (cases) was convenient, based on the availability of dictaphone registered material. Restorative session of case 1 was held in the winter of 2011 in Békéscsaba County Court with the participation of one female offender and four victims (siblings), one victim’s supporter (husband) and a judge (unrelated to the case). In this case, the offender was a new tenant moving in to the property after the victims, who left two old cars in the yard of the property that was taken away by offender, committing theft this way. Although the cars were of low financial value they were very important functionally and symbolically to the victims’ whole family. Restorative encounter in case 2 took place in Nyíregyháza County Court in the winter of 2012 with the presence of one juvenile female offender with her parents, three juvenile female victims with one or two accompanying parents, a related probation officer and an independent psychologist, as an expert. In this case victims and offenders were former friends and high-school students sharing the same dormitory room. The offender committed a series of small value thefts and lies (stating for example having cancer when it was not the case) for a longer period of time. Both sessions ended with an agreement but in case 1 it was not

² Project No: JLS/2010/JPEN/AG/1609, the project was co-funded by the European Commission’s Criminal Justice Programme, Directorate-General Justice, consortium leader: University of Tübingen

³ Foresee Research Group: <http://www.foresee.hu/en/>

About the project: <http://www.foresee.hu/en/segedoldalak/news/592/58f145060b/5/>

⁴ In Hungary according to the Criminal Procedure Law, the types of cases that can be referred to court mediation are as follows: any crime against property; traffic offence and crime against another person that are punishable by imprisonment for up to 5 years (Fellegi, 2009. 202.)

fulfilled (Ehret et al., 2013). Altogether 5 hours of data of the two sessions (2 hours 23 minutes and 2 hours 34 minutes respectively), registered by dictaphone, was analysed. In transcripts, names of the participants were changed in order to protect their anonymity. In the present study, the cases were conducted using a restorative method called *peacemaking circles*. Peacemaking circle sessions invite a larger circle of audience affected by the crime or wrongdoing as well as legal personnel (police officers, judges, probation officers, psychologists and so on) as experts. In terms of methodology, the circle is held by two trained facilitators and the flow of communication goes in a circle by the help of a symbolic object called the talking piece. A session usually consists of four phases: (1) meeting and introduction, (2) trust-building, (3) identifying issues, (4) developing an action plan (Fellegi and Szegő, 2013.)

Procedure

A categorization scheme was a priori established based on the reviewed literature to code victims' and offenders' communication (Baumeister et al., 1994; Exline and Baumeister, 2000; Shnabel and Nadler, 2008; Shnabel et al., 2009; Nwoye, 2009; Shnabel and Nadler, 2010). The categorization scheme contained three main categories: (1) communication of needs (need for restored public moral image and need for control), (2) role-specific indicators for destructive magnitude gap behaviours and (3) indicators for constructive communication: perspective taking via (a) messages of acceptance and (b) messages of empowerment. Category 1 contained communication of needs according to the Needs-Based Model: need for restored public moral image (being morally acceptable, good character; denial of being a bad

person or criminal; making an effort to present oneself as likeable, agreeable, socially acceptable) and the need for control or power (referring to have power over the other; making an effort to present oneself as able and competent). Category 2 contained indicators of magnitude gap communication behaviours for offenders (minimizing responsibility or the importance of the criminal act and its consequences; giving excuses or mitigating circumstances; redeeming purpose or merit for the criminal act; blaming victim, circumstances or others; scapegoating; indicators of competitive victimhood; denying the crime or responsibility) and for victims (emphasizing injustice suffered; emphasizing the perpetrators' responsibility; blaming the offender; wish to punish offender; wish for revenge; inducing guilt in perpetrator; questioning offender's sincerity; refusing apology; questioning the possibility of a positive outcome with the offender). Category 3 contained indicators for constructive communication described by the Needs-Based Model. Messages of acceptance consisted of expressions of empathy, sympathy, acknowledgment of hardships of the other party; expressions about the other's being agreeable, likeable, human or nice; expressing trust in the other or willingness for a positive, cooperative relation with the other in the future; emphasis on the other being human; forgiving, accepting or granting apology. Empowerment messages had two qualitatively different subcategories. One contained responsibility taking behaviours (admitting partial or full responsibility for the transgression; expressing feelings of guilt, shame or remorse; acknowledging unjust; asking for apology, apologizing) while the other contained behaviours of power restoration (acknowledging or praising the others' power or status or superiority;

Table 1. Results of the content analysis

	CATEGORIES OF EXPRESSIONS		Case 1		Case 2	
			Offender	Primary victims	Offender	Primary victims
Needs	Need for public moral image		4	0	7	0
	Need for power		4	2	0	2
Destructive comm	Magnitude gap communication acts		14	0	2	5
Constructive comm.	Messages of acceptance		3	1	1	5
	Messages of empowerment	Responsibility taking	7	0	8	0
		Power restoration	0	0	0	0

Note: cells in grey indicate the postulates of the Needs based Model of Reconciliation (Shnabel and Nadler, 2008) Content of the white cells are not explained or derived by the model; black cells indicate destructive communication acts described by the magnitude gap concept.

acknowledging context-relevant abilities of the other; acknowledging the other’s rights for self-determination and rights to control their own life or future; acknowledging the other’s right for respect, to feel strong or to be proud; acknowledging the other’s contributions or value). As a first step, communication of victims and offenders were coded according to the categorization scheme by author 1 that was later on reviewed, discussed and amended by author 2 and 3 based on consensual agreements. Communication of participants other than victims and offenders were not coded in this study. As a second step, the coded material was quantified and thirdly it was analysed and compared against the postulates of the theoretical frameworks. Extracts from the original voice material are presented to illustrate the findings.

RESULTS

Research question 1 and 2 focused on investigating whether communication acts described by the Needs-Based Model of Rec-

onciliation and the concept of magnitude gap appear in real life communication and if so, how. Table 1 shows the quantified results of the content analysis of the two cases. In this section, examples from the two cases are provided as illustrations. Citations are followed by information on the case number, role, age category and gender of the participant as well as the number of the participant (only in case there were more participants in the same role) and the phase of the session it was delivered.

Communication of needs

According to the Needs-Based Model, participants have different needs depending on their victim or offender status. Offenders have a need to restore their impaired public moral image by appearing as morally acceptable, good characters and by making efforts to present themselves as likeable, agreeable, cooperative or socially acceptable people. We have identified more cues that were in line with this postulate. The adult female offender in the car theft case denied the “criminal label” and emphasized morality in her family.

“..because I’m not a criminal or anything” (...) “and it’s needless to say that I am not a criminal or at least I do not consider myself one” [Case1 Adult female offender Stage2]

“so I really am not a criminal type, (..), my brother is a police officer, my daughter studies law” [Case1 Adult female offender Stage3]

The juvenile offender also made efforts to show how her character had changed for the better since the series of lies and thefts took place to her former dormitory roommates who were the victims in this case.

“Although since then I went to see a psychologist and I put my life together. Since then I have a relationship for a few month, I have improved in my studies, you know I studied almost nothing before, now I have an average of 4,6-7 again. So I try to put my life back on track again.” [Case2 Juvenile female offender Stage3]

Victims on the other hand are described to have a need for control and power. We have found cues that were in line with these needs, when, for instance, an adult female victim expressed the following:

“It is not my goal that she (offender) would go to prison” [Case1 Adult female victim3 Stage2]

Although in this statement the victim renounces to (ab)use her power over the offender, there is an indication that she is aware of such power difference. For emphasizing victim’s own competence, we have found no context relevant manifestations (eg. acknowledging the ability of protecting one’s car or belongings from theft). The examples above are in line with the theory. As an unexpected result, four examples were found in case 1 where the offender described herself as being powerless and incompetent in relation

to the amends asking for help and empowerment multiple times.

“I only would like someone to inform me about my rights how I could compensate them so that this case could come to a closure. [Case1 Adult female offender Stage2]

“Somebody help me, tell me what I should start doing and I will.” [Case1 Adult female offender Stage3]

Magnitude gap behaviours

Magnitude gap communication behaviours are seen as impediment of reconciliation according to the Needs-Based Model. Mitigating circumstances were present most often, the juvenile offender mentioned them twice, while the adult offender was coded six times. The adult offender demonstrated a wide variety of other examples of minimizing, blaming, scapegoating, and expressing competitive victimhood. We coded as minimizing her act when referring to the consequence of her transgression as a “fuss”.

“I also want this to come to a closure as soon as possible and to end this fuss”. [Case1 Adult female offender Stage1]

Mentioning mitigating circumstances, such as acting out of a sudden impulse or anger were present six times.

“I did that thing then out of a sudden impulse (falters), I haven’t thought it over, I was very angry in that very moment (...)” [Case1 Adult female offender Stage2]

Scapegoating also appeared three times by the same offender in form of blaming a third person who was not present in the session.

“Practically I’m telling this to you Ildikó (victim), that it was a third person to create this mess between us.” [Case1 Adult female offender Stage1]

A typical example of competitive victimhood was presented by the same offender

when reacting to victim's self-disclosure on how the crime had affected her. The offender repeats everything the victim had said just minutes before.

"Because I have also become destroyed both mentally and in terms of health" (...) As I also work, I also have two kids, my health has also become destroyed" [Case1 Adult female offender Stage2]

From the victims' part we have not found examples matching the a priori established magnitude gap behaviours in case 1. In case 2, the five examples consist of refusing offender's apology, questioning the sincerity of offender's apology, showing lack of empathy and not having faith in a positive future with the perpetrator. From the context it is understood that the juvenile offender was a recidivist so the theme of offender's sincerity was recurrent and key. When the first thefts had been revealed in the dormitory, the roommates and former friends (in this case the victims) of the offender have forgiven her and have tried to help her. Later however the series of thefts and lies continued.

"It might sound rude but it leaves me unaffected if she regretted or not. Because the fact that she regretted has not made it easier. At least, for me." [Case2 Juvenile female victim3 Stage3]

"We perceived that it did not affect you and I can't believe that you are honest now either: (sobs) I'm sorry. It hurts." [Case2 Juvenile female victim1 Stage3]

Perspective taking behaviours: messages of acceptance

According to the model, messages of acceptance are conveyed by victims to offenders showing empathy, sympathy, understanding and acceptance or acknowledging that the offender is a likeable, human, coop-

erative person. One example was found in case 1, while five examples were identified from the part of the juvenile victims expressing messages of acceptance towards their peer offender (accepting apology and expressing empathy or sympathy) in case2.

"I only care about that your family can become normalized and your parents could accept you and your troubles would be solved. (Sobs)" [Case2 Juvenile female victim Stage3]

Although messages of acceptance are theorized to be delivered by the victims, messages of "love" or "likeability" were also formed in both cases from the parts of the offenders, as an emphasis of the good relationship prior to victimization. While in the first case the previous relationship between the victim and the offender was fairly irrelevant, in the case of the dormitory theft it was a friendship that became lost as a result of the series of wrongdoings.

"When they (victims) came to rent the apartment I told to Helga that I thought they were a very nice couple (...)" [Case1 Adult female offender Stage3]

"I would also like you to know, now this will sound ridiculous because I have done these things but independent of what I have done I really loved all of you." [Case2 Juvenile female offender Stage3]

Underived from the theory, offenders also showed empathy for victims' suffering.

"I did not want to hurt you, I don't know, I really don't know... I'm sorry, that's all I can say, nothing else. I also have memories so I know... now I know ..." [Case1 Adult female offender Stage3]

Although these communication acts are not postulated by the theoretical model, from a restorative practice point of view, it is a hope that during the course of the session

the offender would understand the consequences of her actions which can lead to expressions of empathy towards the victims.

Perspective taking behaviours: messages of empowerment

In this section, two qualitatively different kinds of empowerment messages were pre-established. Many examples were seen of behaviours indicating responsibility taking by the offenders mostly in forms of apologizing, expressing guilt or regret and acknowledging the harm done. In terms of verbalizing emotions, regret and guilt appeared more times in the communication.

"I feel guilt. I know as it was mentioned that it cannot be seen but I feel it inside that I regret very much what I have done and I really hate myself I just hate myself." [Case2 Juvenile female offender Stage 3]

"I really have regretted this whole thing, I also talked it over with my sister that something should happen, I even pay just let this be over." [Case1 Adult female offender Stage3]

Asking for apology was also a common behaviour. Interestingly, in both cases apology was present already in offenders' first statements in the very beginning of the session.

"I would like to say that I apologize (...)" [Case1 Adult female offender Stage1]

"Well, I also would like to close this at last, and ask for apology as this cannot be undone, but as much as possible I have regretted this and I just wanted to state that." [Case2 Juvenile female offender Stage1]

We have found no example for the second type of empowerment messages that demonstrate power restorative behaviours delivered by the offenders.

Findings in light of the postulates of the theoretical frameworks

Research question 3 aims to investigate the results of the content analysis in light of the postulates of the theoretical frameworks. *Table 1* highlights both consistent and inconsistent results with the Needs- Based Model of Reconciliation. Most data are in line with the model in terms of the assumed source of the message. It is important to note that in both cases the communication of needs is numerous. Magnitude gap behaviours show a different pattern in the two cases regarding quantity and message source. The table shows the frequency of appearance of certain communication behaviours, thus an overall impression about participants' activity can be formulated. It is conspicuous that although there were only one offender and more primary victims (four and three respectively), offenders showed much more activity on the examined dimensions. From the recorded material the imbalance is better understood; in both cases victims came in with a large portion of grief and sadness and the majority of their speech acts focused on sharing their own hardships and on what they had to face due to the criminal act. In case of the adult offender the high frequency could be interpreted as an indicator of tension and instability in her position. There is indication of an impaired sense of public moral image and numerous (14) magnitude gap behaviours while some (7) responsibility taking acts can also be detected. In case of the juvenile offender, responsibility taking and the need to restore her public moral image are equally present. The magnitude gap behaviours (2) are mitigating circumstances regarding her mental illness as a cause for her wrongdoing. As the table only shows

frequency of appearance, it does not allow us to grasp a more complex understanding of communication patterns.

*Inconsistent data: power needs
and power messages*

As an unexpected result, four examples were identified in case 1, where the offender described herself as being powerless and incompetent in relation to the amends asking for help and empowerment multiple times. In this case the offender verbalizes her intention together with the lack of competence to make up for the wrongdoing. This communication act can be understood as complementing victims' need for power or as a possible cue for competitive victimhood. As the session goes on, there are more instances where the offender acts as if she was also a victim of this situation and demonstrates competitive victimhood later on. Although we have identified several responsibility taking behaviours from the part of the offenders, no cues for power restorative messages were found. This can of course be explained by the small number of cases reviewed but further reflection on this result is provided in the discussion.

Inconsistent data: messages of acceptance

Messages of acceptance were postulated to be delivered by victims to offenders, we have however found four examples altogether where offenders have also conveyed messages of acceptance to victims, even in the car theft case, where the previous relationship between them was fairly irrelevant. In an intergroup laboratory setting, Shnabel et al. (2009) concluded that any type of positive message coming from the adversary enhanced the willingness to reconcile. They argue that it is because any positive gesture made by the other party is relatively unex-

pected, therefore has a positive value. In reference to the relationship between the effects of power and acceptance messages, the model's authors state that based on their statistical results "there is an unavoidable partial overlap rather than equivalence in the effects of these two independent variables (...) This suggests that our manipulations are better seen as emphasizing empowerment or acceptance rather than as excluding one or the other." (Shnabel and Nadler, 2008, pp. 126-127). In addition, trauma literature also shows that traumatized victims' self-esteem and positive self-image are also impaired (Herman, 1992) therefore acceptance messages may play a role in the process of reconciliation for them.

*Constructive and destructive
communication*

Both theoretical models hypothesize constructive and destructive communication that are promoters or impediments of reconciliation. In order to reflect upon the constructive or destructive nature of the communication, their indicators need to be defined. One indicator can be outcome, such as coming to an agreement and the offender's compliance with it later on. Another indicator can be the adversary's reaction to it (with a constructive or a destructive response) growing or reducing the psychological gap as a result. A third indicator can be a positive change in the person's communication content over time. As said earlier, in a hypothetical model of a restorative session, the initial large quantity of magnitude gap acts are expected to reduce over the course of time while the number of constructive communication acts increase, facilitating reconciliation this way. Compared to victim-offender mediation and restorative conferences, the methodology of

the peacemaking circles allows the least direct interaction between victims and offenders. For this reason, choosing the second mentioned indicator (conversation analysis) would not have been a logical option. To test the postulates on constructive and destructive communication therefore, we have chosen to exemplify the process using within person change analysis and outcome indicators of offender's communication in case 1. The presented example is of illustrative value. Two uninterrupted monologues of the offender in case 1 were extracted for content analysis in two distinguished time phases (offenders' first statement and in the end of the third phase).⁵ The hypothesized expectation is that a positive change took place (and willingness to reconcile is more likely) if the latter speech unit contains less or no magnitude gap acts and more constructive communication acts compared to the first speech unit content. Below the offender's first statement is presented.

"I'm XY (offender's name). I was the one who committed this out of a sudden impulse, I also came because it was offered as a possibility by the police and I also want this to come to a closure as soon as possible and to end this fuss. I would like to say that I apologize, I was very angry at the time, anyways, I don't want to throw the ball back and forth what's important is to come to a closure and end this whole thing." [Case1 Adult female offender Stage1]

The message content is ambivalent with one constructive (apologizing) and four destructive elements including giving excuse or

mitigating circumstance twice (sudden impulse and anger), minimizing the importance or consequence of crime (fuss), blaming (referring to victims' also throwing the ball of accusation at the offender). The offender delivers the following message towards the end of the session:

"I just would like to say to everybody that I have said so far that I really reg...so I'm sor...I did not know this so I did not, I did not know this. To come back to your earlier question Ildikó, yes, my sister had told me back then not to do this, so I really am sorry, and I would eventually undo it if I could as I told this to the police back then as well, so I would do anything to, so I really am not a criminal type, my brother is a police officer, my daughter studies law, so, so, well, as we said, we did not talk to each other and I didn't know you guys, especially I did not want to hurt you, I don't know, I really don't know... I'm sorry, that's all I can say, nothing else. I also have memories so I know... now I know. If I had known I would have left it (the car) there, if it had been for me, it could have been there up until this day if the two of us would have communicated and not a third party would have intermediated back and forth. That's all I can say." [Case1 Adult female offender Stage3]

This message content is also ambivalent with four destructive and four constructive elements (ripped words were not coded). It included giving excuses or mitigating circumstances three times (indicating lack of information and communication as reasons) and scapegoating (blaming third party).

⁵ In a peacemaking session four phases can be differentiated (meeting and introduction, trust-building, identifying issues and developing an action plan, Fellegi and Szegő, 2013). There are two distinguished points in a session for the offenders, their first statement and at the end of the third phase when the facilitator comes back to them and asks if they have anything to add to what has been said.

Constructive speech acts contained showing remorse as an empowerment message (saying sorry twice) and empathy as acceptance messages twice. These elements could indeed be an indicator of change. However, if we look at the content, destructive elements are still solid parts of the message indicating that responsibility taking has not truly taken place and the offender does not “own” her actions and blames others for it. Finally, it is important to be noted that the offender’s effort to restore her public moral image when she denies the criminal label, indicates that her need for acceptance may not have been addressed or fulfilled sufficiently during the session.

Having this in mind, it may not be a surprise that case 1 can actually be considered a failed one, as, although an agreement had been reached, the offender did not comply with it and the case was referred back to court as a result. This outcome needs to be reflected upon for two reasons. Data shows that when an agreement is reached in a restorative session, offenders’ compliance are very high. According to Hungarian data of 2011, non-compliance was around 10% out of 2965 cases (Bogshütz, 2011). The high ratio of offenders’ keeping the agreement is reasoned to be the result of a joint decision making process where offenders are also involved (internal motivation to comply). In certain countries, like Hungary, non-compliance results in the continuation of the court procedure which can also serve as a motivation for perpetrators to comply (external motivation). The second important reason to reflect upon this failed case is the fact that independent researcher observers of the case did not detect or report any sign from the part of the offender that would be considered ambivalent or worrisome. In their report they de-

clared the circle to be successful where the victims were “heard by the accused which deepened her taking of responsibility and regret. The financial compensation defined in the action plan reflected the need of sense of forgiveness and a sense of mutual empathy.” (Ehret et al., 2013, p. 743). Authors of the present study analysed the offender’s message content *without* being driven by the effort to find answers for this discrepancy and they became aware of the outcome only later on. In light of the results of our investigation, positive change in offender’s attitude is not evident. The content analysis shows that the perpetrator’s message content remained highly ambivalent even towards the end of the session containing many destructive communication acts that should raise concerns. In restorative justice, the perception of sincerity of the apology delivered by the offender is crucial for victims in order to reconcile (Choi and Severson, 2009).

DISCUSSION

Our analyses show that both the magnitude gap concept and the Needs-Based Model can be used with relevance in restorative justice settings. Regarding research question 1 and 2 and communication of needs, more examples illustrating self-formulated role-specific (offender or victim) needs were identified. Offenders expressed a need for restored public moral image by claiming their moral character and likeability or the fact that they have changed. Some victims formulated statements indicating that they were aware of the power difference and their status. An unexpected result was that an adult offender emphasized her powerlessness a great deal that could be understood as complementing vic-

times' need for power, thus is in line with the theory. An important conclusion is that participants expressed their needs with relatively high frequency during the session. Paying attention to role-consistent needs may be of importance in handling conflicts constructively. Based on the two cases, messages of acceptance may be of importance to both parties. Messages of empowerment manifested only in form of responsibility taking and their sincerity was a key question in both cases. Our examples illustrate that conceptualizing magnitude gap behaviours as destructive and conceptualizing messages of acceptance and empowerment as constructive communication are relevant. In the example presented earlier, ambivalent message content and a high number of magnitude gap communication acts were present even towards the end of the session and this may be linked with the fact that the offender did not comply with the agreement later on. Regarding the categorization scheme and the method of content analysis, it would be important to further investigate their potential on larger samples in order to better understand communication dynamics in conflicts and their relevance in making implications on participants' sincerity and predicting outcome. It should be noted however, that while the Needs-Based Model focuses only on intangible needs, restorative practices address both psychological and instrumental needs, making outcome predictions more complex and challenging.

Control needs, empowerment messages and ecological validity

A clinical aspect in relation to control needs is also included as an extension of the discussion on case 2, where the juvenile offender had a clinical diagnosis of mental illness. Her mental illness could not only be related to her transgressions (lying and committing a series of thefts) but it also had a significant impact on the dynamics of the session by the inability to show emotions, for instance. Mental illnesses may play a role in certain transgressions, therefore it makes sense to bring this phenomena into the realm of investigation. Interestingly, from a clinical psychologist's point of view, series of thefts committed by one person within a given community can be explained as a non-adaptive way to exercise control and power in the community⁶. In case 2, it was emphasized multiple times, that the offender did not steal because she was in need, so this case can be understood as the juvenile offender's increased need for attention and for controlling the environment. That brings us to the question of the permeability of victim and offender roles, as the criminal act may be an indicator of a non-adaptive response to previous victimization. Aggressive behaviour, especially in juvenile cases, is also a typical type of offence where roles are easily interchangeable. The juvenile who enters the justice system with an offender label, often times turns out to be a subject of severe prior victimization. Paradoxically, it therefore becomes crucial to pay attention not to re-victimize the *perpetrator*, especially in case of

⁶ Discussions with Hantos Ágnes clinical supervisor, psychotherapist at clinical supervision and case analyses sessions for psychologists working in social care in October 2009.

juvenile offenders. The case in our study showed a great example of how an expert, in this case a psychologist, could be of use in favour of such process. She served as a buffer to satisfy victims' needs by explaining the whys (giving general information about the mechanisms in this illness) and to satisfy offender's needs (showing that the offender is not evil and because of the illness she is still a morally acceptable and likeable character, but at the same time, not releasing, in fact, encouraging her to take responsibility). These communicational activities are in line with the postulates of the Needs-Based Model, as asking and understanding "whys" can help victims' to restore their sense of control.

In the theoretical model (Shnabel and Nadler, 2008), empowerment messages are conceptualized in two ways. One is related to responsibility taking that helps restoring the symbolic debt the offender created by the transgression (by acknowledging unjust, taking responsibility, showing remorse, guilt, shame and asking for apology). The other is related to restoring victims' impaired sense of power by the offender's acknowledgement of victims' power, status or superiority, their rights to control their life and future, by praising their abilities or by making them feel strong or proud. While we identified many verbal examples of the first type in the two sessions, no examples of the latter one were detected. This, of course, can easily be explained by the small number of cases that have been reviewed in this study. Because of the nature of power needs, we have nonetheless found it important to reflect further upon this result. Both the theoretical model and trauma literature acknowledge victims' impaired sense of control and power (Herman, 1992) as something happened against their will destroying their sense of self-determi-

nation and their belief in their ability to control their environment and their life. This type of impairment however is very hard to verbalize. By nature, power is often demonstrated non-verbally (by gestures or by the large number of supporters a participant would bring to a session, for instance) while control is rather exercised through actions or decisions. Restorative sessions give a number of opportunities for victims to restore their sense of control and power (e.g. Hagemann, 2012; Z. Papp, in press) in practice. It still remains a question however how verbally delivered empowerment messages are formulated from the part of the offender in real life settings.

Implications for practitioners

In light of our analyses, what are the implications of the Needs-Based Model for practitioners? Firstly, it is important to draw attention to some considerations regarding the constraints of theoretical frameworks. Theories, by nature, are simplifying, aiming to model a "likely" way of functioning. Varieties and the complexity of real life situations are not grasped therefore. In addition, depending on the relation and crime type (eg. domestic violence, rape, attempted murder, etc.), other theoretical frameworks could also have relevance. It is important to stress that by describing role-specific needs and message contents as ways to promote reconciliation, the creation of the image of an "ideal victim" or "ideal offender" should be avoided. In real life contexts, there are many different ways of coping and coming to closure. Facilitators therefore should avoid having expectations from victims or offenders regarding their behaviour or the outcome. There are several ways however practitioners could benefit from the model and our findings. By

knowing the theoretical concepts, practitioners can have a more “sensitive ear” for participants’ needs during the preparation phase and in the session. In the preparation phase, practitioners may actively address participants’ needs in one-on-one discussions and may feel better equipped in determining if the participants are ready for the session. Practitioners can pay more careful attention to respect victims’ control needs also in the way of organizing the session. Without evaluation, they can have a better understanding of how the session is going by recognizing cues for constructive and destructive communication with more awareness. Shnabel et al. (2014) found that messages of acceptance coming from a third party may hinder trust thus inhibiting reconciliation. This empirical evidence further strengthens the importance of the restorative principle whereas facilitators should maintain their impartial and neutral behaviour.

Limitations and further research directions

One of the main contributions of this article is the attempt to put theory into practice by developing a categorization scheme by which the Needs-Based Model and the magnitude gap concept can be examined in real life conflict management contexts. The study however has some limitations. It only contains two cases, therefore its findings have more of an illustrative value. It is also important to note that the selected cases cannot be considered prototypical of mediation cases. The

first case is not typical in terms of outcome, as the agreement was not fulfilled by the perpetrator. As mentioned earlier, unfulfilled agreements make up only about 10% of all cases (Bogshütz, 2011). In the second case, mental illness of the perpetrator played an important role but in most mediation cases mental illness is not a theme. The nature of the data (acoustic only) can also be considered as an additional constraint, as visual non-verbal signals could also have contributed to a more complex analysis, as they can have significant relevance in conveying empowerment and acceptance messages. It can also be considered a limitation that only communication messages of victims and offenders were analysed while there were a number of other participants (relatives, facilitators, experts) present. Analysing their communication, as a further step in research, would be necessary in order to understand how they contribute to satisfying needs and to better understand the dynamics of restorative sessions. Authors of the Needs-Based Model further strengthen the importance of revealing mechanisms “in which the process described by the Needs-Based Model may be set in motion” (Shnabel and Nadler, 2010, p. 22). For these reasons, continuation of this research on larger samples may create a deeper understanding of ecologically valid manifestations of the aforementioned needs and communication messages and their effects, as well as of the real-life nature of conflict repair mechanisms, serving both practice and academia.

ÖSSZEFOGLALÓ

KONSTRUKTÍV ÉS DESTRUKTÍV PÁRBESZÉD TETTES ÉS ÁLDOZAT KÖZÖTT:
A MEGBÉKÉLÉS SZÜKSÉGLETALAPÚ MODELLJÉNEK VIZSGÁLATA A RESZTORATÍV
IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS KONTEXTUSÁBAN

Háttér és célkitűzések: Jelen pilotkutatás célja két elméleti keret relevanciájának vizsgálata a resztoratív igazságszolgáltatás kontextusában, a tettes és áldozat közötti párbeszéd jellemzőinek mélyebb megértése érdekében. Elméleti megalapozásként a „szakadék-elméletet” (Baumeister, 1996) és a megbékélés szükségletalapú modelljét (Shnabel és Nadler, 2008) mutatjuk be, mint a destruktív és a konstruktív kommunikáció indikátorait. Ökológiailag valid kontextusként a resztoratív találkozók gyakorlatát ismertetjük. *Módszer:* Két kényelmi alapon kiválasztott resztoratív közvetítői eljárás hanganyagát tartalomelemezük előre kialakított kategorizációs séma alapján, amely magában foglalta a tettes és az áldozat szükségleteit, a destruktív kommunikációs viselkedésformákat, valamint a megerősítést és elfogadást közvetítő üzeneteket. A tartalomelemzés eredményeit ezután összevetettük az elméleti modellek posztulátumaival. *Eredmények:* Mindkét elméleti keret releváns és alkalmazható resztoratív kontextusban. A szükségleteket, a konstruktív és destruktív kommunikációt, valamint a módszertant illető implikációkat az eredmények tükrében tárgyaljuk. *Következtetések:* Az eredmények alapján megvitatjuk a gyakorló szakemberek számára megfogalmazható tanulságokat, és megkíséreljük a megerősítő és elfogadó kommunikációs üzeneteket klinikai és valós élethelyzetekhez kapcsolni.

Kulcsszavak: konfliktuskezelés, a megbékélés szükségletalapú modellje, szakadék-elmélet, resztoratív igazságszolgáltatás

BIBLIOGRAPHY

- BAUMEISTER, R. F. (1996): *Evil: Inside human violence and cruelty*. Henry Holt, New York.
- BAUMEISTER, R. F., STILLWELL, A. M., HEATHERTON, T. F. (1994): Guilt: An interpersonal approach. *Psychological Bulletin*, 115. 243–267.
- BERELSON, B. (1952): *Content analysis in communication research*. The Free Press, Glencoe, Illinois.
- BRAITHWAITE, J. (1989): *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge University Press, Cambridge.
- BOGSCHÜTZ, Z. (2012): Legal- and institutional framework of Victim Offender Mediation in Hungary. Presentation at the Workshop “Strategies for implementing Peacemaking Circles in Europe”, 19 March, 2012, Budapest, National Institute of Criminology.
- BURTON, J. W. (1969): *Conflict and communication: The use of controlled communication in international relations*. Free Press, New York.
- CHOI, J. J., SEVERSON, M. (2009): “What! What kind of apology is this?": The nature of apology in victim offender mediation. *Children and Youth Services Review*, 31. 813–820.

- EHRET, B., DHONT, D., FELLEGI, B., SZEGŐ, D. (2013): *Developing Peacemaking Circles in a European Context*. Final Research Report of the project Peacemaking Circles in Europe (JLS/2010/JPEN/AG/1609), unpublished manuscript, November 2013.
- EXLINE, J. J., BAUMEISTER, R. F. (2000): Expressing forgiveness and repentance: Benefits and barriers. In: McCULLOUGH, M. E., PARGAMENT, K. I., THORESEN, C. E. (Eds.): *Forgiveness: Theory, research and practice*. Guilford Press, New York. 133–155.
- FELLEGI, B. (2009): *Towards reconciliation – The implementation of restorative justice in Hungary*. Napvilág Publishing House, Budapest.
- FELLEGI, B., SZEGŐ, D. (2013): *Handbook for Facilitating Peacemaking Circles*. Foresee Research Group, Budapest. (Available at: http://www.foresee.hu/uploads/tx_abdownloads/files/peacemaking_circle_handbook.pdf.)
- GAVRIELIDES, T. (2007): *Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy*. HEUNI, Helsinki.
- HAGEMANN, O. (2012): Restorative justice in the context of victim needs and coping strategies of victims. In: LUMMER, R., NAHRWOLD, M., SÜß, B. (Eds.): *Restorative Justice – A victim perspective and issues of cooperation*. 2nd issue. Kiel University of Applied Sciences, Kiel.
- HERMAN, J. L. (1992): *Trauma and Recovery*. Basic Books, New York.
- LIEBMANN, M. (2007): *Restorative Justice: How it works*. Jessica Kingsley Publishers, London.
- MIKULA, G. (2002): Perspective-related differences in interpretations of injustice in close relationships. In: GRAUMANN, C. F., KALLMEYER, W. (Eds.): *Perspective and perspectivation in discourse*. John Benjamins, Amsterdam.
- NADLER, A. (2002): Post resolution processes: Instrumental and socio-emotional routes to reconciliation. In: SALOMON, G., NEVO, B. (Eds.): *Peace education: The concept, principles, and practices around the world*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, New Jersey.
- NATHANSON, D. (1997): Affect theory and the compass of shame. In: LANSKY, M., MORRISON, A. (Eds.): *The Widening Scope of Shame*. The Analytic Press, Hillsdale, NJ.
- NEGREA, V. (2010): Konfliktuskezelés és közösségépítés resztoratív gyakorlatokkal. In: FÓTINÉ NÉMETH, M. (Ed.): *Kölcsönhatások. Az iskolai agresszió megelőzésének és kezelésének többszemponútú megközelítése*. Mérei Ferenc Fővárosi Pedagógiai és Pályaválasztási Tanácsadó Intézet, Budapest.
- NWOYE, A. (2009): Promoting forgiveness through restorative conferencing. In: KALAYJIAN, A., PALOUTZIAN, R. F. (Eds.): *Forgiveness and Reconciliation*. Springer, New York.
- O'CONNELL, T., WACHTEL, B., WACHTEL, T. (1999): *Conferencing Handbook*. The Piper's Press, Pipersville, PA.
- PALLAI, K. (2011): *Konfliktuskezelés és tárgyalási módszerek*. Jegyzet. Oktatási segédanyag. Corvinus Egyetem, Budapest.
- PRUITT, D. G. (1998): Social conflict. In: GILBERT, D. T., FISKE, S. T., LINDZEY, G. (Eds.): *The handbook of social psychology*. McGraw-Hill, New York.
- SHNABEL, N., NADLER, A. (2008): A needs-based model of reconciliation: Satisfying the differential emotional needs of victim and perpetrator as a key to promoting reconciliation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(1). 116–132.

- SHNABEL, N., NADLER, A., CANETTI-NISIM, D., ULLRICH, J. (2008): The Role of Acceptance and Empowerment in Promoting Reconciliation from the Perspective of the Needs-Based Model. *Social Issues and Policy Review*, 2(1). 159–186.
- SHNABEL, N., NADLER, A., ULLRICH, J., DOVIDIO, J. F., CARMİ, D. (2009): Promoting reconciliation through the satisfaction of the emotional needs of victimized and perpetrating group members: the needs-based model of reconciliation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(8). 1021–1030.
- SHNABEL, N., NADLER, A. (2010): A needs-based model of reconciliation: Perpetrators need acceptance and victims need empowerment to reconcile. In: MIKULINCER, M., SHAVER, P. R. (Eds.): *Prosocial motives, emotions, and behavior: The better angels of our nature*. American Psychological Association, Washington DC. 409–429.
- SHNABEL, N., DOVIDIO, J. F., NADLER, A. (2014): Beyond need satisfaction: Empowering and accepting messages from third parties ineffectively restore trust and consequent reconciliation. *European Journal of Social Psychology*, 44. 126–140.
- STAUB, E., PEARLMAN, L. A., GUBIN, A., HAGENGIMANA, A. (2005): Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing: An intervention and its experimental evaluation in Rwanda. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24. 297–334.
- Z. PAPP ZS. (2017): A kontroll szerepe az áldozatsegítésben. *Alkalmazott Pszichológia*, 17. Megjelenés alatt.
- ZUBEK, J. M., PRUITT, D. G., PEIRCE, R. C., MCGILLICUDDY, N. B., SYNA, H. (1992): Disputant and mediator behaviors affecting short-term success in mediation. *The Journal of Conflict Resolution*, 36. 546–572.

KÖNYVISMERTETÉS

DECLERCK, C., & BOONE, C. (2015): *NEUROECONOMICS OF PROSOCIAL BEHAVIOR: THE COMPASSIONATE EGOIST*. ACADEMIC PRESS.

GALAMBOS Attila

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Doktori Iskola
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pszichológiai Intézet
MTA-SE-NAP B Genetikai Agyi Képző Migrén Kutatócsoport,
Magyar Tudományos Akadémia, Semmelweis Egyetem
galambos.attila@ppk.elte.hu

Carolyn Declerck ökológiából doktorált a California Davis Egyetemen (1991), és jelenleg az Antwerpeni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának professzora. Pályáját adjunktus docensként kezdte a Portland Állami Egyetem Biológiai Intézetében (1993–1999). A közgazdaságtudományi karon pszichológiát, szociálpszichológiát és szervezeti magatartást oktat. Az Antwerpeni Evolúciós Demográfia Központ (Antwerp Centre of Evolutionary Demography – ACED) tudományos főmunkatársaként interdiszciplináris kutatásokat folytat viselkedési közgazdaságtan és neuro-kozgazdaságtan témákban. Fő kutatási témái továbbá az együttműködés és társas dilemmák neurális korrelátumai, a viselkedés és a személyiség biológiai és társas gyökerei vagy az oxitocin hatása a társas viselkedésre.

A másik szerző, Christophe Boone, alkalmazott közgazdaságtanból doktorált az Antwerpeni Egyetemen (1992) és jelenleg is az egyetem szervezetelmélet és viselkedés professzora (2001). Oktatott a Maastrichti

Egyetem Üzleti és Közgazdaságtani Karán, és a szervezetelmélet tiszteletbeli elnöke volt a Groningeni Egyetemen, továbbá az ACED társalapítója. Ebben a központban nemzetközi és interdiszciplináris kutatásokat végeznek arra keresve a választ, mi lehet az előzménye és a következménye a sokszínűségnek a csoportok, szervezetek, iparágak és közösségek birodalmában.

Jelen könyvben, a *Neuroeconomics of Prosocial Behavior: The Compassionate Egoist*-ban a szerzők közgazdaságtani irányból közelítik meg a segítő vagy proszociális viselkedést, arra a kérdésre keresve a választ, melyek lehetnek azok a külső és belső motívációk, tényezők, melyek az emberek döntéseit befolyásolják. A neuro-kozgazdaságtan (neuroeconomics) segítségével próbálnak választ adni a kérdésre. A neuro-kozgazdaságtan a közgazdaságtan, idegtudomány és pszichológia kombinációjával igyekszik megérteni a döntéshozatal hátterében meghúzódó neurális folyamatokat. A könyv öt fejezetben tárgyalja a proszociális viselkedéshez

kapcsolható társas, neurális és hormonális folyamatokat, melyek hatással lehetnek arra, hogyan döntünk: együttműködünk vagy sem.

Az első fejezet a proszociális viselkedés különböző típusainak és ezek eredetének leírásával kezdődik, majd a kétféle útvonalon keresztül megvalósuló együttműködést ismertetik a szerzők. A különböző kutatási eredmények alapján arra a következtetésre jutottak, hogy evolúciósan meghatározott folyamatok hátterén kétféle „okból” lehet valaki együttműködő. A kooperáció alapulhat egyrészt önző motiváción, vagyis a túlélésre/önfenntartásra ösztönöző motiváción („Önző vagyok, hacsak nincsenek együttműködésre ösztönző külső tényezők”), másrészt létrejöhet azért is, mert a kooperáció elősegíti, hogy az egyént a csoport befogadja, és lehetőséget teremtsen a csoportban maradásra („Együttműködök, amíg a társaim megbízhatóak”). Ezen elképzelés szerint az első út megvalósulásához valamilyen incentivum (legyen az belső vagy külső ösztönző) jelenléte mindig szükséges, hogy a másinak segítsünk, a másikkal összefogva elérjünk egy közös célt, melyből mind a ketten profitálunk (gazdasági szempontból kedvező döntés). Ideális esetben a külső incentive az idő előrehaladtával belsővé válnak. A másik út a bizalmon alapul. Ez főleg a csoportok kialakulásában és a személy csoportban maradásában fontos (szociális szempontból racionális a döntés). Azt, hogy a helyzetekre megfelelően reagáljunk, a helyzetnek megfelelő utat választunk, a többi emlőstől jóval fejlettebb agyunk irányítja.

A második fejezet középpontjában a proszociális döntéshozatal neuroanatómiája áll. A szerzők először sorra veszik azokat a képalakító eljárásokat, melyekkel noninvazív módon pontos képet kaphatunk agyunk felépítéséről, anatómiájáról és az adott területek aktivitásá-

ról. Összegzik azokat a kutatási eredményeket, ahol (többek között) funkcionális mágneses rezonanciavizsgálattal (fMRI-vel), ismételt transzkraniális mágneses stimulációval (rTMS-sel) vagy elektroencefalográfiával (EEG-vel) vizsgálták az agyat különböző döntéshelyzetekben. Úgy vélik, a proszociális döntéshozatal fő motivációja valamilyen jutalom (legyen az anyagi vagy társas). Három agyi rendszert találtak, melyek fontos szerepet játszhatnak a proszociális döntéshozatalban: ezek a jutalomfeldolgozásért, kognitív kontrollért és a társas megismerésért felelős neurális hálózatok, melyek egymással is szoros kapcsolatban állnak. A szerzők a fejezet további részeiben kutatási adatokkal támasztják alá e területek kölcsönös viszonyát az együttműködő és nem együttműködő döntésekhez vezető incentive értékelésében és a döntés meghozatalában.

A harmadik fejezet azokról a neurotranszmitterekről szól, melyek az együttműködő és nem együttműködő döntések hátterében szerepet játszhatnak. A döntéshozatalban sok és sokféle hatású neurotranszmitter vehet részt, a legfontosabbak azonban az oxitocin, a dopamin és a szerotonin. Az oxitocin a társas interakciók szabályozása miatt kiemelt szerepet kap a proszociális döntésekben. Csökkenti a szorongást, növeli az empátiát és olyan viselkedésekre ösztönöz, melyek a csoport érdekeit szolgálhatják. Ha az együttműködés két útjára gondolunk, az oxitocin mindenképp a csoportérdek (második út) előtérbe helyezését és az önző motivációk (első út) háttérbe szorítását irányítja. A dopamin önmagában még nem ösztönözne proszociális cselekedetekre, indirekt módon részt vehet azonban a proszociális viselkedés indításában, ha a cselekvés végeredménye valamilyen jutalomhoz vezet. A szerotonin is inkább az első utat támogatja, legfőbb szerepe

a gazdasági szempontból meghozott proszociális döntésekben van.

A negyedik fejezetben a proszociális döntéshozatal egyéni különbségeivel ismerkedhetünk meg. A temperamentumjellemzők vagy a korábbi tapasztalataink meghatározhatják a különböző értékekhez való viszonyulásunkat. A szerzők úgy vélik, a különböző értékek mintegy iránytűt adnak a kezünkbe, melynek segítségével a társas világban eligazodhatunk. Meghatározzák, hogy adott személyt milyen környezeti tényezők késztetnek megközelítésre vagy elkerülésre (segítségnyújtásra vagy a helyzettől való menekülésre). Az egyéni különbségek agyi szinten is meghatározzák a proszociális döntéshozatalt, kiemelten a kognitív kontrollért és szociális megismerésért felelős területekben. Mivel az egyének különböznek abban is, milyen mértékben képesek átélni társas érzelmeket és milyen mértékben tudnak kognitív kontrollt gyakorolni, ezért nem meglepő, hogy az aktivitásbeli eltérések proszociális döntéshozatal során az inzulában, amygdalában és prefrontális kéregben figyelhetők meg. A szerzők által összegzett szakirodalom alapján azonban arra következtethetünk, hogy a döntéshozatalban részt vevő folyamatok jóval összetettebbek, mintsem neurális aktivitás és viselkedés egy az egyben kapcsolatával leírhatók lennének.

Az ötödik, záró fejezetben a szerzők a proszociális döntéshozatal „sötétebb oldalával” foglalkoznak. Az egyéni döntések általában a csoporttagoknak kedveznek. Ha a csoport veszélyben van, ez az elfogultság extrém negatív irányba is eltolódhat, etnocentrizmushoz, faji megkülönböztetéshez, vallásháborúkhöz vezethet. Azok a döntések, amelyek az egyik csoportnak előnyösek lehetnek, a másik csoportot nagyon negatívan érinthetik. A fejezetben a szerzők a népesség növekedését és az ezzel járó egyre gyakoribb sűrűlódásokból eredő problémákat tekintik át, és próbálnak olyan lehetőségeket találni, melyek megoldást jelenthetnek a felmerülő gondokra. Mivel a fejezetben főleg feltételezéseket és lehetőségeket fogalmaznak meg, ezért a jövőre bízzák ezek igazolását.

A *Neuroeconomics of Prosocial Behavior: The Compassionate Egoist* könyv jelenleg a legátfogóbb és legnaprakészebb leírását adja a proszociális döntéshozatal, pontosabban az együttműködés hátterében álló neurális és motivációs folyamatoknak. A téma szakértői által írt és olvasmányosan elrendezett kötet fontos információforrásként szolgálhat nemcsak kutatóknak és oktatóknak, de bárkinek, aki a téma iránt érdeklődik.

DEMETROVICS ZSOLT
EISINGER ANDREA
FELLEGI BORBÁLA
GALAMBOS ATTILA
HEGEDŰS JUDIT
IVASKEVICS KRISZTIÁN
KÖKÖNYEI GYÖNGYI
MAGI ANNA

SZERZŐINK

PAPP Z. ZSUZSANNA
SZABÓ EDINA
SZABÓ JUDIT
SZABÓ MÓNICA
SZEGŐ DÓRA